

Museum Warsenhoeck

MUSEUMWERF
VREESWIJK
DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

HET VREESWIJKS MUSEUM

Uitgave van de
drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein
Jaargang 43 - Nummer 1 - 2021

Cronyck de Geyn

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de 3E's: de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

ISSN 1384-7139

Redactie

Renée Blom, eindredacteur
Loes Slooten
Ton Vis
Wolfgang Herrlitz

"Tijdwijzer"

Berna van der Linden

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Foto voorpagina:

N.N., portret van een oude vrouw uit de familie Haling. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

Opmaak

Michiel Ridderikhoff
info@desktop-publisher.nl

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

Niets van deze teksten mag geheel of gedeeltelijk worden vermenigvuldigd, worden opgeslagen in een geautomatiseerd bestand en/of openbaar worden gemaakt op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever (de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein) p/a Geinoord 11, 3432 PE Nieuwegein.
©Copyright de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

Losse nummers € 2,50

Van de redactie

Het is ons wederom gelukt in deze ingewikkelde coronatijd om toch weer een Cronyck te maken met een grote verscheidenheid aan artikelen. Zonder de meest moderne communicatiemiddelen zouden we deze prachtige historische verhalen nu veel lastiger kunnen brengen. Want wat we niet willen en kunnen, is nu op pad te gaan om met allerlei mensen te spreken en dus zijn we grotendeels afhankelijk van het internet en onze mobieltjes en natuurlijk de kennis en eigen archieven die veel van onze schrijvers hebben.

Dit is tevens alweer de laatste Cronyck van het jaar. Een heel bewogen en voor velen ook een erg moeilijk jaar, waar later vast nog veel historische verhalen over geschreven gaan worden. Een jaar dat we misschien wel zouden willen vergeten, maar nooit zullen vergeten.

De redactie gaat zich in 2021 vooral richten op een themanummer '50 Jaar Nieuwegein' dat we in juni willen laten verschijnen. Daarin bieden we ook ruimte aan korte of langere verhalen van u. Heeft u een mooie herinnering uit de afgelopen 50 jaar, mail ons dan. Misschien heeft u een mooie anekdote over de lege school van uw kinderen, die zich langzaam vulde. Of het saamhorigheidsgevoel dat je vaak in nieuwe buurtjes hebt. Was u bij de opening van Cityplaza of bij het strijken van de vlag op het gemeentehuis van Jutphaas of Vreeswijk of een ander evenement. Het zijn zomaar wat voorbeelden van verhalen waar wij naar zoeken.

En we zijn op zoek naar beeldmateriaal van bijvoorbeeld wijken in aanbouw, van openingen maar ook van zaken die juist moesten verdwijnen om ruimte te maken voor de nieuwe stad.

U kunt teksten, tekstjes en/of beelden voor 15 april mailen naar het redactieadres links in het colofon.

Namens de redactie van Cronyck de Geyn wens ik u in het bijzonder een veel beter 2021 toe!

Renée Blom
(eindredacteur)

Inhoud

Roeien op het grondgebied van Jutphaas en Vreeswijk en na 1971 Nieuwegein (1)	3
<i>René van Haarlem</i>	
Jack Grondel - Een bijzondere wereld	6
<i>Renée Blom</i>	
Een museumstuk in drieën gezaagd	8
<i>Cisca de Ruiter</i>	
Het boerenleven langs de Nedereindseweg in Jutphaas, deel 1	9
<i>Loes Slooten-Glimmerveen en Bart Jan Damstra</i>	
Voorhaven Koninginnensluis - het huidige remmingswerk	13
<i>Jaap Boersema</i>	
Nieuwegein op de kaart: Vreeswijk gevormd door water	14
<i>Bart Jan Damstra</i>	
Doorslag: nieuw hoofdstuk in een rijke historie	18
<i>Martijn Oosting</i>	
500 jaar Anna van Rijn (1)	21
<i>Els van Mourik</i>	
Activiteiten 2021	24

Roeien op het grondgebied van Jutphaas en Vreeswijk en na 1971 Nieuwegein (deel 1)

René van Haarlem

De oprukkende stad.

Het grondgebied van de beide oude gemeentes Jutphaas en Vreeswijk, die na 1971 Nieuwegein vormden, was beduidend groter dan tegenwoordig. De aan-gegeven en vermelde veranderingen betreffen het gebied wat aan de Keulsevaart, Vaartse Rijn en het Merwedekanaal ligt. De gemeente Jutphaas werd op 1 januari 1812 gevormd uit de voormalige gerechten Overeind van Jutphaas, Neder-eind van Jutphaas, Oudenrijn-Heicop, Papendorp, Galecop, 't Gein, Rijnhuizen, Oost Raven (Hoog Raven en Laag Raven) en West Raven. Op 1 januari 1818 werd het grondgebied verkleind door de vorming van de nieuwe gemeenten Oudenrijn en Tolsteeg. Aan de laatste gemeente werden Oost Raven en West Raven afgestaan. Op 1 augustus 1823 werd de gemeente Tolsteeg opgeheven en werden Oost Raven en West Raven weer bij Jutphaas gevoegd. De grens tussen de stad Utrecht en de gemeente Jutphaas lag toen iets ten zuidwesten van waar de spoorlijn van Utrecht naar Arnhem / 's Hertogenbosch is aan-

gelegd. Na de voltooiing van de aanleg van het Merwedekanaal, werd in 1896 het kanaal de grens tussen Jutphaas en Utrecht. Hierdoor kwam het gebied van de latere Rivierenwijk bij Utrecht. Op 1 januari 1954 werd ook Hoograven, waar het merendeel van de bevolking van Jutphaas woonde, bij Utrecht gevoegd en werd de A12 de grens tussen beide gemeentes. Na de samenvoeging tot Nieuwegein is ook het laatste stukje Westraven, zuidelijk van de A12, in de punt tussen het Amsterdam Rijn- en het Merwedekanaal bij Utrecht getrokken.

De geschiedenis van de waterwegen.

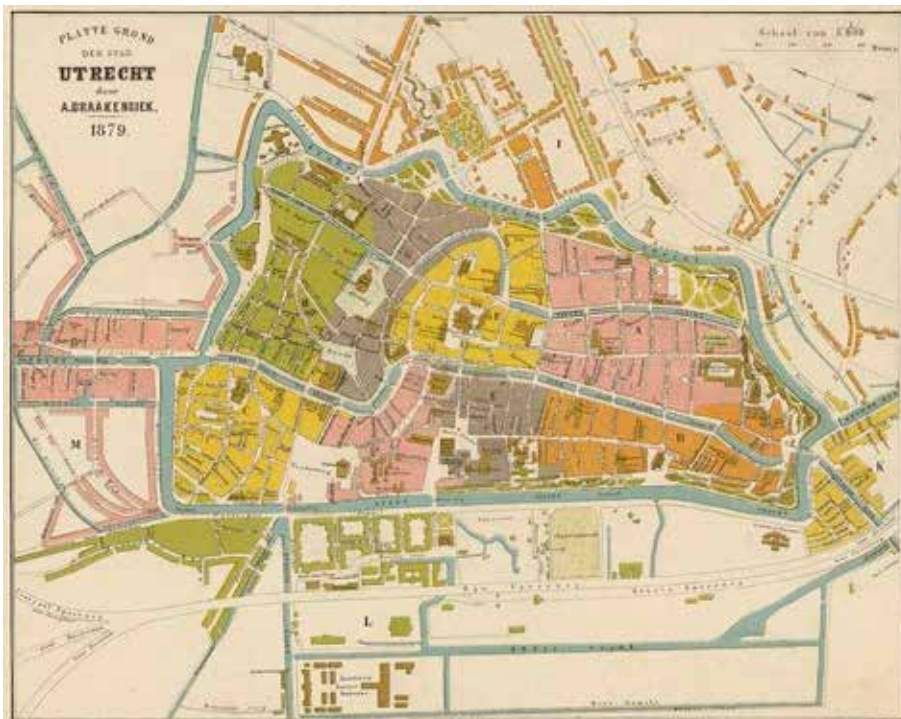
Tijdens de regeerperiode van Koning Willem I werd in 1821 een wet aangenomen om een verbinding aan te leggen naar de Lek, met als doel het vervoer van goederen naar Duitsland mogelijk te maken. Zoveel mogelijk gebruik makend van bestaande vaarwegen werd de Keulse Vaart aangelegd. De vaarroute liep via de Amstel, Weespertrekvaart, Gaasp,

Smal Weesp, Vecht inclusief de Reevaart, de Utrechtse Stadsbuitengracht en de Vaartsche Rijn naar de Lek en was in 1825 klaar. De verbindende wateren waren toen verbreed, verdiept, bruggen beweegbaar gemaakt en bestaande schutsluizen vernieuwd. De verbinding was een verbetering vergeleken met de daarvoor bestaande situatie, maar al na enkele decennia voldeed de Keulse Vaart niet meer.

In 1876 werd het Noordzeekanaal geopend, de verbinding tussen Amsterdam en de Noordzee. Dat zorgde voor grotere en snellere binnenvaartschepen en vroeg om een verbetering van de verbinding tussen Amsterdam en de grote rivieren. Er werd een compleet nieuw kanaal gegraven tussen Amsterdam en Utrecht aan het eind van de 19e eeuw, grotendeels aan de oostkant van de Rijnspoorlijn. In 1892 was het Merwedekanaal gereed. Het gedeelte ten zuiden van de aansluiting op Keulse vaart (Vaartserijn) ter hoogte van het oude zwembad de Liesbosch werd tevens onderdeel van het Merwedekanaal, inclusief een verbreding van het water naar Vreeswijk en de brug in Jutphaas. Aan het kanaal werd industrie ontwikkeld, zoals U. Twijnstra, de Munt, de NV Draadstaalfabriek en in Jutphaas de lijnoliefabriek, later verbouwd naar zeepfabriek de Persil (Henkel).

Vaarwater voor roeiboten.

Van 1880 tot 1892. Met bovenstaande geschiedenis in gedachte hadden de roeiers in Utrecht alleen de beschikking over de

Grondgebied van de stad Utrecht in 1879

Munt en Muntbrug Keulsekade

Veekoekenfabriek (static.panoramio.com)

De Draadstaalfabriek (postcardsfrom.nl)

Utrechtse singels en grachten, de Keulse vaart die doorliep tot Vreeswijk en konden ze de Vecht, Hollandsche IJssel en de Kromme- en Oude Rijn op. Er werd druk gebruik gemaakt van het water wat toebehoorde aan de gemeentes Jutphaas en Vreeswijk!

Van 1892 tot 1936. Met het toevoegen van het Merwedekanaal en het verbreden van de (ex) Keulse Vaart naar Vreeswijk werd meer mogelijk, zoals roeiwedstrijden met 2 ploegen tegen elkaar.

1937 – heden. Met de aanleg en daarna het gebruik van het Amsterdam Rijn-

Waterkruispunt van Amsterdam-Rijnkanaal en Merwedekanaal. (Eigenaar onbekend)

kanaal in de jaren 30, werd het varen in belangrijke mate verbeterd en verkort in tijd. In de zomer van 1937 werd begonnen met de bouw van de Noordersluis. Hier werden twee sluisen naast elkaar gebouwd; een grote en een kleinere. De grote sluis had dezelfde afmetingen als de Zuidersluis. De kleinere had een doorvaartwijdte van 7 meter en een nuttige lengte van 55 meter. Het roeiwater werd daarmee voor de Utrechtse verenigingen beknot, ze konden niet meer doorroeien naar De Meern, Vreeswijk of IJsselstein. Aan de oostkant van het Merwedekanaal in Utrecht, (Merwedekade) kwamen er steeds meer woonboten bij en werd de doorgang smaller. Tegenwoordig kan alleen het gedeelte tussen de Muntsluis en de Noordersluis nog worden gebruikt voor recreatief-, wedstrijd- en instructie-roeien. De drie Utrechtse roeiverenigingen maken nog altijd gebruik van Nieuwegeins water. Het stuk aan de oostkant tussen de A12 en de Noordersluis is Nieuwegeins grondgebied.

Roeiverenigingen

Triton

De Utrechtsche Studenten Roei Vereniging "Triton" werd opgericht op 5 oktober 1880 te Utrecht. De vereniging is lange tijd verbonden geweest aan het Utrechtsch Studenten Corps en stond zodoende slechts open voor USC-leden. Triton had zijn roeiloods aan de Kruisvaart staan, tegen de spoordijk aan in wat later de Dichterswijk zou worden, op de rand van de gemeente Utrecht. In de 60-tiger jaren had Triton een botenloods in het Park Oog in Al. Via een smalle doorgang in de Oude Rijn kon je in het Merwedekanaal komen. Tot de fusie met Popoi in 1972 was de vereniging een mannenaangelegenheid. Sindsdien staat de vereniging open voor iedereen die de roeisport wil beoefenen. Vanaf 1978 zit Triton aan de Verlengde Hoogravenseweg op de Driewerf.

De Varsity in Jutphaas tussen 1940 en 1971

De eerste keer dat deze roeiwedstrijd werd georganiseerd was na de oprichting van de Nederlandsche Studenten

Botenhuis Triton aan de Kruisvaart begin 20e eeuw (Utrechts Archief)

Merwedekade Utrecht, toen er nog geen woonboten lagen ... (nlroei.nl). N.b. de coach staat op Jutphaas grondgebied.

Aansluiting van het Merwedekanaal op de Keulsevaart (Vaartse Rijn) (static.panoramio.com)

Varsity 5-5-1940 (Utrechts Archief)

Varsity 1949 (Utrechts Archief)

Roei Bond (nu Koninklijke) met clubs als Laga, Njord, Nereus, Aegir en Triton. Op 30 juni 1883 vond de eerste Varsity plaats tussen Delft en Leiden. In 1885 verplaatste het parcours zich naar Haarlem, nadat aanwonenden hadden geklaagd over de herrie die met de wedstrijd gepaard ging! In 1902 verhuisde het naar het Zweth, een water tussen Delft en Rotterdam. In 1914 verplaatste dit evenement zich naar het Noordzeekanaal en in 1937 ging de Varsity naar de Bosbaan in Amstelveen. Net voor de oorlog, in een poging om een oplossing te vinden tussen de vijf kibbelende verenigingen, kwam Triton met het voorstel om op het nieuwe kanaal bij Jutphaas te gaan roeien. Triton legde een eed af en beloofde dat zolang de Varsity bij Utrecht bleef, zij het evenement zouden organiseren. Het pas geopende Amsterdam-Rijn Kanaal werd de vaste locatie voor de Varsity. De eerste op deze plek werd in 1940 gehouden vlak voor de oorlog. In de oorlog was de Varsity een verboden evenement. Alleen met het jubileum van het Utrechts Studenten Corps (60ste lustrum) en het 12de lustrum van Triton in 1941 mocht de wedstrijd plaatsvinden. Daarna was het afgelopen. Vanaf 1946 werd de Varsity elk jaar gevaren tussen Utrecht en Jutphaas. In 1971 verhuisde de Varsity verder naar het zuiden, vanwege het toenemend scheepvaartverkeer op het kanaal tussen de Lek en Amsterdam. De Varsity maakt daarbij gebruik van het Houtense grondgebied. In 2019 werd de 136ste versie georganiseerd.

Het winnen van de Oude Vier op de Varsity wordt beschouwd als een zeer grote prestatie en het verroemen van dit hoofdnummer geldt dan ook als een van de hoogtepunten van het jaar voor de vereniging. Het hoofdnummer is 16 keer

door Triton gewonnen, met als laatste overwinning die van 2019. De 137e editie in 2020 is door de Coronaperikelen niet gehouden.

Lijst van Varsity-overwinningen door Triton

1895 – 1896 – 1897 – 1898 – 1911 – 1912 – 1930 – 1933 – 1936 – 1937 – 1946 – 1947 – 1948 – 1964 – 1967 en 2019.

Bekende Tritonleden waren:

Willem Einthoven (21 mei 1860), winnaar Nobelprijs voor de Fysiologie of Geneeskunde 1924 en Piet Lieftinck (30 september 1902), Minister van Financiën 1945-1952.

(Meer gegevens zijn te vinden in: U.S.R. Triton 1880-2005, Stichting Lustrumboek Triton 125, ISBN 978-90-901974-7-0)

29-1-'67 Anton Geesink doopt de nieuwe acht van Charon aan de Zeehaenkade. (Utrechts Archief)

Charon

Het Utrechtsch Studenten Corps, waar studentenvereniging Veritas (1889) een onderdeel van is, heeft ook studenten-sportverenigingen als onderafdelingen. Een ervan was Charon, de damesroeiafdeling. Het zat in de jaren 60 in het park van Oog en Al. In 1970 ging het een fusie aan met de studentenroeivereniging de Batavier. Samen gingen ze verder onder de naam Orca. Beide roeiverenigingen hadden toen hun botenloods aan de Zeehaenkade aan de westkant van het Merwedekanaal, schuin tegenover de huidige locatie (Driewerf).

Batavier

De Batavier was een onderdeel van Studentenvereniging Unitas en had eerst een loods in het park Oog in Al, het fuseerde met Charon in 1970. Hun roeilocatie was toen ook aan de Zeehaenkade, aan de westkant van het Merwedekanaal. De loods stond schuin tegenover de huidige locatie van Orca en naast zwembad De Liesbosch aan de waterkant. Tijdens een speciale algemene ledenvergadering werd de Batavier opgeheven in 1970 en ging het op in Orca.

Bronnen

Utrechts Archief (foto's)

Jaap Boersema (historische feiten hotel Roskam)

Bij de foto's is de eigenaar vermeld. Alle andere foto's zijn van René van Haarlem.

Jack Grondel - Een bijzondere wereld

Renée Blom

Jack Grondel is de nieuwe directeur van de Museumwerf Vreeswijk en een man van het water. Al vanaf zijn tweede jaar ging hij met zijn ouders mee met een plezierboot, die in de Grift in Utrecht lag. In zijn latere leven werd hij de trotse eigenaar van een paar eigen schepen. Als volleerd scheepswerktuigkundige begon hij zijn loopbaan bij HK, de vroegere Coöp-fabriek, waar hij ook de twee stoomketels draaiende moest houden.

Jack bij het 'herdenkingswaard'. Foto: Renée Blom

“Van het geld dat ik daar verdiende kocht ik mijn eerste scheepje, een “klipper” met een 1 cilinder Kromhout motor, kon ik leuk verkopen en kocht toen een paviljoen tjalk, vertelt Jack enthousiast en met een zekere mate van passie. “Bij HK groeide ik door tot bedrijfsleider en daarna heb ik meegebouwd aan de fabriek van Pally, hier in Nieuwegein. Dit is dus ook geen onbekend gebied voor me.” Maar door helaas te weinig tijd privé de tjalk moeten verkopen.

Na Pally vertrok Jack naar Friesland voor een ander productie bedrijf, en via een Barnevelds productiebedrijf ging het roer

om en werd hij mede-eigenaar van een jachthaven in Zwartsluis. Deze jachthaven beschikte ook over een werf, horeca, een stalling en een schildersloods en Jack zette zich toen ook nog als vrijwilliger in om Zwartsluis en IJsseldelta te promoten. Na twintig jaar de jachthaven verkocht en met een vriend de Topzeilschoener Brandaris gekocht. Een prachtig klassiek charterschip.

“Ik heb mijn leven lang een enorme interesse gehad voor historische schepen en ken dus ook veel musea. De Museumwerf kende ik echter niet. Ik was dan ook

heel erg verrast toen ik hier voor het eerst kwam. Voor mij komen hier alle ervaringen die ik heb opgedaan, bij elkaar.”

Jack ziet het als zijn belangrijkste opdracht om de Museumwerf meer bekendheid te geven zowel binnen als buiten Nieuwegein en misschien zelfs wel over de landsgrenzen heen. Maar ook om de vindbaarheid te vergroten. Sinds 1 mei is hij aangetreden als directeur, maar heeft al te vaak gehoord dat mensen de ingang naar het museum lastig kunnen vinden en ook geen idee hebben wat er zich allemaal op het terrein afspeelt.

Tot voor kort was Jack mede-eigenaar van dit prachtige zeilschip, de Brandaris. Foto: Jack Grondel

“Dit museum is het meest complexe dat ik ken vanwege de combinatie van museum, werkende werf en het prachtige erfgoed wat in de museumhaven in de Vaartse Rijn ligt. Het museumaanbod, de combinatie ervan is uniek in Nederland en biedt daarom vele kansen.

En dan heb je natuurlijk ook nog de Vrevia die vaak meer een sociale functie lijkt te hebben dan een recreatieve. De pont is het hele jaar in de vaart en in het zomerseizoen ook 's avonds. Wat een ontdekking dat de Viaanse jeugd hierdoor makkelijk de oversteek kan maken om 's avonds in Nieuwegein te kunnen sporten. Dat geeft meerwaarde aan de Vrevia ten opzichte van de recreatieve pontjes elders in het land.”

Jack heeft als uitgangspunt dat hij woont waar hij werkt. En dus vertrok hij, vooralsnog zonder zijn vrouw, uit zijn woonplaats Meppel en woont inmiddels in Nieuwegein, in Vreeswijk.

“Ik vind het heerlijk om met betrokken mensen samen te werken, te bouwen, nieuwe dingen te ontwerpen, richting geven en visie te ontwikkelen. Het gaat daarbij niet om wat je doet, als je het

maar leuk vindt om te doen. Daarbij staat het samen doen en koers houden voorop! Het belang van samen doen, hebben we sinds kort op een bijzondere manier zichtbaar gemaakt. Ik ben erg blij met een nieuw museumstuk dat we een prominente plaats hebben gegeven. Het is een zwaard van een schip, waarmee je koers houdt. We hebben dat helemaal op-

geknapt en het hangt nu buiten. Op het zwaard zijn kleine plaatjes bevestigd met daarop de namen van medewerkers van de werf die ons ontvallen zijn.”

Een ander voorbeeld van samen doen, is ook de samenwerking met museum Warzenhoeck in het kader van 50 jaar Nieuwegein. “Hier op de werf hebben we een oud zandscheepje, dat we nu opknappen. De bedoeling is dat deze in 2021 tussen de twee musea gaat varen en dat het daarbij ook de drie sluizen aandoet.”

Dat samen doen is nog niet zo simpel in deze tijd van corona. “Het museum is gesloten voor publiek omdat we toch veel vrijwilligers hebben, die tot de risicogroepen behoren. Maar het werk op de werf ligt niet stil. Er wordt met een klein clubje mensen netjes op afstand van elkaar nog wel veel gedaan. Toch mis ik natuurlijk wel het contact met de vele overige betrokkenen bij de werf. Ook is het lastig om sowieso Nieuwegein te leren kennen, nu er weinig gelegenheden zijn om mensen te ontmoeten.” Gelukkig doet dit niets af aan de energie bij de vrijwilligers en bij mij. Er liggen nog meer dan genoeg ideeën op de plank, die nog niet of nog niet volledig zijn uitgevoerd. Die vormen een mooie projecten waar we met zijn allen de schouders onder kunnen zetten.”

Eén zo'n project heeft alles te maken met het schip de Christina, waarvan de boeg straks de eyecatcher moet worden op het voorterrein van de Museumwerf, zodat niemand het meer kan ontgaan dat daar een bijzondere wereld achter ligt.

Het zandscheepje dat klaargemaakt wordt om met maximaal 12 gasten te gaan varen tussen de twee musea. Foto: Renée Blom

Een museumstuk in drieën gezaagd

Cisca de Ruiter, organisatiemedewerker Museumwerf

Voor de rubriek Museumstuk koos de Museumwerf Vreeswijk een oude bekende. Het is het Vreeswijkse zandschip Christina waarover vaker in de Cronyck is geschreven. Opmerkelijk is dat de Museumwerf voor haar behoud gewoonweg de zaag erin zette... Dit vraagt om uitleg.

De Christina begin jaren 50 langs de Prins Hendriklaan in Vreeswijk. Aan boord poseren de broers Adriaan (links) en Pieter van Dijk. Foto: Archief familie Van Dijk

Christina in het kort

De heve-aak Christina werd als de Janna Cornelia in 1911 te water gelaten bij scheepswerf J. Hendriks in Dodewaard voor Vreeswijker B. van Wijngaarden. Begin jaren twintig kocht dorpsgenoot Adriaan Pieter van Dijk met zijn vrouw Christina Gerardina Johanna (Stien) Eikelboom het schip, noemde haar Christina en voegde haar toe aan de Vreeswijkse zandwinningsvloot. Later werkten ook hun zoons Wolter (Wout), Adriaan en Pieter (Piet) mee aan boord. In 1954 belandde de heve-aak als woonboot in Utrecht. Na schenking in 2014 kreeg de Museumwerf met de Christina belangrijk Vreeswijks cultuurhistorisch erfgoed in

Na het verwijderen van het voorschip krijg je een unieke inkijk in de buik van de Christina, de toekomstige corridor. Foto: Cisca de Ruiter

Met een snijbrander wordt de boeg verwijderd. Foto: Cisca de Ruiter

Het losse voorschip is intussen ontroest en in de lijnolie gezet. Het krijgt nog de gele en de witte bies die de Christina in het verleden had. Foto: Cisca de Ruiter

handen. Het schip is namelijk een schaarse, directe getuige van de voorbijge zandwinning waarin talrijke Vreeswijkers emplooi vonden. De Museumwerf wilde het schip restaureren en inzetten als tentoonstellingsruimte over de Vreeswijkse zandwinning.

Boegbeeld

Na afbraak van de opbouw werd het echter stil rond het schip. De plannen bleken onhaalbaar. Wat moest er dan gebeuren met de Christina die optisch niet meer was dan een roestig, kaal en incompleet casco. Naar de sloper? Nee, onbestaanbaar! Maar wat dan wel?

Er ontstonden nieuwe plannen: beter haalbaar, spectaculair anders en toch ook weer niet. In de nieuwe plannen blijft de Christina het verhalenschip over de Vreeswijkse zandwinning. Maar ze wordt óók het boegbeeld van de Museumwerf én ze wordt de verbindende factor tussen twee gebouwen. Dit kan alleen als de heve-aak in drieën wordt gesplitst... Afgelopen augustus werd dan ook zonder aarzelen de snijbrander erin gezet en de kop van het casco gehaald. Binnenkort volgt de kont en houden we een los middenstuk over.

Dit is niet een behandeling die je zou verwachten voor een museumstuk. Toch betekent dit haar redding.

De onderdelen

Het losse voorschip is intussen goed geconserveerd. Voorzien van de kenmerkende gele en witte bies uit de tijd van de Van Dijken, krijgt het als Vreeswijks boegbeeld een plaats bij de ingang van het werfterrein. Daar trekt Christina's kop op prikkelende wijze de aandacht.

Het achterschip wordt grondiger aangepakt en voorzien van gang- en zetboorden en een roef waarin het publiek kennismaat met de oude zandwinningsverhalen en die over de familie Van Dijk. De kont krijgt ook een plek bij de ingang en trekt zo eveneens de nodige aandacht.

Het oude laadruim waarin de Van Dijken ontelbare beugelzakken zand hebben geleegd, krijgt ook een bijzondere functie. Voorzien van een overkapping vormt dit de verbinding tussen bezoekerscentrum en exporuimte. Door toevoeging van attributen wordt de achtergrond van de zandwinning benadrukt. Met de 'Christina-corridor' wordt tegelijk een coronaproef doorlooproute verwezenlijkt.

De losse boeg is tijdelijk neergezet naast het oude werfkantoor. Daar worden verflagen en roestkorsten afgebikt. De buitenzijde staat al in de lijnolie waar het blanke metaal met de prachtige klinknagelrijen doorheen schijnt. Het afbikken is als schatgraven! Er komen zaken tevoorschijn die anders verborgen waren gebleven zoals de ingekerfde romeinse cijfers aan weerszijden van de kop. Die zijn waarschijnlijk ingebeiteld door de scheepsmeter die de ijkschalen aanbracht waaraan het gewicht aan lading werd afgelezen. Dat er wel eens een foutje insloep, mag duidelijk zijn...

Zo'n losse scheepskop doet je wat. U kunt het nu alvast ervaren. Ons museum is gesloten maar het werfterrein is vrij toegankelijk. Uiteraard met inachtneming van de coronamaatregelen. Hopelijk tot gauw!

Het boerenleven langs de Nedereindseweg in Jutphaas, deel 1

Loes Slooten-Glimmerveen en Bart Jan Damstra

We spreken met Ben van Schaik, die is geboren in 1948 in de boerderij Nedereindseweg 558-560, gelegen aan de Achterdijk in Rijnenburg. Zijn vrouw Corry van Schaik is eveneens bij het gesprek aanwezig. Het voorste gedeelte van deze boerderij is nu onderhevig aan een grote verbouwing. De zoon van Ben en Corry gaat hierin wonen. Ben en Corry hebben in 1979 hun huidige huis met een stal erbij laten bouwen. Dit huis ligt aan de Nedereindseweg 564.

Afb. 1: Melkbus met afbeelding boerderij Nedereindseweg 558-560, de oude boerderij. Eigendom van de familie van Schaik
(foto Loes Slooten-Glimmerveen 2020)

“We begonnen met 30-40 melkkoeien, wat varkens erbij en kippen en achter de boerderij hadden we een fruitboomgaard. Op het land een hok voor de jonge kippen (zes weken oud). Een aantal kippen zaten in de boerderij zelf. Aan de achterkant van de boerderij (in het achterhuis) zit nog een luik, waardoor de kippen via een trapje naar boven liepen. Het waren echte scharrelkippen. De haan zorgde er voor dat de kippen bij elkaar bleven; 's avonds werden ze naar de loopplank gedreven. Het waren zo'n 40 kippen. Als ze 2 jaar oud waren gingen ze weg en kwamen er nieuwe kippen van zo'n 8 weken oud. De oude kippen gingen naar de slacht of gingen zo in de soepkom (soepkip). Regelmatig aten we kippensoep. Maar ik vond het niet lekker, het was erg vet. De koeien hadden we voornamelijk voor de melk.”

Afb. 2a en 2b: De boerderij Nedereindseweg 558-560 (toen was het huisnummer nog 110) met erf en toegang tot het land, jaren '60
(foto's familie van Schaik)

De opa van Ben, Bernard van Schaik overleed in 1947 en Ben is naar hem vernoemd. Bernard begon daar in 1910 begonnen te “boeren” nadat de boerderij gebouwd was. De bouwmaterialen werden destijds via de wetering aangevoerd. Ze hadden 12 ha eigen grond, verkregen uit een veiling in 1909, waarbij ook andere boeren land hebben kunnen kopen. Naast de boerderij huurde Bernard van Schaik een stuk land van 7 ha en in de loop der tijd werd dat meer als er bij naast gelegen boerderijen land vrij kwam. Dat land werd dan verdeeld en gekocht door verschillende boeren in de buurt. “Mijn opa kwam uit IJsselstein. Hij woonde aan de achterkant van de Nedereindse Plas, daar woont nog steeds een Van Schaik. Dat is dan weer familie, dat is de zoon van een neef van mijn vader. Als je de plas oversteekt dan zie je de boerde-

rij staan. Het oude gedeelte van de boerderij (achterste deel) staat er nog. Er staat een nieuw huis voor. Naast dit huis woont ook nog een dochter van die neef; daar is een nieuw huis voor gebouwd. Mijn vader heeft de boerderij overgenomen van zijn vader. In 1947 is mijn vader getrouwd; zijn vader was toen net overleden. Opa had longontsteking; is op de fiets naar het AZU in Utrecht gegaan en is nooit meer teruggekomen. Tegenwoordig word je met een ambulance opgehaald, maar toen ging hij op eigen gelegenheid.”

Afb. 3: Het gezin van Schaik, 1957. Ben staat rechts op de foto (foto familie van Schaik)

De moeder van Ben kwam van ‘boerderij Bontje’. Deze stond op de plek waar nu winkelcentrum Nedereind is gevestigd. Ben is de oudste van acht kinderen.

De opa van Ben had ook nog land waar nu de Nedereindseplas is, aan de overkant van de Nedereindseweg dus. “Later is dat opgegaan in de zandwinningsput ten behoeve van de uitbreiding van de plas; het was weiland. Daar gingen we met de 30-40 koeien naartoe. Dan gingen we gewoon de weg uit. Een aantal mensen stonden dan op de dammen (om de toegang te blokkeren) en zo gingen we met het hele koppel de weg uit met hulp van burens, familie en bewoners. Dat was een kilometer over de weg. Er waren meer boeren die dit deden. Af en toe moest een auto maar even wachten. De oudste koeien wisten het gewoon, die liepen voorop en de rest die volgde wel. Dat gebeurde een paar keer per jaar.”

“Het melken gebeurde altijd al met de machine. Niemand molk handmatig. Het was een verrijdbare ijzeren geheel, met haken waar je de koeien aan vast kon zetten. Dan werd het hele spul daar heen gereden en werd er gemolken. Dan werd de motor aangezwengeld en dan kon je beginnen.”

“Als kind moest je gewoon mee helpen op de boerderij. Toen je 10 jaar was hoefde je alleen wat op te jagen enz, het echte werk dat werd pas gedaan toen ik een jaar of 14 was. Thuis hadden we een knecht en een dienstbode, zo noemden ze dat toen nog. De dienstbode was met name voor werkzaamheden in huis ter ondersteuning voor mijn moeder. Bij ons hebben ze eerst ook kaas gemaakt, dat weet ik ook nog wel voor de kaasmarkt in Woerden. Daar hadden we de dienstbode ook voor nodig. En de knecht moest helpen met melken en met andere werkzaamheden. De knecht bleef gewoon slapen, die had een slaapplek boven de koeien. De dienstbode bleef ook, die had een slaapplek in huis zelf. We hadden een grote zolderruimte met een afgetimmerd gedeelte, of er hing een gordijn; dat was haar verblijf. De dienstbode woont hier nog in de buurt; zij is een Peek getrouwd met een Scholman.”

“Ik heb meegemaakt dat er tarwe verbouwd werd. De tarwe werd geoogst met de korrel er nog in en het hele spul werd dan “gebost”; dit gebeurde handmatig. Dan werd de tarwe dus bij elkaar gebonden, op de wagen gestoken en kwam het boven in de berg, bovenop het reeds

geoogste hooi. De familie Rossenberg kwam dan uit De Meern met een grote dorsmachine met een grote oude trekker ervoor. Via de trekker en een lier begon de machine te draaien. Vanuit de berg werden de bossen tarwe in de machine gegooid en aan de achterkant kwamen er pakjes stro uit en ondertussen werd er gedorst. De stapel met zakken tarwe werd verkocht aan een maalderij. Dit gebeurde ongeveer tot in het einde van de jaren ’50.”

“Er werden ook nog wel bieten verbouwd, voor het veevoer. Dat bracht heel veel handwerk met zich mee. Voor dit werk was de knecht ook wel nodig. Tarwe ging nog wel, daar hoef je niet in te hakken. Maar als je bieten verbouwt moet je het wel schoonhouden, onkruid wieden. Ik weet wel dat het er stond, maar ik ben er eigenlijk nooit bij geweest. Het waren mijn vader en de knecht die aan het hakken waren, anders werd het een bende. Ze rooiden met de hand. Het werd er uitgestoken en op een hoop gegooid. Vervolgens werden de koppen er af gehakt; dat deden allemaal zelf. De bieten werden naar huis gebracht en kwamen op de hoop terecht. De koeien kregen die

Afb. 4: De boerderij Nedereindseweg 558-560
(foto Bart Jan Damstra, 2020)

Afb. 5: Een deel van Rijnenburg met de Nedereindseweg op de topografische kaart. De boerderijen Nedereindse weg 558-560 en 564 zijn gemarkeerd.

's winters. Er stond een bietenmolen om er schijven van te maken.

Ik heb ook nog meegemaakt dat alle mest 's winters op een hoop werd geschept. Mijn broer en ik kregen de opdracht om de mest uit de stal te halen. Toen hadden we geen knecht meer en wij waren groot genoeg om te helpen. Op het land werd de mest met een giek uit elkaar geslagen, anders bleef er teveel op een hoop liggen. Als de koeien uit de wei waren, moest dat gebeuren. In 1958 kregen we een soort eg achter de trekker. Die oude trekker staat er trouwens nog steeds.

Mijn vader heeft ook wel mest verkocht, bijvoorbeeld aan een tuinder in Maarsse. Het was midden in de winter. Op een open trekker, dikke jas aan, oorkleppen op, kwamen ze met een wagentje/kar hierheen rijden. Dan werd de mest met de hand op de kar gegooid. In het totaal waren er twee trekkers en twee mestkarren. Daarvan was je wel lekker warm geworden en dan moest je met je jas aan met de open trekker naar Maarssen."

Ben vertelt ook dat hij en zijn broer in de herfst het land in werden gestuurd met een haak en ander materiaal om de kanten van de sloten af te snijden en de sloten schoon te maken. Toen de mechanisatie op kwam hoefde dit werk niet meer handmatig gedaan te worden. "Er was een loonwerker die zo'n machine had gekocht. Dit werk hoefde alleen nog rondom het huis gedaan te worden, waar de machine niet bij kon. En verder vond mijn vader het wel prima dat die machine het werk deed. Dat ging een stukje mak-

kelijker. Het scheelde ook wel, dat de kosten niet zo hoog waren."

"In 1975 heb ik de boerderij overgenomen van mijn vader. Mijn vader was nogal ziek en heeft toen nog een tijdje met mijn moeder in het voorste huis (nr. 558) gewoond, het gedeelte dat nu voor onze zoon verbouwd wordt. In 1979 ben ik met Corry getrouwd en zijn we in ons huidige huis gaan wonen, dat we in hetzelfde jaar hebben laten bouwen, met een ligboxenstal erbij. Op de oude boerderij stonden de koeien eerst nog aan de ketting; nu is er een ligboxenstal. In datzelfde jaar ging het vee over naar de nieuwe stal. Nu ben ik sinds een paar jaar aan het afbouwen met boeren."

Tot 2011 werd er ook nog 10 ha bij gehuurd. Het was financieel ook gunstig om te stoppen. In 1994 werd het land al verkocht aan een projectontwikkelaar. Het mocht daarna om niet worden gebruikt. De woningbouw kwam er niet, er zijn nu plannen om windmolens en zonnepanelen te bouwen. Ben vindt dit in tegenstelling tot veel anderen geen probleem. "Er zijn mensen die worden helemaal panisch bij het idee dat er een windmolen staat. Dat probleem zie ik niet."

Wat betreft de verhoudingen met medebewoners in 'De Buurt' van Rijnenburg en veranderingen hierin in de loop der tijd geven Ben en Corry aan dat er vaak familie van oorspronkelijke bewoners terugkomt en ook wel wat import. "Eens in de vijf jaar is er een buurtfeest. Vroeger had je meer burenhulp. Als het nodig was kwamen je burens helpen, bijvoorbeeld

met het oogsten. Net zoals ik bij andere boeren ging helpen met fruit plukken. Ik denk dat toch wel 80 procent nog wel "oorspronkelijke" bewoners zijn of familie hiervan."

Het gebied Rijnenburg ligt sinds 2001 in de gemeente Utrecht, maar behoort historisch gezien tot (het kerngebied van) Jutphaas. Het Jutphaas deel ligt tussen de Ringkade, de Ijsselwetering en de A2. Het gebied werd in de 11e eeuw ontgonnen, met de Nedereindseweg en Jutphaase wetering als basis. Kenmerkend voor het gebied is de aanwezigheid van het microreliëf van de stroomrug en de lintbebouwing langs de Nedereindseweg en Achterdijk. De lintbebouwing staat bekend als 'de Buurt'. De aanleg van de A2 en de put of plas die in de loop van de tijd zou uitgroeien tot de Nedereindse Plas met recreatieve functie zorgen voor een wezenlijke verandering van het landschap. Vanaf begin jaren '90 zijn er al plannen voor woningbouw in het gebied, ontwikkelaars hebben hierop vooruitlopend veel grond verworven in het gebied. De huidige focus voor het gebied ligt op de ontwikkeling van duurzame energiewinning via zonnepanelen en windmolens, in de zone tussen Ringkade en A12, in Heycop.

Voorhaven Koninginnensluis -

Jaap Bo

Rond 1970

De nieuwe remming, tevens afloopmogelijkheid is gerealiseerd. Links de steiger van Kalkzandsteenfabriek De Lek. Op 1 februari 1972 stopte dit bedrijf. (collectie Museumwerf)

April 1993

Partyschip de MISSISSIPPI QUEEN doet Vreeswijk aan. Het schip van het type hekwieler had Nijmegen als thuishaven. Het vaart inmiddels al weer jaren in de haven van Hamburg.

1994

De coaster VIOS van de familie Mastenbroek ligt hier in de zomer van 1994
Onder de naam NINA lag zij in 2003 -verlicht en wel- in de Koninginnensluis tijdens Vreeswijk bij kaarslicht.

- het huidige remmingswerk

ersema

1995

Spectaculair was steeds het plaatsen van de balken ten tijde van hoog water: twee rijen balken en daartussen grond plus paardenstront. De nieuwe stalen vloeddeuren moeten ons nu behoeden voor overstromen.

1995

Door de extreem hoge waterstand is scheepvaart op de Lek verboden. Voor de familie Bosma van de MON DESIR gelegenheid om familie in het dorp te bezoeken.

2009

De drempel van 1892 is een hindernis voor grotere schepen.

Schepen van Rederij Feenstra, zoals de HORIZON en de SALVINIA zijn dankzij een strakke planning al een aantal keren in Vreeswijk geweest.

Een grote wens van deze rederij en van de winkelstand en horeca is een permanente afloop rechtstreeks de Molenstraat in.

Nieuwegein op de kaart: Vreeswijk gevormd door water

Bart Jan Damstra

In deze rubriek dit keer aandacht voor Vreeswijk en haar waterwegen. Specifiek wordt ingegaan op uitdagingen op het gebied van bereikbaarheid en capaciteit door de eeuwen heen. Zowel de bereikbaarheid via de waterwegen in Vreeswijk als de capaciteit van deze waterwegen zijn van cruciaal belang en zijn eeuwenlang een uitdaging geweest. Veranderende natuurlijke omstandigheden zorgen in de loop van de tijd voor de nodige hoofdbreken. Gebrekkig onderhoud en toenemende scheepvaart zijn aanleiding voor planvorming en uitvoering van nieuwe en vernieuwde sluizen en kanalen.

Zandplaten en kribwerken

Aansluiting op het open water en daarmee bereikbaarheid is essentieel en is een aangelegenheid van de stad Utrecht. In de 14e eeuw wordt veel geïnvesteerd in het verbeteren van de voor de handel cruciale waterlopen rond de stad. Dit komt tot uiting in het kanaliseren, verdiepen en verbreden van de Vecht ten noorden van de stad, het graven van een vaart naar het westen (de latere Leidse Rijn) en het verbeteren van de Vaartse Rijn met daarin de eerste uitvoering van de Oude Sluis in zuidelijke richting. Met deze aansluiting op de Lek wordt de positie van de stad als schakel in de Rijnvaart geborgd. Het eerste sluizencomplex uit 1373 bestaat op dat moment uit één sluiskolk die aan beide zijden wordt begrensd door spuitorens waarin de schotdeuren worden bediend. Deze eerste sluiskolk lag ter plaatse van de huidige binnenkolk. De kolk had een meer onregelmatige vorm en zowel spuitorens als beschoeiing waren in hout uitgevoerd. In de loop van de eeuwen worden kanaal en sluizencomplex telkens verbeterd en aangepast. In 1478 worden sluiskolk en spuitorens voor het eerst in steen uitgevoerd.

Afb. 1. Gedenksteen (hoge) waterstand van de Lek in 1595, afkomstig uit Vreeswijk met als opschrift: 'Den 4 Martij waerachtich stont t water boven desen steen clachtich 159..'. Collectie Centraal Museum Utrecht (inv. 490)

De Lek blijkt zich meer dan eens onvoorspelbaar te gedragen. Gevaarlijk hoog water en overstromingen zijn geen uitzondering. Zo moet het water in 1595 een extreem hoge stand bereikt hebben, getuige een gedenksteen uit dat jaar, afkomstig uit de directe omgeving van de Oude Sluis. De Lek is lange tijd een vrij bescheiden rivier. Na de afdamming van de Rijn bij Wijk bij Duurstede in de 12e eeuw gaat de rivier structureel meer water afvoeren, al blijft het relatief weinig. Pas na de aanleg van het Pannerdensch kanaal begin 18e eeuw gaan (Overijsselse) IJssel en Lek meer water afvoeren. Ook verlegt de rivier de Lek regelmatig haar hoofdstroom tussen de noordelijke en zuidelijke Lekdijk. In het Nederlandse rivierengebied neemt het verval van de rivieren wat af waardoor de stroomsnelheid afneemt en de rivieren meer gaan meanderen en meer sediment afzetten. Mede hierdoor ontstaan ondiepten en

zandplaten in de Lek. Hier van is in de 16e eeuw ook, of nog steeds sprake. Kort na 1560 maakt cartograaf en tekenaar Jacob van Deventer in opdracht van de Spaanse koning een serie plattegronden van (vesting)steden in de Nederlanden, waaronder Vianen. Daarbij werd ook de Lek en de noordelijke Lekoever met Vreeswijk zeer nauwkeurig gekarteerd.

Mogelijk stond deze zandplaat, die uitgroeide tot een (middel)waard, in de 16e eeuw bekend als 'Jan van Merenswaard'. Het vormde een hindernis van ca 800 meter lang en strekte zich uit van de huidige Veerhaven in het westen tot ter hoogte van Fort Vreeswijk in het oosten. De hoofdstroom van de Lek bevindt zich dan aan de Viaanse zijde. De Vreeswijkse sluizen zijn hierdoor slechter bereikbaar. Er wordt een eerste kribwerk aangelegd ter hoogte van de huidige stuw bij Hagestein in een poging om de hoofdstroom

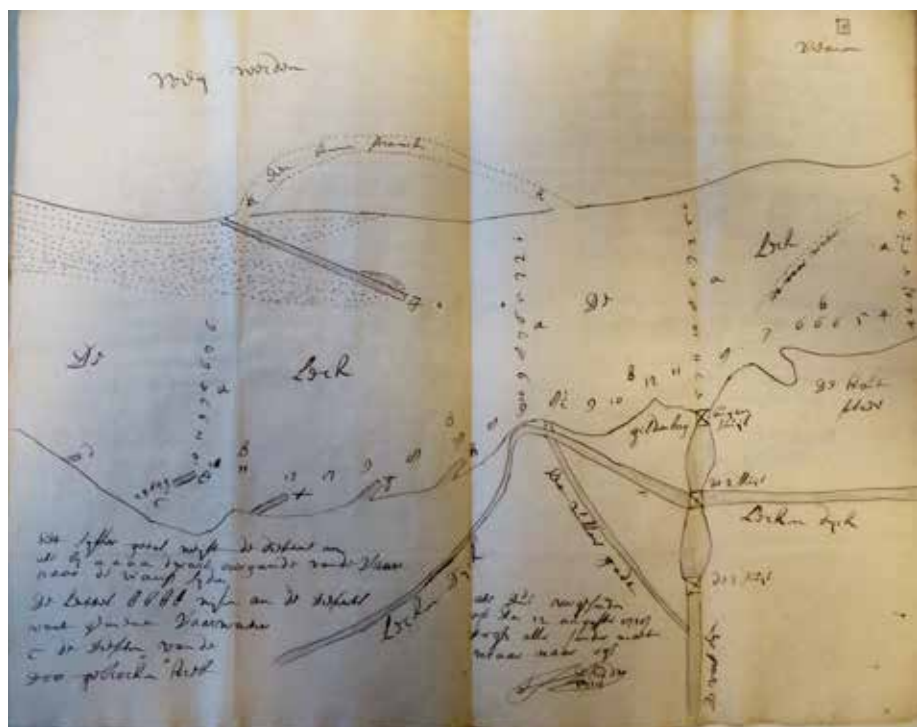
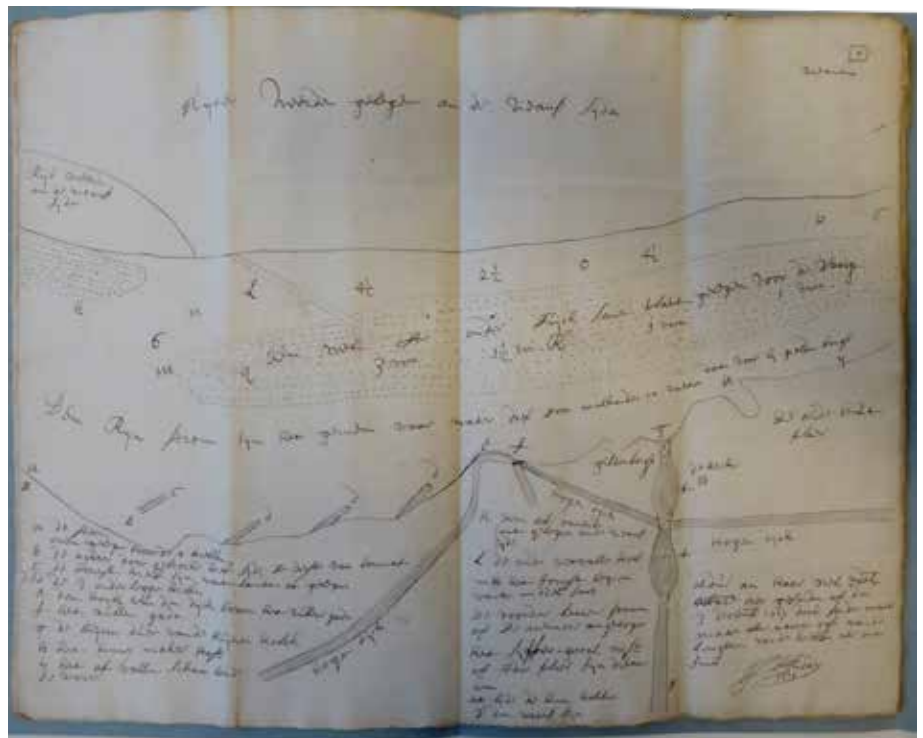
Afb. 2: Uitsnede Vreeswijk ('op de Vaert') van de kaart van Vianen, door Jacob van Deventer, kort na 1560. De eerste betrouwbare afbeelding van Vreeswijk. Opvallend is de prominent aanwezige grote zandplaat in de Lek.

naar het noorden te verleggen. Het is niet bekend hoe effectief deze poging is geweest. In 1564, vlak na de totstandkoming van de kaart van Jacob van Deventer, komt een sterke verbetering tot stand met de aanleg van een tweede sluiskolk ter plaatse van de huidige buitenkolk. Het sluishoofd komt hiermee weer in de hoofdstroom te liggen. Deze merkwaardig gevormde sluiskolk weerspiegelt de onregelmatige vorm van de waterloop en de ligging van de zandplaat op dat moment. Deze kolk ligt op dat moment in feite buitendijks; het tracé Molenstraat-Lekstraat is tot dan toe de Lekdijk. Aan de westzijde bevindt zich echter al een kade, ter plaatse van de huidige Verlengde Dorpsstraat, voorheen ook wel 'Viaans Eind' geheten. Het is aannemelijk dat deze kade hier reeds in de 15e eeuw lag. Het blokhuis Gildenborch lag mogelijk aan de oostzijde, ter hoogte van het huidige Raadhuisplein. Op de kaart van Van Deventer en op een kaart uit ca 1600 (afb 3) is te zien dat de spuitorens inmiddels ook in steen zijn uitgevoerd. In de 17e eeuw zijn hier puntdeuren en klapbruggen voor in de plaats gekomen.

Afb 3. De noordelijke spuitoren in Vreeswijk, ca 1600 (noorden is onder). Bron: HUA 223 Oudmunster, inv.933, folio 116 (uitsnede).

Dat de problemen met zandbanken en stroomverleggingen aan blijven houden blijkt uit een aantal 18e eeuwse kaarten (afb 4). Deze kaarten zijn onderdeel van een uitgebreide memorie en planvoorstel van de dijkmeester Jan de Ridder, '[...] dienende om te beletten voordere aenwas van de sandt plaet gelegen voor De Vaert als meede het versetten van de selven voor een gedeelten met krib werck zoo boven De Vaert als daer tegen over aen de Vieaennese zijde en zijn de gedachten als het volgt [...]'. Op de eerste kaart is een zandplaat ('het zandt ofte middel plaet') te zien in de Lek. Deze lijkt nagenoeg op dezelfde plaats te liggen als in 1560, maar lijkt wel nog groter te zijn en zich verder naar het oosten uit te strekken. Op de tweede kaart is het beoogde effect te zien van het nieuwe kribwerk.

Afb 4. Tekeningen behorend bij de memorie van de dijkmeester Jan de Ridder over de zandplaat in de Lek bij Vreeswijk, 1717-1719. Het noorden is onder. Bron: HUA 702 Stadsbestuur van Utrecht, inv.999

Uit het relaas blijkt onder andere dat de kribben aan de Viaanse zijde de jaren daarvoor niet goed zijn onderhouden 'en nu bijna geheel vervallen'. Gebrek aan onderhoud speelde dus ook een rol. 'Zoo is mijn gedachten dat men de voors krib wederom behoorden op te maken tot op de middel plaet toe om daer mede te beletten den achter door val langens de Vie-

jaenese zijde waer door de middel plaet wederom aen het vaste landt te mogen krijgen.' Hiermee zou de hoofdstroom weer 'langens Gildenborgh [huidige Raadhuisplein en het Laantje] heen doen loopen', dus gericht op het Vreeswijkse sluishoofd langs de noordelijke Lekdijk. Verder blijkt dat de kribben ten oosten van Vreeswijk los zijn gekomen van de

Afb 5. Vreeswijk anno 1801. De onregelmatige vorm van de beide sluiskolken en de in verhouding kleine trappen naar de kolken valt op. Ten oosten van de Oude Sluis zijn onder meer 'A. Het Volmolensgat' en 'F. Voorm. Drostenvoning en Tuinen' te zien. Ten westen van De Kade is de haven van de veerschippers (van het Pinnemakersgilde) te zien. Bron: Nationaal Archief 4.OPV Plans van Vestingen der Genie van het Ministerie van Oorlog, inv. H560

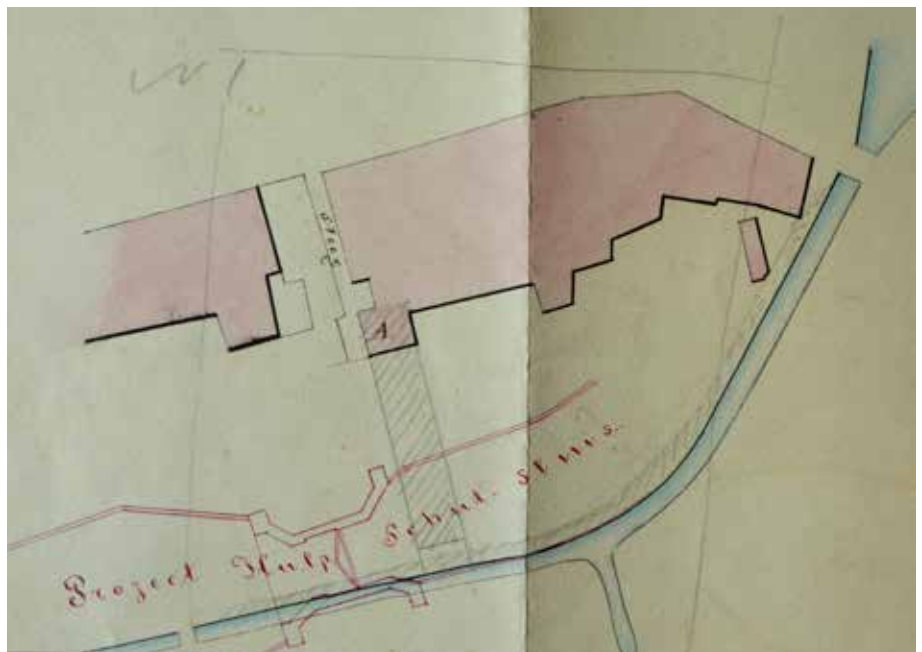
dijk door de schurende werking van de stroming. Blijkbaar had de uitvoering uiteindelijk het gewenste effect. Nadien zijn er geen vermeldingen meer van al dan niet hinderlijke zandplaten bij Vreeswijk.

Van Volmolensgat naar Rijkshulpschutsluis

Op afb 2 en 4 is ten oosten van de Oude Sluis, op de plaats van de huidige Spuisluis, reeds een watergang te zien. Deze extra verbinding tussen Vaarste Rijn en Lek dient als spuikanaal voor toevoer van vers water voor de Utrechtse grachten. In 1638 wordt hier een volmolen gebouwd welke gebruik maakte van de hoogteverschillen in de waterstand op de Lek. Deze hoogteverschillen worden veroorzaakt door getijdewerking, die dan nog sterk aanwezig is in de Lek. Zo beugelden Vreeswijkse zandschippers tot aan Amerongen zout zand op. 'Vollen' zoals dit in de volmolen plaatsvond, is het persen van wol tot een halffabricaat. In de praktijk bleek dit niet goed te werken en de molen wordt in 1657 alweer buiten gebruik gesteld. De watergang blijft in gebruik en staat in de loop van de tijd bekend als Volmolens Gat, Volmolense sloot, Volmolens-Heul en Kasteleinsgracht. Deze laatste naam is

verbonden met het nabij gelegen Drost-huis of Kasteleinshuis aan de Oude Sluis. Begin 19e eeuw raakt de Oude Sluis in verval: het rivierwater breekt door de houten sluisvloer heen en delen van de kademuren storten in. Er vindt nieuw-

bouw plaats waarbij de sluiskolken, hoofden, vloer en kaden worden vervangen. Hierbij krijgt de Oude Sluis, dan nog Grote Sluis genaamd, haar huidige aanzien. Het vernieuwde sluizencomplex wordt in 1824 in gebruik genomen. Het was voor de scheepvaart van groot belang dat de verbinding Lek-Vaartse Rijn mogelijk bleef tijdens de verbouwing. Hier toe werd het bestaande spuikanaaltje, het Volmolensgat, in 1817 sterk verbreed en voorzien van een sluizencomplex. Op afb. 6 zijn de planvorming en het resultaat van deze werkzaamheden in beeld gebracht. Met financiële middelen van het Rijk werd een hulpschutsluis gebouwd. Het is een van de eerste toepassingen van een 'waaiersluis' in Nederland. Met dit ingenieuze systeem is men onder meer in staat om ook bij een hoge waterstand in de Lek de sluisdeuren te kunnen openen. Naast schutsluis voor de scheepvaart bleef het tevens in gebruik als spuikanaal. Ook wordt een duiker aangelegd ten behoeve van de fortgracht van Fort Vreeswijk. De sluis diende tevens als inlaatsluis voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie die vanaf 1815 tot stand kwam. De sluis staat bekend als Rijkshulpschutsluis, Inundatiesluis en Spuisluis. Het 'draaitje' bij de middelste sluisdeuren stond al snel bekend als het 'Drijgje'. Langs sluis en kanaal ontstond het Frederiksoord, met daarachter het buurtje 'de schans', ver-

Afb 6. Plan en resultaat van de verbreding van het Volmolensgat tot Rijkshulpschutsluis. Het noorden is rechts. Bron: HUA archief 248 Rijkswaterstaat in Utrecht, inv.334.

Doorslag: nieuw hoofdstuk in een rijke historie

Martijn Oosting, omgevingsmanager KWA+

(Geschreven op persoonlijke titel)

Bij ernstige droogte wordt West-Nederland via de Doorslag en de Gekanaliseerde Hollandse IJssel voorzien van extra water. Bij de noodzakelijke uitbreiding van de aanvoercapaciteit blijken vernauwingen bij een sluis en een brughoofd in de Doorslag grote knelpunten te vormen. De oplossing vraagt om een adequate afweging van belangen zoals cultuurhistorie, techniek, kosten, belevingswaarde en overlast.

Een schip passeert de Doorslagsluis begin vorige eeuw. Foto: Archief HKN

De Doorslag. Het lijkt alsof hij er altijd al lag. En als de sluis in dat kanaal toch kon praten, dan konden we luisteren naar wat die allemaal heeft meegemaakt. Dat zouden mooie verhalen zijn. Gelukkig is al veel geschreven over wat er allemaal op die plek gebeurde. Historische figuren passeerden, onderweg naar historische gebeurtenissen. En ook vandaag de dag passeren via de Herenstraat veel personen de Doorslagsluis (waaronder straks ook historische?).

In 1671 werd besloten tot de bouw van de sluis in de Doorslag. Dit ondanks veel protesten vanuit IJsselsteijn en andere steden langs de Hollandse IJssel omdat ze nadelige effecten verwachtten op de waterstand van de rivier. Maar de bouw ging gewoon door. Gelukkig werd voor de bezwaren van buursteden ook een oplossing gevonden.

Direct na de bouw van de sluis legde in 1672 een Franse invasiemacht langs de Doorslag een schans aan die moest helpen bij de verdediging van de stad Utrecht. In de eeuwen daarna speelde de Doorslagsluis, als onderdeel van de Waterlinie, een belangrijke rol bij de ver-

dediging van West-Nederland. De route langs en door de sluis had daarom naast een civiele zeker ook een belangrijke militaire functie.

De Doorslagsluis werd veel gebruikt. Foto: Archief HKN

In 2010 kreeg de Doorslagsluis de status van gemeentelijk monument. Niet perse omdat de huidige, deels in beton uitgevoerde, sluis veel cultuurhistorische waarde heeft. Maar vooral omdat de sluis onderdeel uitmaakt van het 'cultuurhistorische ensemble' van dit deel van de Doorslag.

Sinds 1672 is de sluis onderhevig geweest aan veel veranderingen. Onderdelen, zoals sluisdeuren en remmingswerken, moeten nou eenmaal eens in de zoveel tijd vervangen worden. Tijdens de aanleg van het naburige Merwedekanaal, eind 19e eeuw, is de voormalige sluis in de Doorslag compleet verwijderd en vervangen door het huidige exemplaar.

Niet alleen de sluis was door de jaren heen onderhevig aan grote veranderingen, dat geldt ook voor de omgeving. Die was voorheen landelijk-dorps van aard, maar heeft tegenwoordig een stedelijk-in-

*Voor even gesloten tot het volgende schip zich aandient.
Foto: Archief HKN*

De sluis anno 2019.

dustriële uitstraling. Met aan één zijde de aaneengesloten, meer of minder moderne, bebouwing langs de Herenstraat en aan de andere zijde een fabriekscomplex. En waar ooit een brug lag over de Doorslag die zelfs onderdeel vormde van een belangrijke route in de tijd van Napoleon, rest nu nog slechts aan de zijde van de Herenstraat een brughoofd.

In de jaren zeventig zijn bij de sluis voor het laatst de deuren vervangen. In diezelfde tijd verloor de Doorslagsluis ook zijn functie om (kleine recreatie) boten te schutten. Alleen bij een calamiteit, zoals een probleem met de dijk langs de Gekanaliseerde Hollandse IJssel, gaan de sluisdeuren nog dicht.

Klimaatbestendige Wateraanvoer

Nadat hij er bijna een halve eeuw stilte bij heeft gelegen is opnieuw aandacht ontstaan voor de het deel van de Doorslag waar sluis en brughoofd zich bevinden. Net als in vroeger tijden vanwege ontwikkelingen 'op afstand'. Door klimaatverandering hebben we namelijk te maken met steeds extremere weersomstandigheden, waarbij verdroging en verzilting van grote rivieren een steeds groter probleem vormen voor landbouw en natuur in West-Nederland. Om dat soort problemen het hoofd te bieden vindt sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw bij ernstige droogte aanvoer van extra water plaats naar West-Nederland via het regionale watersysteem van het Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden. Onder meer door water uit het Amsterdam-Rijnkanaal te pompen naar het Merwedekanaal en dat vervolgens via de

Doorslag en de Gekanaliseerde Hollandse IJssel naar Gouda te laten stromen. Het systeem voor wateraanvoer naar het westen noemen we de Klimaatbestendige WaterAanvoer (KWA). In verband met de toekomstige watervraag dient de capaciteit van de KWA te worden vergroot van 7 naar 15 kuub per seconde. Deze uitbreiding vindt plaats door onder de noemer 'project KWA+' op 10 plekken langs drie routes aanpassingen door te voeren in het watersysteem. De complete opgave, uitgevoerd door het Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden en het Hoogheemraad van Rijnland, moet in 2023 afgerond zijn.

In het kader van het project KWA+ wordt momenteel onderzocht hoe de doorstroming bij de Doorslagsluis en het brughoofd kan worden verhoogd met minimaal 8 kuub per seconde, maar bij voorkeur met 12 kuub per seconde.

In Park Nieuwegein is het project KWA+ overigens al in de uitvoeringsfase. Op aantal plekken in het park worden watergangen verbreed en nieuwe duikers aangelegd. Op verzoek van de gemeente Nieuwegein en de Utrechtse Molenstichting, die ook meebetalen, komen bij de oude molen in het park diverse voorzieningen waardoor de molen weer kan water kan gaan malen.

Afweging van oplossingen voor probleem in de Doorslag

In de Doorslag vormen de twee sluis hoofden en het brughoofd van de voormalige brug belangrijke knelpunten bij de noodzakelijke capaciteitsvergroting van het aanvoersysteem KWA.

Bij het vinden van een oplossing worden afwegingen gemaakt op grond van cultuurhistorische waarde, technische haalbaarheid, potentiële overlast voor de omgeving, ruimtelijke interactie met andere ontwikkelingen en de kosten. Dat neigt naar appels met peren vergelijken en dat is het soms ook wel. Zo kan de technisch beste oplossing zorgen voor de extra overlast voor de omgeving. Of de oplossing die het meeste oog heeft voor de cultuurhistorie kan juist andere ontwikkelingen erg in de weg zitten.

Begin 2019 werd op grond van een uitgebreide analyse geconcludeerd dat een oplossing buiten de Doorslag om als onrealistisch moest worden gezien. Men dacht hierbij aan een omleidingsroute rond het terrein van het fabriekscomplex. In verband daarmee werd gekeken naar een nieuwe aantakking op het Merwedekanaal (onder het Vreeswijkserijpad) en het aanpassen van waterlopen aan weerszijden van de Langelaan en waterlopen evenwijdig aan de Villawal. Groot nadeel van deze oplossing was het peilverschil tussen onderdelen van deze route, wat zou betekenen dat ook nieuwe objecten als stuwen en gronddammen moesten worden aangelegd. Daarnaast zouden de oevers van de omleiding verhoogd moeten met - waarschijnlijk - damwandconstructies. Dit in combinatie met de grote impact op de in ontwikkeling zijnde omgeving én de zeer hoge kosten, deden besluiten niet verder te gaan met deze oplossing.

Daarmee bleven over de oplossingen met een 'bypass' direct naast de sluis of met maatregelen aan de sluis zelf. In het kader van de bypass werd een ontwerp

gemaakt met een grote koker onder de Herenstraat, van circa twee meter hoog en vier meter breed. Voordeel van deze variant is dat de sluis ongemoeid blijft. De belangrijkste kanttekeningen is de ondergrondse ruimtelijke impact. Onder de Herenstraat liggen veel kabels en leidingen en nieuwe ontwikkelingen in omgeving kunnen vragen om extra kabels en leidingen. De aanwezigheid van een bypass zou een sterk beperkende werking kunnen hebben op die ontwikkelingen. Daarnaast zal tijdens de aanleg van een bypass veel hinder optreden voor de omgeving en mogelijk ook (trillings)schade. Uiteindelijk lag een oplossing met maatregelen aan de sluis zelf het meest voor de hand, in combinatie met maatregelen aan het brughoofd. Voor de sluis leken diverse varianten mogelijk. Bijvoorbeeld een plaatselijke verdieping in de sluis of het volledige verwijderen van sluishoofden en brughoofd. Die eerste is om technische redenen niet haalbaar en die laatste stuitte op de nodige bezwaren vanuit cultuurhistorisch belang.

Het dagelijks bestuur van het Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden heeft in 2020 gekozen voor de variant waarbij sluishoofden en bruggenhoofd worden

ontmanteld en de vrijkomende plekken in de kademuur een cultuurhistorische uitstraling krijgen die herinnert aan de objecten die zich daar vroeger bevonden. In overleg met de gemeente Nieuwegein en andere belanghebbenden wordt nu nog besproken in hoeverre het mogelijk en betaalbaar is dat – boven water – ook de contouren van de sluishoofden en brughoofd terugkomen (dus ‘zwevend’ boven het water). In het lopend overleg werd ook geconcludeerd dat kenmerkende elementen van de sluis, zoals het sluisrad en het hekwerk, belangrijk zijn om op een of andere manier terug te laten komen. Ook is door diverse partijen de wens uitgesproken om dit deel van de Doorslag beter achter te laten dan hoe deze er nu bij ligt en het een uitstraling te geven die recht doet aan de historie die hier geschreven.

Voor wat betreft het uiterlijk lijkt het mogelijk om bestaand materiaal (zoals het de natuurstenen hoeken en de elementen op de sluis) waar mogelijk terug te laten keren. Maar niet alles verkeert in een dermate goede staat dat het hergebruikt kan worden. Bovendien zullen functionele onderdelen als de remmingswerken voor boten moeten worden uitgevoerd in duurzamer materiaal dan het huidige hout.

Start werkzaamheden in 2022

De komende maanden moet blijken of alle betrokken partijen zich definitief kunnen vinden in de door het waterschap gekozen variant, waar nodig aangepast naar aanleiding van wensen van andere partijen. Doel is om in het voorjaar van 2021 definitieve beslissingen te krijgen van de gemeente Nieuwegein, Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden en het Ministerie van I&W. Laatstgenoemde betaalt uit het budget van het landelijke Zoetwaterprogramma 100% van de kosten, voor zover dit redelijk is in het licht van het project KWA+. Als alles volgens planning verloopt start uitvoering van de maatregelen in 2022 en ligt er in 2023 een aangepast stuk Doorslag, dat weer honderd jaar vooruit kan en waar vele honderden jaren aan geschiedenis nog steeds van af is te lezen.

Bron: voor dit artikel is gebruik gemaakt van informatie uit het artikel ‘Over Doorslag en Gein’ van Jan Reerink en informatie uit diverse technische analyserapporten die in opdracht van het Hoogheemraadschap Stichtse Rijnlanden zijn uitgevoerd.

Zicht op de sluiskolk anno 2019.

500 jaar Anna van Rijn (1)

Els van Mourik

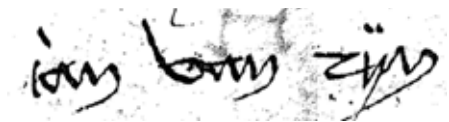
Anna van Rijn van Jutphaes is ongetwijfeld een van de bekendste vrouwen uit de geschiedenis van Nieuwegein. Haar levensloop is nog steeds omgeven door raadsels: hoe heette ze nu eigenlijk, hoe oud werd ze en had ze echt twee grafstenen?

Johanna óf Janna

Juffrouw Johanna van Rijn van Jutphaes leeft in de Nieuwegeinse herinnering voort onder de naam Anna van Rijn. We kennen de Anna van Rijn-huisjes, het Anna van Rijn college en de Anna Van Rijn-penning. In contemporaine bronnen is ze onder die naam echter niet te vinden. Tientallen documenten getuigen ervan dat ze tijdens haar leven Johanna óf Janna werd genoemd. Ze tekende met 'Jan van Rijn' en werd onder de naam 'Janna' beleend met Rijnhuizen.

Pas vanaf (het midden van) de 18e eeuw treffen we in diverse bronnen de naam 'Anna' aan. Zo is bijvoorbeeld op een gedenkbord dat in 1760 werd aangebracht op de door Johanna gestichte Godskameren, de Anna van Rijn-huisjes, eenvoudig sprake van 'Anna van Rijn'. Op twee vroeg 17e-eeuwse gedenkorden, die nog steeds in De Dorpskerk hangen, wordt ze, zoals indertijd gebruikelijk, 'joffrou Johan(n)a van Rijn' genoemd. Ik vermoed dat 'joffrou Johanna' in de volksmond op enig moment 'Anna' is geworden en dat die naam vervolgens is ingeburgerd. Dat ze eigenlijk Janna heette was men al snel vergeten: die naam komen we na haar overlijden niet meer tegen.

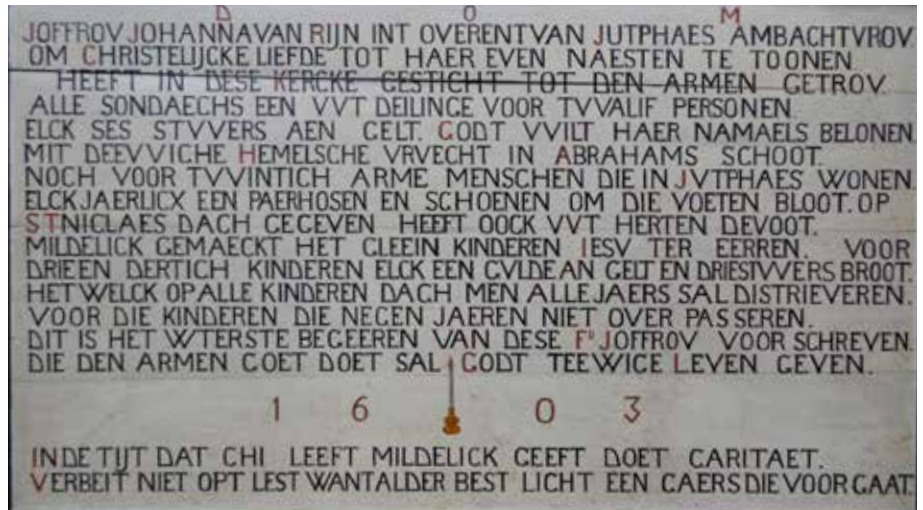
Om geen verdere verwarring te zaaien gebruik ik in dit artikel, behalve in citaten, de naam Johanna.

De handtekening van Johanna: Jan van Rijn. Bron: HUA, Notarieel archief Utrecht, inv.nr. U003a003, aktenummer 91.

De non Anna

Komt de naam Anna dan nooit in 16e-eeuwse documenten voor? Jawel, maar alleen als naam van de kloosterlinge Anna van Rijn. In 2016 verscheen in De Cronyck de verrassende informa-

Vroeg 17e-eeuws gedenkbord in de Dorpskerk in Nieuwegein. Collectie HKN.

tie dat Anna (sic) van Rijn, dochter van Dirck van Rijn, in 1539 haar kloosterge-loften aflegde bij de benedictinessen van Vrouwenklooster in De Bilt. Omdat de naam Anna uitsluitend in de klooster-context voorkomt, dacht ik aanvankelijk dat Johanna de naam Anna als klooster-naam had gekozen. Maar kloosternamen waren nog niet gangbaar in de 16e eeuw. Bovendien zijn er aanwijzingen dat deze non Anna in 1560 nog steeds in Vrouwenklooster zit. Hier stuiten we op een serieus genealogisch probleem; 'onze' Johanna was namelijk vóór 17 augustus 1558 in het huwelijk getreden met jonker Wouter van Baexen. Het is onmogelijk dat zij tegelijkertijd in het klooster zat én getrouwd was. Is deze Anna misschien een nog onbekende dochter van Dirck van Rijn? Verder onderzoek zal hier uitsluitel over moeten geven.

Naar eigen zeggen

Johanna van Rijn van Jutphaes was een dochter van Dirck van Rijn van Jutphaes en zijn tweede echtgenote Lucia van Eyll. Men gaat er van uit dat ze rond 1510 of 1512 is geboren en 97 dan wel 95 jaar oud werd. De historische Johanna zou hier vreemd van opgekeken hebben: naar eigen zeggen was ze echt jonger. We weten

dit dank zij een recent gevonden verklaring waarin ze zelf haar leeftijd opgeeft.

Op 23 juni 1592 beantwoordde juffrouw Johanna van Rijn, weduwe Wouter van Baecx, op verzoek van haar nicht Alidt van Eck Bartholomeusdr. voor het gerecht van de stad Utrecht een aantal vragen over de familie van Eck. Het was een officiële ondervraging en Johanna verklaarde bij die gelegenheid omtrent 71 jaar oud te zijn. Leeftijdsverklaringen waren in die tijd zelden heel precies – er werden nog geen geboorte- of doopregisters bijgehouden –, het is vrijwel altijd 'omtrent' zoveel jaar. Naar eigen zeggen is Johanna dus omstreeks 1520/1521 geboren.

Het portret

Hoe kan het dat men zich zo vergist heeft in Johanna's geboortejaar? Bij een zoektocht in de literatuur dook Het Kerspel Jutfaas op als de oudste bron van de vermelding dat zij 97 jaar oud zou zijn geworden. Het Kerspel is gebaseerd op de nagelaten aantekeningen van Mgr. G.W. van Heukelum (1834-1910) en deze zijn bewaard gebleven. Na een uurtje lezen vond ik een verrassende notitie: 'Op Rhynhuise wordt het portret gevonden van Anna van Rhyn, gemaakt in 't jaar

1608, als wanneer zij den ouderdom had van 97 jaar. Anna van Rhyn was derhalve geboren in 't jaar 1511.' Dat maakte nieuwsgierig, zou het portret nog bestaan?

Op Rijnhuizen hing lange tijd, mogelijk eeuwen, het portret van een hoogbejaarde dame. Het opschrift linksboven, onder het wapenschild, vermeldt: ÆTAT[IS] SUÆ /97/Ao 1608. De dame in kwestie – haar naam wordt niet genoemd – was 97 jaar oud toen ze in 1608 geportretteerd werd.

Pastoor van Heukelum en de bewoners van Rijnhuizen waren niet de enigen die meenden dat het portret Johanna van Rijn voorstelde. Van het portret bestaan twee vrijwel identieke exemplaren. Een hing er, zoals vermeld, op Rijnhuizen; het tweede exemplaar, waarvan u een afbeelding ziet, bevindt zich sinds 1889 in de collectie van Het Rijksmuseum. Het zou oorspronkelijk afkomstig zijn uit de collectie van de familie De Geer en was nog in 1905 bekend als portret van een 'mevrouw Van Ryn'. Kunsthistorisch onderzoek heeft inmiddels uitgewezen dat het portret waarschijnlijk een familielid van Isabeau de Haling, de grootmoeder van Louis de Geer, voorstelt. Louis de Geer werd in 1657 met Rijnhuizen beleend. Zijn nakomelingen hebben het huis tot 1958 in bezit gehad en (veelal) ook bewoond. Wanneer de overlevering is ontstaan dat Johanna van Rijn op het portret is afgebeeld, is onbekend.

Een opmerkelijke vergissing

De vergissing is deels te begrijpen. Johanna was vanaf 1573 tot aan haar overlijden vrouwe van Rijnhuizen en het Overeind van Jutphaas. Ze moet een uitgebreid persoonlijk en zakelijk archief hebben gehad, maar dat is verloren gegaan. Wel zijn er in het archief van het Huis Rijnhuizen altijd stukken bewaard gebleven over de overdracht van Rijnhuizen en het Overeind. Bovendien beschikte men over Johanna's testament. Dat testament was van belang omdat er bepalingen in stonden over de door haar gestichte armenfondaties: de heren en vrouwen van Rijnhuizen hadden daar na haar overlijden het beheer over.

Men wist dus dat ze op 7 augustus 1607, de aktedatum van haar testament, nog in leven was en een 'grooten ouderdom' had bereikt. Johanna's werkelijke overlij-

N.N., portret van een oude vrouw uit de familie Haling. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

densdatum is lang vergeten. Pas in 1983 werd gepubliceerd dat ze op 11 oktober 1607 in Utrecht werd overluid. Bekend was wel dat haar erfgename, Wilhelmina van Riebeeck, in 1608 beleend werd met Rijnhuizen en dat ze het gerecht van het Overeind van Jutphaas [na daar zelf mee beleend te zijn geweest] op 1 juni 1608 verkocht aan Nicolaas de Malapert. Belevingen vonden als regel binnen een jaar en een dag na overlijden van de vorige leenman/vrouw plaats. Men moet er van uitgegaan zijn dat Johanna in 1608 kort na haar vermeende portrettering is overleden. Het klopte precies met het jaartal op het schilderij.

Johanna's kwartieren met linksboven het wapen van het geslacht Van Rijn.

Bron: HUA, Monumenta van Aernout van Buchel, blz. 271, detail.

Ronduit vreemd is dat men het wapen op het portret heeft aangezien voor het wapen van het geslacht Van Rijn. Het wapen op een portret diende ter identificatie van de geportretteerde. Johanna voerde als wapen in goud drie rode dwarsballen. Die kleuren komen weliswaar voor in het wapen op het portret, maar verder komt het totaal niet overeen. Van Heukelum, een kunstkenner, kende het wapen van het geslacht Van Rijn. Hij zou gezien moeten hebben dat het wapen niet klopte. Ook de familie De Geer had dat kunnen weten: Johanna's kwartieren hebben lang in de oude Nicolaaskerk gehangen en een afdruk van haar zegel (met daarop haar wapen) werd in het archief van Rijnhuizen bewaard. Was het wapen niet goed zichtbaar? Of was de verleiding om te geloven dat het om een portret van Johanna van Rijn ging gewoon te groot?

Het Kerspel Jutfaas

Pastoor van Heukelum werkte aan een boek over de geschiedenis van Jutphaas. In het onuitgegeven manuscript noteerde hij, zonder verwijzing naar het schilderij, dat de dood: 'Anna van Rijn [...] in't jaar 1608 in den gezegenden ouderdom van 97 jaren ter eeuwige ruste deed ingaan.' Het manuscript van Van Heukelum werd bewerkt door kapelaan A.E. Rientjes en rond 1910 onder de titel Het Kerspel Jut-

faas gepubliceerd. Rientjes, een serieus onderzoeker, zag zich geconfronteerd met een discrepantie tussen zijn bronnen. Hij was bekend met de aantekeningen van zijn pastoor en heeft het 'goedgeschilderd portret' mogelijk zelf gezien. Maar hij wist ook dat er op het kerkhof van Jutphaas een zerk lag met het opschrift 'jonkvrou Johanna van Rijn van Jutfaes, 1599'. Of hij werkelijk geconcludeerd heeft dat Johanna in 1599 overleed, is me niet helemaal duidelijk: hij noemt nergens expliciet haar overlijdensjaar. Wel schreef hij, in navolging van Van Heukelum, dat zij 97 jaar oud werd en dat Wilhelmina van Riebeeck in 1608 in bezit kwam van het gerecht van het Overeind. Ik zou hem graag eens gevraagd hebben wat hij er nu precies van dacht. Omdat Rientjes het opschrift op het schilderij niet vermeldde, ging de relatie tussen het portret en de leeftijd 97 jaar voor latere onderzoekers verloren. De mythe dat Johanna 97 jaar oud werd was geboren

De tekst van Rientjes werd bewerkt door kapelaan Böcker en in 1947 opnieuw uitgegeven. Böcker schreef expliciet dat Johanna in 1599 op 97-jarige leeftijd overleed. Het Kerspel Jutfaas is lange tijd een gezaghebbende bron geweest voor de geschiedschrijving van Jutphaas. Hoewel latere auteurs Johanna's overlijdensjaar

corrigeerden naar 1608 of 1607, handhaafden ze als overlijdensleeftijd 97 jaar. En zo kan het dat tegenwoordig op de Anna van Rijn-penning staat: Anna van Rijn, 1510-1607.

Een variant op de 97 jaar is te vinden in het boekje Van ridderhofstad tot Buitenplaats: 'Toen Johanna of Anna het kasteel [Rijnhuizen in 1573] erfde van haar broer was zij al meer dan 60 jaar oud.' Navraag bij een van de auteurs leerde dat ook deze zin op Het Kerspel Jutfaas is gebaseerd. De vrije omschrijving zorgde voor extra verwarring: de auteurs van het boek Anna van Rijn van Jutphaes concludeerden hieruit dat Johanna rond 1512 geboren moest zijn en ongeveer 95 jaar oud werd. 1510 of 1512, 97 of 95 jaar oud, het is allemaal terug te voeren op het verkeerd geïdentificeerde portret.

500 jaar

Johanna ofwel Janna werd oud, maar niet zo oud als lang werd gedacht. Naar eigen zeggen was ze in juni 1592 omtrent 71 jaar oud en ze moet dus rond 1520/1521 zijn geboren. Ze overleed in oktober 1607 op 86- of 87-jarige leeftijd. In juni van dit jaar zou ze 'omtrent' 500 jaar oud zijn geweest!

(wordt vervolgd)

Belangrijkste bronnen:

- Burik, Casper A. van, 'Utrecht centrum van de wereld', *Een niet te versmaden Utrechtse archiefbron*, in: De Nederlandsche Leeuw (DNL), 135 (2018), blz. 174-183, ald. blz. 178 en 183 (verklaring Johanna van Rijn).
- Kloek, Els, *1001 vrouwen uit de Nederlandsche geschiedenis*, Nijmegen 2013, blz. 145-146.
- Putten, L.P. van en A.V.A.P. Buiten, *Anna van Rijn van Jutphaes, Kroniek van een leven in het zestiende eeuwse dorp Jutphaes*, Utrecht 1997, blz. 99-101.
- Rientjes, A. E., *Het Kerspel Jutfaas: geschiedkundige aantekeningen uit nagelaten geschriften en bescheiden van wijlen Mgr. Van Heukelum*; voor de 'Stichtsche Post' bewerkt, ca 1910-1911, blz. 27-30, en Rientjes, A.E en J.G. Böcker (bewerking), *Het Kerspel Jutfaas*, Utrecht 1947, blz. 130-132.
- Schut, J. en G.H.P. de Waard, *Van Ridderhofstad tot Buitenplaats*, Nieuwegein 1979, blz. 43-48.
- Vermin, Nathalie, *Anna van Rijn van Jutphaes: een update*, in: Cronyck de Geyn 38 (2016), blz. 15-17.
- Wijburg, W.A., *Van Zuylen van Nyevelt*, in: DNL 100 (1983), k. 462-464, ald. k. 463 (overluiding).
- Het Utrechts Archief (HUA), Utrechtse Leenhof, inv.nr. 96, fol. 17v-18.
- HUA, verzameling Van Buchel-Booth, inv.nr. 30, ongefolieerd (Anna de non).
- HUA, RK parochie Jutphaas, inv.nr. 38, blz. 79 en inv.nr. 43, ongefolieerd.
- HUA, Huis Rijnhuizen te Jutphaas, inv.nr. 1, 128 en 141-2.
- <https://rkd.nl/explore/images/16940> en [282919](https://rkd.nl/explore/images/282919) (de portretten,) geraadpleegd 2020.
- <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-C-506>, geraadpleegd 2020.

Activiteiten 2021

Historische Kring Nieuwegein

Expositie "Monumentaal Nieuwegein"

Zondag 7 februari t/m 2022 in Museum Warsenhoeck

Van zondag 7 februari 2021 tot en met 11 juli 2021 is in Museum Warsenhoeck de tentoonstelling "Monumentaal Nieuwegein" te zien. Veel Nieuwegeinse komen in hun stad bijna dagelijks langs monumenten zonder dat ze zich dat realiseren. Sommige staan op de lijst van Rijksmonumenten, andere zijn gemeentelijke monumenten. En dan zijn er ook nog oorlogsmonumenten en monumenten in het landschap. Museum Warsenhoeck laat dit voorjaar een deel van deze historische schatten zien. Na 11 juli wordt de tentoonstelling aangevuld met monumenten en andere schatten die horen bij het Nieuwegein van nu.

Kunst-expositie 7 februari Dolf Schifferstein (beelden en sieraden)

Zondag 7 februari t/m 21 april in Museum Warsenhoeck

Van 7 februari tot 28 april 2021 exposeert in Museum Warsenhoeck de Nieuwegeinse kunstenaar/edelsmid Dolf Schifferstein. Hij zegt over zijn werk: "Ik kijk naar wat ik aan het doen ben en vertrouw er op dat op het eind alles klopt. Ik ben op zoek naar een balans tussen expressie en vermogen, tussen verlangen en mogelijkheid. Ik maak sieraden die niet alleen om te behagen zijn."

Foto-expositie "Monumenten in Jutphaas en Vreeswijk II"

Zondag 7 februari t/m 3 juli in Museum Warsenhoeck

Lezing "Van moeras tot welvaartstaat: Nederland – Waterland – Molenland. De eeuwenlang onmisbare rol van de windmolen in onze samenleving" door Gerrit Keune

Donderdag 18 februari, 20.00 – 22.00 uur in de Bibliotheek De 2e Verdieping in het Stadhuis

Tot 1900 waren molens overal ter wereld de grote high-tech energieleveranciers. In Nederland stonden er minstens 12.000 (wind-)molens. Daarvan zijn er nu nog zo'n 1000 over. Het landschap moet er heel anders hebben uitgezien. De vroege bewoners van de lage landen zijn zo'n 1000 jaar geleden begonnen de westelijke helft van ons huidige Nederland te ontginnen. In de eeuwen daarna werd de westelijke helft door menselijk handelen een veilig woongebied, al ligt dit beneden zeeniveau. Sinds ongeveer 1410 de windpoldermolen verscheen in onze streken, is de bodem droog, maar ook

langzaam dalend, ook in de zuidoosthoek van de provincie Utrecht.

Lunchpauze lezing: Geschiedenis en restauratie van de zandaak "Door Gunst Verkregen" door Ko Blok

Donderdag 25 februari, 12.15 – 13.00 uur in de Bibliotheek De tweede verdieping in het Stadhuis

Algemene Ledenvergadering en lezing "Hoe een oude molen weer zijn functie terug krijgt" door Ger Nagtegaal.

Maandag 22 maart, 20.00 – 22.00 uur in 't Veerhuis.

Dagexcursie Rheinmuseum in Emmerich

Zaterdag 24 april, 8.45 – 17.30 uur

Kunst-expositie Nieuwegeinse Keramisten

Zondag 25 april t/m 8 juli in Museum Warsenhoeck

Lezing "1945, jaar van contrasten" door Ad van Liempt

Donderdag 29 april, 20.00 – 22.00 uur in de Bibliotheek De tweede verdieping in het Stadhuis

1945 was vooral een jaar van scherpe contrasten. Tegenover de dood van meer dan 20.000 burgers in de steden in het westen tijdens de hongerwinter stonden de reddingsacties die vooral veel kinderen het leven hebben gered. Tegenover de tomeloze vreugde van de bevrijding – de feesten duurden hier en daar weken – stond de arrestatie van vele tienduizenden wegens landverraad en collaboratie met de vijand. Terwijl de Canadezen in ons land als populaire bevrijders de tijd van hun leven hadden, daalde bij de overlevenden langzaam het besef in dat meer dan 100.000 uit het land weggevoerde joden niet zouden terugkeren, dat ze in vernietigingskampen waren vermoord. Inmiddels begonnen de afrekeningen. Met de collaborateurs, die massaal in kampen werden opgesloten, in afwachting van hun berechting. Met de meisjes en vrouwen die met Duitsers waren omgegaan – hun wachtte publieke vernedering. Er volgden ook maatregelen tegen zwarthandelaren en oorlogsprofiteurs. De moeilijkheden werden nog groter toen bleek dat er na de capitulatie van Japan in Nederlands-Indië een revolutie uitbrak, die duizenden het leven kostte. De Nederlandse regering besloot op grote schaal troepen uit te zenden, in een wanhopige poging de kolonie te behouden en er rust en orde te bewaren.

Deze activiteiten gaan door zodra de corona-situatie dit toelaat. Actuele informatie is te vinden op de website van de Historische Kring Nieuwegein. Voor de lezingen in de bibliotheek zie ook de website van de Bibliotheek De tweede verdieping.

Museum Warsenhoeck

MUSEUMWERF
VREESWIJK
DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

HET VREESWIJKS MUSEUM

Uitgave van de
drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein
Jaargang 43 - Nummer 2 - 2021

Cronyck de Geyn

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de 3E's: de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

ISSN 1384-7139

Redactie

Renée Blom, eindredacteur
Loes Slooten
Ton Vis
Wolfgang Herrlitz

"Tijdwijzer"

Berna van der Linden

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Foto voorpagina:

De Engelsen en arbeiders van het
Werkspoor uit Utrecht bouwden deze
tijdelijke Baileybrug over de Lek.

Opmaak

Michiel Ridderikhoff
info@desktop-publisher.nl

Mede mogelijk gemaakt door de
gemeente Nieuwegein

Niets van deze teksten mag geheel of gedeeltelijk
worden vermenigvuldigd, worden opgeslagen
in een geautomatiseerd bestand en/of openbaar
worden gemaakt op welke wijze dan ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uit-
gever (de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein)
p/a Geinoord 11, 3432 PE Nieuwegein.
©Copyright de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

Losse nummers € 2,50

Van de redactie

Voor u alweer de nieuwe Cronyck de Geyn. Zoals u misschien al wel van ons ge-
wend bent, staat dit aprilnummer weer voor een groot deel in het teken van de
oorlog, zoals het liefdesverhaal tussen onderduiker Adri en Anny. Ook de tijdlijn
beslaat deze keer de periode 1936 -1948.

In de vorige Cronyck trof u het spannende verhaal over wetenswaardigheden rond
Anna van Rijn. Op deel 2 moet u helaas nog even wachten, want dat is doorgescho-
ven naar de oktobereditie. Hiervoor in de plaats een boeiend artikel (deel 1) over de
mythes rond het kerkje op de begraafplaats aan het Kerkveld.

We hebben nog geen reacties gekregen op onze oproep voor de Cronyck van juni,
die geheel in het teken zal staan van 50 jaar Nieuwegein. Alhoewel het kort dag is,
toch nog een keertje de vraag; heeft u een mooie herinnering uit de afgelopen 50
jaar, mail ons dan. Ook zijn we op zoek naar beeldmateriaal van bijvoorbeeld wij-
ken in aanbouw, van openingen maar ook van zaken die juist moesten verdwijnen
om ruimte te maken voor de nieuwe stad.

U kunt teksten, tekstjes en/of beelden voor 1 mei mailen naar het redactieadres
links in het colofon.

Voor nu wensen we u weer veel leesplezier!

Renée Blom
(eindredacteur)

Inhoud

(Bijna) verdwenen erfgoed: Tiendkade en Kerkweg in Vreeswijk <i>Bart Jan Damstra</i>	3
Ware liefde tussen Jutphaas en Zuilen <i>Martin Schuurman</i>	7
Mythes ontrafeld, verder onderzoek naar de middeleeuwse kerk op de begraafplaats Kerkveld	11
Een cruciale overstek tijdens en na de oorlog <i>Renée Blom</i>	14
Twee dorpen in oorlogstijd, deel 2, vol nieuwe verhalen	16
Vijandelijke vliegtuigen en aanhoudende stroom evacués <i>Renée Blom</i>	18
Het boerenleven langs de Nedereindseweg in Jutphaas, deel 2 <i>Loes Slooten-Glimmerveen en Bart Jan Damstra</i>	19
Oproep: draag ook bij aan de collectie over de Utrechtse Corona-periode	23
Activiteiten 2021	24

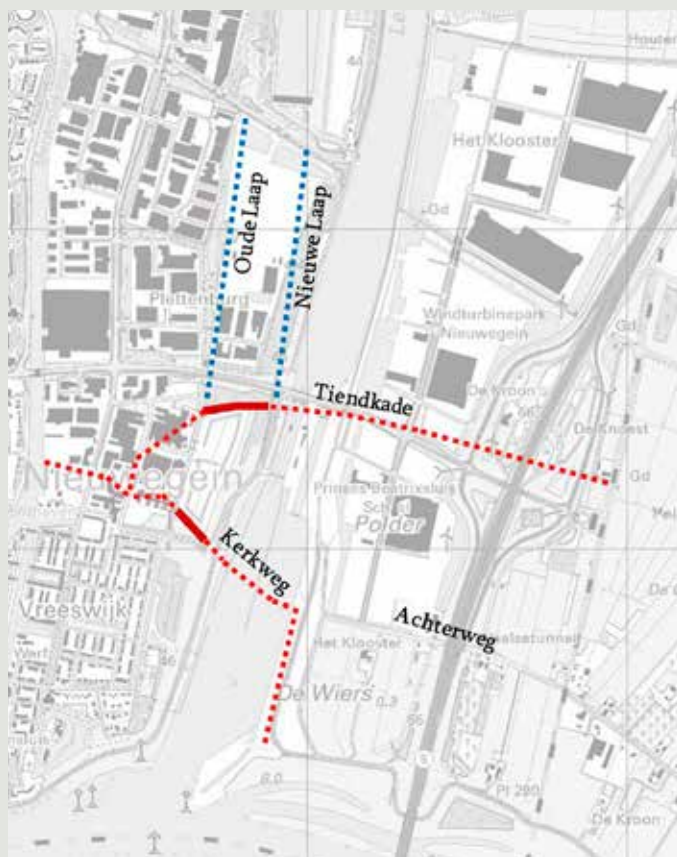
(Bijna) verdwenen erfgoed: Tiendkade en Kerkweg in Vreeswijk

Bart Jan Damstra

In de rubriek ‘(Bijna) verdwenen erfgoed’ een greep uit de Vreeswijkse geschiedenis, waarin deze (voormalige) ‘polderwegen’ aan bod komen. Aanleiding is dat vrij recent de Tiendkade en de (Oude) Kerkweg zijn verdwenen ten oosten van de Beatrixsluis in Het Klooster. Van de Tiendkade en de Kerkweg resten nu slechts enkele delen, ten westen van de Beatrixsluis in Vreeswijk-De Wiers. Ook andere wegen in Vreeswijk zoals de kade langs de Schalkwijkse wetering, Geindijk, Wiersdijk en Wierselaan hebben in de loop van de tijd aan karakter ingeboet vanwege onderbrekingen en gedaanteveranderingen.

Afb 1. Topografische kaart 1883. Kerkweg en Tiendkade zijn geel gemarkeerd (via: www.topotijdreis.nl; bewerking auteur)

Afb 2. Topografische kaart 2019. Doorgetrokken rode lijn = nog bestaand tracé, rode stippellijn = verdwenen tracé, blauwe stippellijn = tracés verdwenen Enge/Oude en Wijde/Nieuwe Laap (via: www.topotijdreis.nl; bewerking auteur)

Rivieren en ontginningen

Wie de kaart van met name vóór 1936 bestudeert, ziet daarop ten oosten van de Vreeswijkse dorpskern en Huis De Wiers een tweetal min of meer oost-west georiënteerde wegen. Dit zijn de Kerkweg en de Tiendkade. Beiden lijken al zo oud te zijn als het omliggende cultuurlandschap. De Kerkweg, die verder westwaarts overgaat in de Wiersdijk, markeert de loop van een ca 500 meter brede stroomrug. Dit was een kenmerkende verhoging in

het landschap. Deze stroomrug is onderdeel van het zogenaamde ‘Benschop-perstelsel’, dat ca 10.000 jaar geleden ontstond. De gebiedsnaam De Wiers is gebaseerd op deze verhoging in het landschap; ‘Wiers’ betekent zoveel als verhoging. Vermoedelijk bevond zich hier het oudste Vreeswijk, in vroegmiddeleeuwse bronnen Fressionouuic genoemd. De ontginning van Dijkveld, het gebied ten zuiden van de Kerkweg en de latere Achterweg, heeft in de periode 1000-1050

plaatsgevonden. Het Wierseveld volgt in de periode 1050-1100. Het tussenliggende gebied, het Wierse broek, wordt vanaf ca 1150 ontgonnen. Dit cultuurlandschap bleef tot in de 20^e eeuw min of meer onveranderd.

Van de Tiendkade en Kerkweg ontbreken concrete gegevens over de exacte ouderdom, verschijningsvorm en betekenis als onderdeel van het geheel. Het is verleidelijk om aan de naam Kerkweg de aan-

Afb 3. Luchtfoto uit 1938-1940 van de omgeving Beatrixsluis, gezien naar het westen. In het midden het door de Beatrixsluis onderbroken tracé van de Tiendkade. Midden-links de Kerkweg. Linksboven de dorpsskom.

wezigheid van of een verwijzing naar een aldaar aanwezige kerk te veronderstellen. Andere concrete aanwijzingen ontbreken. Van een drietal verspreid in het gebied gelegen percelen is met zekerheid een relatie aangetoond met de Vreeswijkse kerk aan het einde van de middeleeuwen. Zo blijkt uit de legger van het 'morgengeld' (belasting op grondbezit) uit 1470 dat 'die kerck' grond bezit 'aan der Kerke

Wege'. In 1832 blijkt de Hervormde kerk eigenaar te zijn van de Kerkweg. Andere gebruikte namen voor de Kerkweg zijn Uitweg, Bredenweg, Neerweg, Broekweg en (tot ver in de 18^e eeuw) Wiersdijk. Het meest oostelijke deel van Kerkweg, bij de aansluiting op de Lekdijk, wordt in 1800 aangeduid als 'Dwarskerkweg'. De weterring ten zuiden van de weg stond in de 18^e eeuw bekend als Dijkvelderwetering.

Na de recente verbreding van de Voorhaven van de Beatrixsluis is het restant van de (Dwars)Kerkweg in Het Klooster (zie afb. 4) geheel verdwenen onder het dijklichaam van de Lekdijk Oost. Het laatste stukje Kerkweg is nog aanwezig en te bewonderen tussen de Nieuwe Kerkweg (uit 1936) en het schippersinternaat (zie afb. 5).

Afb 4. Het rechter perceel is het recent verdwenen tracé van de Kerkweg in Het Klooster, gezien naar het zuiden vanaf de Achterweg (foto auteur 2015)

Afb 5. Het laatste stukje (Oude) Kerkweg, tussen de Nieuwe Kerkweg op de voorgrond en het schippersinternaat, gezien naar het westen vanaf de Voorhavendijk (foto auteur voorjaar 2020)

Tiendkade is in het rivierengebied de benaming voor een kwelkade. Deze werden doorgaans in tweede instantie aangelegd, dus niet direct gedurende de ontginningen. Het is daarom aannemelijk dat de Tiendkade van iets jongere datum is. Het Middelnederlandse woord 'tiën' (tijen) betekent zoveel als (ge)leiden, trekken of gaan. Toegepast op Tiendkade: het geleiden ofwel afwateren. De kade had dus een belangrijke functie in de waterbeheersing. Een relatie met betrekking tot (het innen van) de tienden acht ik niet van toepassing. Reeds uit 1394 is een eerste vermelding als Tiendwech bekend. Uit 1770 is de vermelding 'Thiend Cade van het Wiersse veld' bekend. Daarnaast kennen we nog de varianten Tiendweg, Tiendpad, Broekweg, Broeksteeg, Broekerkade, Gentweg, Broekwegkade, de Gemenelands kade, Wierse kade, 'Wierssteeg of Tienkade' en Binnenweg. De ten zuiden van de kade gelegen weterring stond bekend als Tiendwetering, Tiendkadese wetering, Broekse wetering, Broekwetering en als Wierse wetering. Verwarrend genoeg werden zowel de Tiendkade als de Kerkweg incidenteel ook als 'Broekweg' of 'Broekkade' aangeduid, en de Tiendkade ook wel als 'Wierssteeg'. De Tiendkade lijkt op de kaart in het oosten abrupt te eindigen bij de Waalse of Opwetering; oorspronkelijk kon men echter vanaf dit punt zuidwaarts via de kade op de Kaaikamp op de Waalseweg uitkomen. De huidige Achterweg dateert pas van de jaren '30.

Broekland en afwatering

Op de topografische kaart (zie afb. 1) zijn de percelen drassig of vochtig land met griendbossen (productiebossen, meestal wilgen of elzen) donkergroen ingekleurd. In feite kan deze weergave van bodemgebruik dienen als een 'hoogtekaart' voor het gebied. Laaggelegen percelen waren als griendland in gebruik. Hoger gelegen percelen als weiland en de hoogst gelegen percelen als bouwland of boomgaard. In het gebied rond Kerkweg en Tiendkade komen we enkele veldnamen tegen die het laaggelegen karakter van het landschap laten zien: Wierse Broek en 'Den Cleyne Broek' (Kleine Broek), de middeleeuwse naam waarmee het gebied tussen Tiendkade en Schalkwijkse wetering aangeduid wordt. In het Kleine Broek staat een complex van percelen bekend als Breeland, mogelijk in de betekenis van

Afb 6. Het begin jaren 2000 als gevolg van de aanleg van de verbindingsweg Waterliniedok verdwenen tracé van de Tiendkade ten oosten van de Beatrixsluis, gezien naar het oosten (foto collectie Adri van Montfoort)

'slijkerige grond' of 'strook grond langs een haag'. Een verwijzing naar begroeiing met Weegbree sluit ik ook niet uit. De naam Holle kamp kan de betekenis hebben van 'moerassig gebied' of wilgenweg. In het hoger gelegen gebied rond boerderij De Oude Wiers en bij de aansluiting van de Tiendkade op de Kerkweg was bouwland terug te vinden. Hier komen we dan ook meer veldnamen eindigend op "akker" tegen. Het Dijkveld is logischerwijs vernoemd naar de ligging bij de Lekdijk ('de Hoge Dijk').

Twee zuid-noord georiënteerde wateringen de Oude of Enge Laap en de Wijde of Wierse Laap genaamd zorgen voor de benodigde afwatering en loosden het water in het noorden op de Schalkwijkse wetering. Deze weteringen lagen ten westen

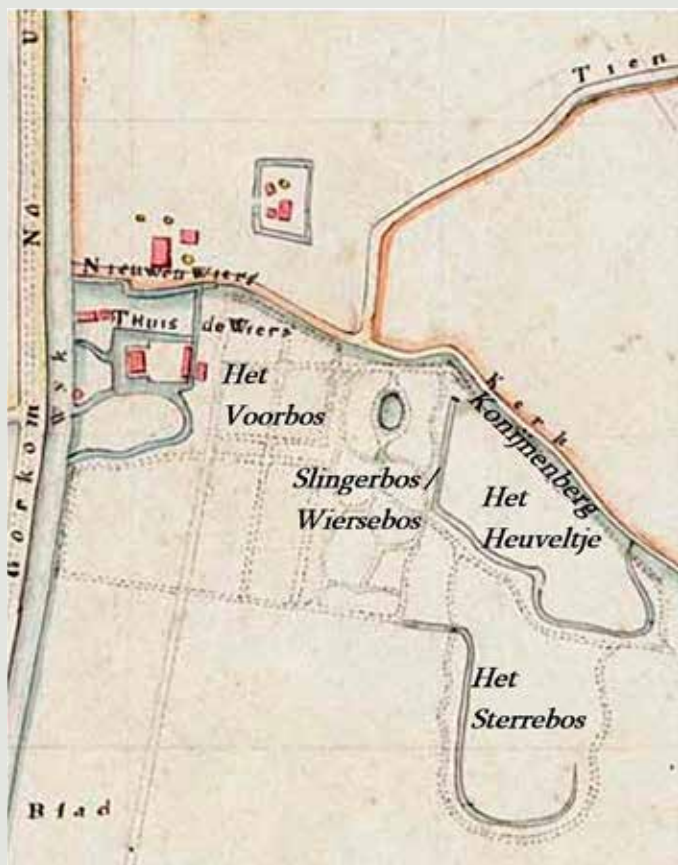
van het huidige Lekkanaal, ter plaatse van Het Stort, het gebied tussen de Beatrixsluis in het zuiden en de Schalkwijkse wetering in het noorden. Beide waterwegen zijn verdwenen (zie afb. 2).

'Een aangename wandeling'

In 1654 wordt het Huis De Wiers gebouwd nabij de aansluiting van de Kerkweg op de Vaartse Rijn. Door verwerving van omliggende landerijen ontstaat een groot landgoed. In de tweede helft van 18^e eeuw wordt door de eigenaar, de familie van Westreenen, een groot park aangelegd. Hierdoor verandert het gebied ten zuiden van de Kerkweg aan beide zijden van de aansluiting van de Tiendkade sterk van uiterlijk. Er worden diverse waterpartijen gegraven en bossen aangelegd

Afb 7. Restant van de Tiendkade, tussen de Beatrixsluis en Montageweg, nu Tiendpad geheten. Gezien naar het oosten vanaf de Montageweg (foto auteur 2020)

Afb. 8. Huis De Wiers en 18^e eeuwse parkaanleg, minuutplan behorend bij de eerste kadastrale kaart 1811-1832 (bewerking auteur)

Afb. 9. Huidige plattegrond van het gebied tussen de Voorhavendijk en de Prinsessenweg. De waterpartijen zijn als restanten van de parkaanleg nog goed zichtbaar (bron: Pdok files, bewerking auteur)

(zie afb. 8). Het Slingerbos bevatte een 'vischkom' (vijver) en dit bos staat later ook wel bekend als het Wierse bos. Aanluitend trof men Het Heuveltje, De Konijnenberg, Het Sterrebos en het Voorbos aan.

Vanaf de 19^e eeuw wordt van enkele hoger gelegen percelen in de omgeving van het park de klei afgevet. Na de verkoop van het landgoed Huis De Wiers in jaren '70 van de 19^e eeuw wordt het landgoed ontmanteld. Het gebied wordt verder verkaveld en het parkbos wordt omgezet in grienden en ander bouwland. Voor de inwoners van Vreeswijk is de wandeling Wierselaan-Kerkweg-Lekdijk tot in de jaren '30 van de 20^e eeuw (voor de aanleg van de Voorhaven) een geliefd rondje. Een krantenbericht uit 1877 beschrijft: 'Men verneemt, dat het Wiersche Bosch, gelegen in de nabijheid van dit dorp, hetwelk aan sommigen wel eens een aangename wandeling verschaftte, gedeeltelijk gesloopt en tot bouwland ingericht wordt.' Het Sterrebos staat in de jaren '60 en '70 van de 20^e eeuw ook wel bekend als 'de donkere griend', tegenwoordig als 'het Elsenbos' of gewoonweg 'de griend'.

Grote veranderingen

De eerste grote verandering in het gebied was de aanleg van het Lekkanaal, de Beatrixsluis en de Voorhaven in de jaren '30 van de 20^e eeuw. Het beschreven gebied werd hiermee in tweeën gedeeld. De Nieuwe Kerkweg kruist sindsdien de oude. Het aanzicht verandert, maar het karakter van de directe omgeving met agrarische activiteit, tuinders en griendwerkers bleef min of meer intact. Een tweede grote verandering heeft nog meer impact en zorgt voor een definitieve verandering van karakter en aanzicht. Tussen 1900 en 1965 groeit het aantal inwoners van Vreeswijk van 2200 naar 4000 (van 275 naar 1000 woningen). Vreeswijk wordt uitgebreid en krijgt blijvend een ander aanzien als halverwege de jaren '60 de wijken Vreeswijk-Oost en Zandveld gerealiseerd worden. In dezelfde periode wordt het industrieterrein De Wiers (Wierselaan-Nijverheidsweg) ingericht rond de al aanwezige scheepswerven van Buitenweg en Van Zutphen en de zand- en grindhandel van Van Loon.

In de jaren '90 ontstaan plannen voor een vuilstortlocatie in Het Klooster. Het

plan gaat niet door, maar is wel de aanzet voor gebiedsontwikkeling ten oosten van de Beatrixsluis. Dan volgt de sloop van de bebouwing aan de Tiendkade en uiteindelijk het verdwijnen van de kade begin jaren 2000 als gevolg van de aanleg van de verbindingsweg Waterliniedok. De laatste resten van de Tiendkade en Kerkweg ten oosten van de Beatrixsluis en Voorhaven verdwijnen met de verbreding van Lekkanaal en Voorhaven en de aanleg van de derde sluiscolk van de Beatrixsluis.

Tot slot

Het is ondoenlijk om volledig te kunnen zijn in deze beschrijving. Maar hopelijk draagt dit artikel bij aan de bewustwording van wat nog resteert van deze bijzondere en waardevolle cultuurhistorische elementen. Hierbij dan ook de nadrukkelijke oproep om deze bijzondere restanten van deze 'polderwegen' te koesteren als belangrijk cultuurhistorisch erfgoed.

Ware liefde tussen Jutphaas en Zuilen

Martin Schuurman

Op 25 juli 1917 wordt in Geinbrug, een gehucht behorend tot het stadje IJsselstein en grenzend aan Jutphaas, Adri Schuurman geboren. Adri heeft geen gemakkelijke jeugd. Zijn vader is landarbeider, in wisselende dienst bij de grote boeren in de omgeving. Soms heeft hij helemaal geen vast werk en is hij als dagloner afhankelijk van wat zich op het moment aandient. Het valt daarom niet mee om de vele monden in het grote gezin te vullen. Daar komt nog bij dat in 1933 - Adri is dan 15 jaar - zijn moeder aan borstkanker sterft. Omdat voor de vader het gezin met al die jonge kinderen teveel is, wordt, zoals wel vaker in die tijd, door de kerk een huwelijk gearrangeerd met een nieuwe vrouw. Dit huwelijk is geen succes. De nieuwe stiefmoeder heerst als een feeke, het ontbreekt haar aan liefde en dat is nu juist waaraan het gezin Schuurman zo'n behoefte heeft.

Tewerkgesteld in Berlijn

Vanaf mei 1940 krijgt IJsselstein te maken met de oorlog en snel daarna ook met de Arbeitseinsatz, waarbij jonge mannen worden ingezet als arbeidskracht in Duitsland. Aanvankelijk gebeurt dit op vrijwillige basis, vanaf voorjaar 1942 komt er ook een verplichting. Onder meer worden bedrijven uitgekamd via verdere acties: het aanwijzen van werkende arbeiders voor verplichte uitzending. In de eerste maanden van 1943 vindt zo'n actie in IJsselstein plaats. Ook de meubelfabriek waar Adri werkt, wordt bezocht en Adri is een van de arbeiders die wordt aangewezen. Op de vroege ochtend van donderdag 4 maart 1943 vertrekken zij in een volle bus naar het verderop gelegen Utrecht om per trein naar Duitsland te worden vervoerd.

Op het station van Utrecht staat het perron vol met reisgenoten uit alle windstreken. In de menigte bevindt zich ook Anny Koenen met wie Adri ruim een half jaar verkering heeft. Anny woont met haar ouders en haar broers en zussen in de Geraniumstraat in Zuilen, toen nog een zelfstandige buurgemeente van Utrecht. In alle vroegte is zij naar het station gegaan om van Adri afscheid te nemen.

Hun verkering is nog kort, maar voor Adri is nu al duidelijk dat Anny de vrouw van zijn leven is. Met haar en niemand anders wil hij trouwen en een gezin stichten. Voor Anny ligt dat anders, zij is er nog niet zo zeker van dat Adri de ware voor haar is. Hun relatie is dus kwetsbaar en de tewerkstelling van Adri in Duitsland niet zonder risico's. Zal hun prille verbintenis tegen een scheiding van onbepaalde duur bestand zijn? Het afscheid is moeilijk en hartverscheurend.

Adri wordt tewerkgesteld in een verpakkings- en kartonfabriek (Wellpappenwerk) in Lichtenberg, een oostelijke voorstad van Berlijn. Hij zal daar bijna een jaar blijven. In dat jaar schrijft hij Anny zo'n zestig brieven waarvan verreweg het grootste deel bewaard is gebleven. In die brieven geeft hij een nauwkeurig beeld van zijn woonplek, wat ze te eten en drinken krijgen, het postverkeer naar en van Holland en de omgang

En natuurlijk gaan de brieven ook over zijn gevoelens voor Anny. Delen ervan zijn regelrechte liefdesbrieven. Hij vindt er geen doekjes om wat hij voor haar voelt: hij betuigt haar zijn onvoorwaardelijke liefde en laat zijn verlangen zien naar een gezinsleven met haar, als al het oorlogsgeweld eenmaal voorbij is. Terugkijkend kunnen we zeggen dat Adri door zijn gepassioneerde brieven de onzekere Anny op afstand heeft veroverd.

Adri (1ste van rechts liggend) tijdens zijn onderduik. Foto: Archief auteur

met andere tewerkgestelden. En ook lezen we over zijn beleving van de oorlog, waaronder, bij het toenemen van de bombardementen in Berlijn, zijn ervaringen in de schuilkelder en zijn intens meeleven met de getroffen burgerbevolking. Van een bijzondere inhoud zijn de fragmenten van brieven waarin hij uiting geeft aan zijn diep rooms-katholieke geloof en hij zijn ervaringen van kerkelijke vieringen beschrijft.

Al vanaf het begin van zijn verblijf in Berlijn ziet Adri natuurlijk halsreikend uit naar het tussentijdse verlof. Pas rond 20 februari 1944 - de precieze datum is onbekend - is het zover. Het weerzien met Anny is zeer emotioneel. Ze brengen de tien dagen verlof zoveel mogelijk samen door. Zo gaan ze op de fiets naar Bergen op Zoom waar Anny's broer, zijn vrouw en hun pasgeboren baby wonen. Ook be-

zoeken ze de beide families, in Geinbrug en Zuilen.

Als onderduiker in Jutphaas

Hun samenzijn is weliswaar van korte duur, maar van een langdurige scheiding is geen sprake meer. Want Adri gaat niet terug naar Duitsland, hij duikt onder tot aan het eind van de oorlog. De precieze plek van zijn onderduikadres kennen we niet, het is ergens ten noorden van IJsselstein. Uit zijn eigen beschrijvingen kunnen we afleiden dat het een van de boerderijen aan de Nedereindseweg in Jutphaas was. Waarschijnlijk is hij daar terecht gekomen via een familielid of buurtgenoot, vrienden van de EHBO, bekenden van De Jonge Werkman of de kapelaan van zijn parochie.

Adri gaat door met brieven schrijven aan Anny. Hoewel er uit deze onderduikperiode veel minder brieven bewaard zijn gebleven dan uit Berlijn, kunnen we een goed beeld krijgen van zijn leven aan de Nedereindseweg. Veel brieven gaan ook over het regelen van gezamenlijke ontmoetingen; het was vrijwel de enige manier van communicatie voor hem, telefoonverkeer was lastig.

Adri brengt de tijd door met het spitten van land en grienden (vochtige akkers waarop wilgenhout wordt verbouwd) en in de wintermaanden het spinnen van wol. Ook voert hij de dieren en doet mee aan de visvangst. Hij is niet de enige onderduiker op deze boerderij, mannen van diverse leeftijd en pluimage zijn er ondergebracht. Samen vormen ze een soort leef- en werkgemeenschap. Het verblijf en werk bevallen hem, evenals de mensen: 'Het is net zo'n club onder elkaar, de jongens en de oude mensen', schrijft hij Anny. Ook wordt hij zo nu en dan uitgeleend aan andere werkgevers. Zo doet hij een aantal dagen graafwerk, voor 7,50 gulden per dag, wat hij 'geen slechte beloning' vindt.

Zijn verlangen naar Anny is groot. In één van zijn eerste brieven, maart 1944, laat hij haar dat zonder omhalen weten:

Nu ik zó kort bij je zit, denk ik nog meer aan je. Ik zou me geen raad weten indien ik de reis terug naar Berlijn zou hebben aanvaard. Ik geloof dat ik het dan nooit uitgehouden

zou hebben. Nu is het voor mij een reuze toer, maar met een beetje me er doorheen slaan komen we er wel. (...)

Vandaag, nou ik heb nog nooit zoveel aan je gedacht. Ik moest 't land omspitten en geregeld als ik stil stond, trok de kant van jullie mijn bijzondere aandacht. (...)

Het is voor mij ook ongezellig en akelig, al doet de omgeving hier er geen inbreuk op. Met dit mooie weer voel je de neiging om eens een fijne wandeling te maken en met wie liever dan met jou.

Een favoriete afspraak is dat Anny op de fiets naar hem komt, waarna ze samen een wandeling maken, door de polder of naar de vlakbij, ten westen van Utrecht, gelegen Lage Weide. Meestal doen ze dit op de zondag.

Alles is goed en het gaat uitstekend zelfs. Het leven is natuurlijk tegen mijn zin, maar ja, daar is niets aan te doen. De reden dat ik je schrijf is vooral deze: probeer als het kan a.s. zondag bij me te komen, als het mooi weer is. Kijk, dan kunnen we wandelen van hier naar de Lage Weide enz., en zo terug. Dan is de zondag sneller om voor mij en het is echt stil. Je zet de fiets hier en als we terug komen kan je de fiets weer meenemen.

De mensen zijn vriendelijk genoeg, en ja, de zondag blijf ik vrijhouden, hoewel ze verwachten dat ik in april en de volgende maanden wel zou werken. Ik doe het niet en de zondag is voor jou. Ik zal er best kans voor zien, binnendoor bij jullie te komen. Maar afijn, dat zullen we later wel zien.

Inderdaad waagt hij het er meerdere malen op om naar haar ouderlijk huis in Zuilen te gaan. Hoewel hij het hele gebied kent en goed op de hoogte is van de weggetjes binnendoor, is dat een risikante tocht. Als hij gesnapt en opgepakt wordt, zal dat zeer vervelende gevolgen voor hem hebben, zoals gevangenisstraf of zelfs deportatie naar een strafkamp. Maar hij neemt dat risico, want zijn verlangen naar Anny is en blijft groot. En hij kent geen angst, net als tijdens de bombardementen in Berlijn voelt hij zich beschermt door zijn rooms-katholieke geloof en in het bijzonder door Maria van Eiteren, de patrones van IJsselstein. Ook spreekt hij wel eens af bij zijn zus Greet die elders in Jutphaas woont en wiens huis een mooi vertrekpunt vormt voor een fijne wandeling naar Vreeswijk.

Adri mag dan zijn ondergedoken, zijn bewustzijn van de buitenwereld is groot en hij volgt de oorlog nauwgezet en alert. Zo voelt hij een grote betrokkenheid bij al diegenen die nog in Duitsland tewerkgesteld zijn, waaronder zijn broer Frans:

Adri en zijn Anny. Foto: Archief auteur

En dan die gedachten aan onze jongens in den vreemde. Anny, ik kan die gedachten niet kwijtraken. Laten we veel voor hen bidden, dat is de enige weg en oplossing. Iedere dag zal ik hen in mijn gebeden herdenken en a.s. zondag ga ik gewoon naar de Mis. (...)

Vanmorgen ben ik, sinds lange tijd, naar de kerk geweest en heb extra voor jou gebeden. En ik heb me voorgenomen vanmiddag tussen 14.00 en 16.00 uur weer te gaan voor jou en onze jongens in den vreemde, in 't bijzonder voor Frans. Want als je zo de radio en de volksmond hoort, is het ontzettend in Duitsland. In Berlijn valt de nieuwste en zwaarste bom. Ik durf er niets van te zeggen tegen vader en ik hoop maar dat hij 't niet hoort. Anny, laten we ervoor bidden dat hij spoedig terug moge zijn, want het leven van onze jongens ginds is hard en niet meer te dragen, zo zei er een uit Duisburg die ik heb gesproken.

Ook houdt hij de situatie dichterbij goed in de gaten. Vlak voor Pinksteren 1944 vraagt hij Anny om op eerste pinksterdag te komen. Maar of ze dan samen gaan wandelen is onzeker: 'Ik weet zelf niet wat ik doe, want volgens mededelingen is er weer wat gaande in IJsselstein. Dus dan blijf ik hier.'

Veel later, in het begin van 1945, nemen de spanningen verder toe. Eind februari worden twee broers van Adri gearresteerd, verdacht van het stelen van schapen. Adri maakt zich klaar om de grote hoeveelheid wol die ze thuis hebben, een veiliger plek te geven. Gelukkig is het niet nodig, de broers worden na enkele dagen vrij gelaten en kunnen ongehinderd verder spinnen.

Verder zijn hier maandag weer razzia's geweest en het was zo'n soort dievenbende. Hier zijn ze niet geweest. Thuis zijn Huib, Gerard en drie neven gearresteerd. Huib is na drie dagen weer vrij en Gerard zal binnen enkele dagen vrijkomen. Huib maakte zich wel zorgen om z'n wol, want de waarde ervan was zo'n 4.000 gulden. Maar als 't verkeerd ging had ik 't hele spul thuis gestolen. Echter, nu hoefde dat niet. Het is in orde. Ze werden verdacht van schapen stelen. Afijn, de volgende keer hoor je meer.(...)

Tijdens de hongerwinter van 1945 doet Adri veel moeite om het gezin in Zuilen vanuit de polder bij te staan. Hij verzamelt voedsel voor ze en spint in zijn vrije tijd wol voor warme kleding. Ook heeft hij zaad dat hij van plan is in het vroege voorjaar te zaaien zodat ze later ook over groenten van het land kunnen beschikken.

Op haar beurt helpt Anny mee op de boerderij wanneer daar in februari diverse personen ziek worden, waaronder sommigen vanwege difterie. Anny wordt gevraagd om een paar dagen te komen wassen. Dat doet ze, maar kort daarna wordt ze ook zelf flink ziek. Adri maakt zich zorgen en schrijft haar begin maart:

Wat je ziek zijn betreft, houd je kalm en draag de moeilijkheden op aan Hem, die zoveel moest lijden. (...) Achteraf beschouwd, was het beter geweest niet te komen, maar ja als je zo lekker warm zit en weinig buiten komt zoals wij, dan voel je het niet zo direct. Maar hopende dat je weer spoedig beter zal zijn en verlangende naar je komst in een gezonde toestand is mijn beste wens. Dit zou ik willen zeggen: hoe eerder je komt, hoe liever ik 't heb. Maar zolang je niet geheel in orde bent, kom dan niet naar hier. En zoals je schrijft, ik weet dat als je half kan, je heel komt.

Anny is geruime tijd ziek en Adri mist haar enorm, ook omdat hij een poos niets van haar hoort:

Vandaag heeft de dag lang geduurd en dat komt natuurlijk omdat ik zo alleen ben, tenminste zonder jou. Na mijn laatste schrijven van zondag 4 maart jl. hoor ik niets. Ik dacht dat je zondag zou komen, maar nu het avond is ben ik natuurlijk verplicht om te schrijven. Heb je mijn vorige brief wel ontvangen? Piet z'n zuster heeft die zondag jl. meegenomen en in Utrecht gepost.

Intussen is hij vanaf het begin van zijn onderduikperiode ook met hun gezamenlijke toekomst bezig. Voor haar verjaardag op 30 mei 1944 - ze zal dan 24 worden - wil hij Anny een naaikastje geven. Het liefst had hij dat zelf gemaakt:

'Was ik in mijn vak, maar dat ben ik niet, wat ik nu ten zeerste betreurt, dan was het probleem opgelost.'

In plaats hiervan stuurt hij zijn broer Jan samen met Anny op pad om een kijkje te gaan nemen in verschillende zaken. Als ze erin slagen om een mooi kastje te kopen, moet zij het verborgen houden tot 30 mei om het op die dag als zijn cadeau te kunnen presenteren.

Maart 1945, wanneer volgens Adri het einde van de oorlog in zicht is, vraagt hij Anny om de eerstvolgende keer dat ze elkaar zien zijn spaarbankboekjes, die zij in bewaring heeft, mee te nemen. Hij wil het geld nu uitgeven, want hij voorziet dat het na de oorlog niet veel meer waard is:

Dan hoop ik dat jij weer gauw overkomt en wil je dan die spaarboekjes meebrengen? Dan kan ik het geld eraf halen. De bedoeling ervan is dat ook jij even uitkijkt of er soms nog wat te kopen is in Utrecht. Zo ja, kijk dan even uit, dan kan je van mij 800 gulden meenemen en koop dan wat kan, want straks is het geld totaal niets waard. En al moeten we het nu een beetje duur betalen, dat is niet erg. De zogenoemde slaapkamer is nog niet aangekomen. De reden ervan is dat ze niet afgeleverd mogen worden. Het is jammer, want ook dat hadden we zo mooi kunnen betrekken. Nou ja, dan zullen we zien dat we wat anders kunnen krijgen. Dus dan pols je wel even, hé?

Hij ziet ook uit naar een leuk tripje:

Kijk, de oorlog loopt geloof ik zo'n beetje op zijn einde en 't zou niet uitgesloten zijn wanneer ik eens een voorstel deed om, zodra de oorlog ten einde was, eens een fietstocht te maken naar Bergen op Zoom, want de treinen rijden niet.

Maar het allerbelangrijkste is natuurlijk een leven met haar:

Ik kan de toestand afwachten in een net en prachtig gezin. Zo'n gezin, ja nog mooier moeten wij het ook doen Anny. Moge dan spoedig de oorlog afgelopen zijn en we elkaar goed blijven begrijpen zoals de laatste tijd. Dan kunnen wij

gaan bouwen aan een nieuwe wereld. En al heeft er iets in de weg gelegen en al zullen er moeilijkheden komen, die zijn er om opgelost te worden. Anny, ik ga sluiten en gelukkig niet in de plaats als vorig jaar in Duitsland, met je beterschap wensend, dat je maar weer spoedig gezond en wel hier zal komen. Als het enigszins kon, kwam ik zelf over. Maar het is te gevaarlijk en dat blijft het. Ik sluit met de groeten aan allemaal. Je zelf groetend en veel liefs per zoen van je Adri.

Na de oorlog

Wanneer de oorlog voorbij is, komt Adri uit zijn schuilplaats tevoorschijn en neemt hij weer deel aan het openbare leven. Tegen zijn zin in woont hij nog een poosje bij zijn vader en stiefmoeder in Geinbrug. Hij moet wel, er is nu eenmaal geen andere mogelijkheid, zo kort na de oorlog. In IJsselstein zijn bovengemiddeld veel huizen door verkrotting onbewoonbaar geraakt. En hij gaat weer werken in de meubelfabriek waar hij voor de oorlog in dienst was. Zijn baas ontvangt hem met open armen.

Intussen werkt hij ook verder aan zijn toekomst. Dat betekent allereerst natuurlijk zijn toekomst met Anny. Op 21 november 1946 trouwen zij in de Luderkerk in Zuilen. Het is een mooie, feestelijke dag. Voorlopig wonen zij daarna in bij Anny's ouders in Zuilen, want in IJsselstein zijn nog steeds weinig bewoonbare huizen beschikbaar. In de loop van 1947 doet zich een mogelijkheid voor om toch al naar IJsselstein te verhuizen; ze kunnen een achterhuis betrekken bij bekenden op de Utrechtseweg.

Samen krijgen zij, tussen november 1947 en oktober 1960, acht kinderen. Daarin ziet Adri zijn grote wens, die hij in zijn brieven keer op keer zo gepassioneerd beschreef, in vervulling gebracht: een mooi rooms-katholiek gezin. Met zijn broer Jan begint hij in 1947 een eigen meubelfa-

De liefde tussen Adri en Anny houdt stand. Foto: Archief auteur

briek. Als de fabriek in 1970 stopt, werkt hij daarna nog tot 1982 met plezier bij verzekeringsmaatschappij 't Hooge Huys.

Nadat hij in 1982 met pensioen is gegaan, heeft Adri samen met Anny een aantal mooie jaren. Ze genieten van hun kleinkinderen, de vaste caravan op de camping, de vakantieisjes naar de Canarische Eilanden en de grote reizen naar hun zoon in Australië. En Adri zwemt en fietst veel. In november 1996 wordt, met

de nog vrijwel volledige families van eigen broers en zussen, hun vijftigjarig huwelijksfeest groots en in stijl gevierd. De jaren daarna wordt het leven voor Adri moeilijker, mede als gevolg van een lichte hersenbloeding en beginnende kanker. Na een kort ziekbed overlijdt hij op 13 februari 2000. Hij is dan 82 jaar oud. Hij wordt begraven op De Hoge Akker, het rooms-katholieke kerkhof in zijn geliefde en vertrouwde IJsselstein.

De auteur is de zoon van Adri Schuurman, de persoon over wie dit verhaal gaat. Over de tewerkstelling van zijn vader in Berlijn schreef hij, op basis van de brieven die Adri in die periode naar zijn geliefde schreef en diverse aanvullende bronnen, het boek *Overleven in Berlijn*, dat in 2020 werd uitgegeven door Aspekt.

Mythes ontrafeld, verder onderzoek naar de middeleeuwse kerk op de begraafplaats Kerkveld

In het oktobernummer van het tijdschrift Vitruvius is door René van der Mark een artikel gepubliceerd onder de titel "Begraafplaats Kerkveld; een levend monument". Het artikel gaat over het onderzoek naar de aard en ontwikkeling van de middeleeuwse kerk en de begraafplaats op het Kerkveld van Jutphaas. Dit heeft tot nieuwe inzichten geleid t.o.v. bestaande publicaties. Een samenvatting van dit onderzoek wordt in drie artikelen in Cronyck de Geyn beschreven. Deze aflevering zal gaan over het ontstaan van de kerk en de terp met omgrachting. In deel 2 zal uitgebreider ingegaan worden op de maatvoering van de kerk en in deel 3 hoe de kerk eruit zag.

Inleiding

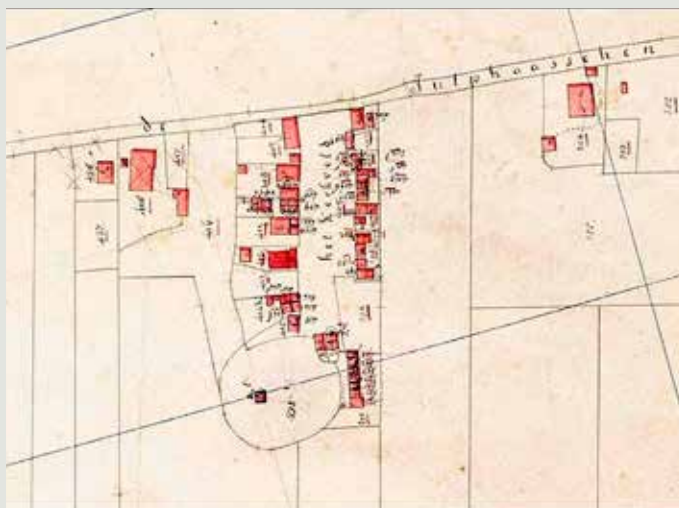
Het Kerkveld vormde in de middeleeuwen de kern van het dorp Jutphaas. Tot 1820 heeft hier de Sint Nicolaas-kerk gestaan. Er werd toen ook in de kerk begraven en bijzonder is dat een aantal historische graven uit de tijd van de kerk nu nog steeds aanwezig zijn. Volgens de redegende omschrijving van het monument lag de kerk op een terp met een omgrachting. Door aanwezigheid van archeologische resten van de kerk en de historische aanleg is de begraafplaats zowel een archeologisch- als een rijksmonument. Het is ook nog "een levend monument", omdat er al vanaf de middeleeuwen tot op de dag van vandaag begraven wordt.

Welke mythes worden er in dit deel ontrafeld?

- 1^e Is er inderdaad sprake van een vroegmiddeleeuwse voorganger van de kerk?
- 2^e is de omgrachting van de terp van middeleeuwse oorsprong en is zo de terp ontstaan?

Een 9^e-eeuwse kerk?

In de bestaande literatuur wordt veelal verondersteld dat er al in de 9^e eeuw een kerk zou zijn ontstaan in Jutphaas. Dit is gebaseerd op de vondst van munten van Lodewijk de Vrome (778-840), waarvan verondersteld wordt, dat ze zijn gebruikt bij de wijding van de kerk. Deze vondst dateert uit de 19^e eeuw en is zeer slecht beschreven in de *Algemeene Konst- en Letterbode* van 1820. Helaas zijn de munten thans niet meer te vinden en kunnen we derhalve niet controleren of de mun-

Afbeelding 1: Het Kerkveld op een uitsnede van de kadastrale kaart uit het begin van de 19^e eeuw (Kadasterkaart 1811-1832), perceel nr. 393 markeert de terp

ten wel juist gedateerd zijn. Om op basis hiervan een 9^e-eeuwse kerk te veronderstellen, is wel heel mager. Daarentegen zijn er een aantal redenen, waardoor we dit kunnen weerleggen.

Overige vondsten

In 1847 wordt op de begraafplaats een tufstenen steenkist uit de middeleeuwen gevonden nabij het koor van de toenmalige kerk. Ook in Utrecht zijn soortgelijke steenkisten gevonden, die in de 11^e en 12^e eeuw gedateerd worden. Bij graafwerkzaamheden in de jaren 1970/1980 rond en op het Kerkveld zijn archeologische vondsten uit het neolithicum, de bronstijd, ijzertijd, Romeinse tijd, de late middeleeuwen en de nieuwe tijd gedaan. Tot op heden zijn er geen archeologische resten uit de vroege middeleeuwen gevonden (450 tot 1.000 na Chr.) binnen de ontginningsblokken van het Overeind en Nedereind van Jutphaas (lees het voormalige grondgebied van het dorp Jutphaas).

Ontginning

Het gebied van Jutphaas wordt pas tussen 1060-1076 ontgonnen. De bisschop van Utrecht was de landsheer en had geld nodig, waarbij de ontginning van de wildernis een uitkomst bood. Mede door de economische groei van de stad Utrecht was het voor de bisschop van Utrecht lucratief om deze wildernis te laten ontginnen. Als eigenaar van de grond was de bisschop de initiatiefnemer, maar de uitvoering lag veelal in handen van de ministriële (oftewel de dienstadel van de bisschop), die de grond tegen bepaalde voorwaarden in leen

kreeg. Deze wildernis was erg drassig en moest drooggelegd worden. De basis van de ontginning bestond uit een oost-west georiënteerde dijk, de latere Nedereindseweg, met daarlangs een weterring. Haaks op deze weterring werden sloten gegraven, waardoor het gebied ontwaterd werd en hierdoor geschikt werd voor landbouw. Halverwege deze ontginning werd een kerk gesticht en ontstaat het centrum van het dorp Jutphaas. Hier waren naast de kerk ook het rechthuis, de pastorie en het huis van de schout gevestigd. Tot de 12^e eeuw was het patronaatsrecht (is het benoemen van de pastoor) van het kerspel Jutphaas (is parochie) in handen van de bisschop van Utrecht. Hierna wordt dit verpand aan de ambachtsheer. De eerste vermelding van het kerspel Judefax (is Jutphaas) komt voor in een akte uit 1165 van Dirk van Jutphaas, die toen ambachtsheer van Jutphaas was. Vroegere meldingen van Jutphaas dan het einde van de 12 eeuw zijn er niet. Ook is het niet aannemelijk dat er in het gebied een kerk was voor het gebied werd ontgonnen.

Afbeelding 2: Sint-Nicolaas in tabernakelschrijn Aragon (Spanje), 1^e helft 14^e eeuw. Foto van auteur, uit Catharijne Convent tentoonstelling "North & South, Europese topstukken verenigd".

Afbeelding 3: Haags Archief, inv. Nr. 125 Register van de NH Kerk te Jutphaas, pag. Uitgaven

Naamgeving kerk

De kerk was vanaf 1217 gewijd aan de Heilige Nicolaas. De Heilige Nicolaas wordt in de 11^e en 12^e eeuw steeds populairder en er ontstaan met name in de 12^e eeuw in het bisdom Utrecht steeds meer kerken, die aan deze heilige waren gewijd.

Nicolaas was de bisschop van Myra. Hij is in 280 geboren en op 6 december 352 alhier begraven. Myra ligt in het zuiden van Turkije en behoorde destijds tot het Romeinse Rijk. Hij is de beschermheilige van de kinderen, armen, zeevaarders en kooplieden. Nicolaas wordt al vanaf de 6^e eeuw vereerd in het oostelijke deel van het Byzantijnse Rijk. In 1071 valt Myra in handen van de Turkse Seltsjoeken. Daarom besluit in 1087 een groep

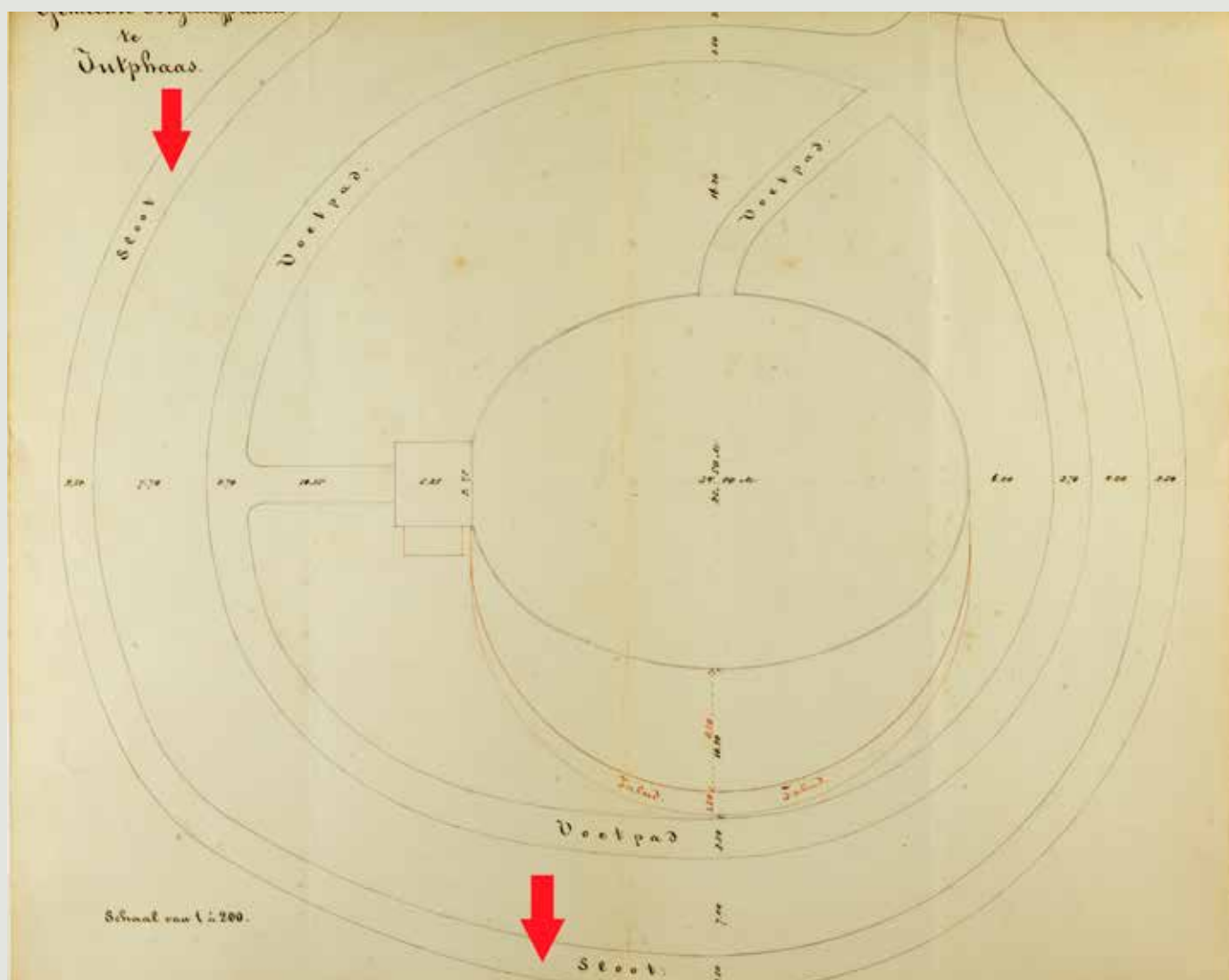
kooplieden zijn beenderen in Myra veilig te stellen en over te brengen naar het Italiaanse Bari. Voor de verering van zijn relikwieën wijdt de Paus in 1089 de Basiliek van Sint Nicolaas in. Bari wordt dan een zeer geliefd pelgrimsoord en de startplaats voor de kruistochten. Zo kon de verering van de Heilige Nicolaas zich in de 11^e en 12^e eeuw verder verspreiden over Europa.

Conclusie

Op basis van zowel archeologische als historische gegevens is niet aannemelijk dat er in de 9^e eeuw al sprake was van een kerk of kerspel in Jutphaas. Het is niet waarschijnlijk dat voor de ontginning van de wildernis, toen het gebied onbewoond was, er al een kerk aanwezig was. Dit wordt ondersteund door het ontbreken van archeologische vondsten uit de vroege middeleeuwen.

Is er sprake van een omgrachting van de terp, is deze van middeleeuwse oorsprong en is zo de terp ontstaan?

Als we de begraafplaats op lopen valt het op dat deze op een verhoging ligt. Deze

Afbeelding 4: De bestektekening uit 1875, bron: HUA, oud archief Jutphaas

verhoging ligt ca. 1,5 meter hoger dan het Kerkveld en 1,80 meter hoger dan de omliggende wijken. Op de begraafplaats zelf zien we ook nog een gebouwtje staan, het baarhuisje. Dit baarhuisje is nog een restant van de 13^e -eeuwse toren van de kerk. In de redengevende omschrijving van het monument wordt verondersteld, dat de grond van de terp afkomstig zou zijn van het graven van een gracht of sloot rond de kerk en dat deze hiermee van middeleeuwse oorsprong zou zijn.

Onderzoek heeft echter aangetoond dat deze sloot, die nu nog steeds te herkennen is, van veel jongere datum is. Het antwoord wordt gevonden in het Register van de Begraafplaats van de NH Kerk van 1829 (zie afbeelding 3). In 1827 is er een koninklijk besluit, dat er vanaf 1 januari 1829 niet meer in kerken begraven mocht worden en dat het verplicht wordt om begraafplaatsen aan te leggen buiten

de bebouwde kom. Uitzonderingen worden gemaakt voor begraafplaatsen die al binnen de bebouwde kom lagen, zo ook voor de begraafplaats Kerkveld. Ondanks dat de kerk al in 1820 is gesloopt, besluit het kerkbestuur van de NH Kerk in 1829 een sloot aan te leggen om zo toch een scheiding te maken met de bebouwde kom. Deze sloot zien we voor het eerst op de kadastrale minuut van 1832 en in de kerknotulen van 1834 is er ook sprake van onderhoudswerkzaamheden aan de sloot.

Uit archiefstukken weten we ook dat in 1829 de begraafplaats wordt opgehoogd met 11 kubieke meter zand. Dat is niet zo heel veel grond en we weten de eigenlijke plek van deze ophoging niet. In 1875 wordt de begraafplaats voor tweede keer opgehoogd. Deze is wel bekend, omdat de begraafplaats dan naar de zuidzijde met 7 meter wordt uitgebreid. De sloot is dan nog steeds aanwezig, zoals te zien

is op een bestektekening uit dat jaar (zie afbeelding 4).

Conclusie

Uit historische bronnen kunnen we stellen dat er geen middeleeuwse omgrachting om het terrein heeft gelegen. Dat betekent ook dat de terp niet ontstaan is door het graven van deze veronderstelde gracht.

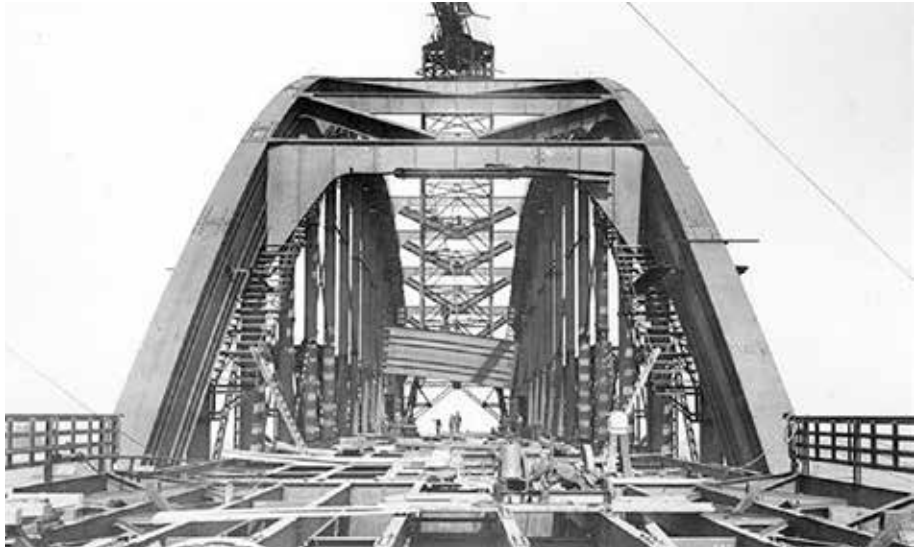
Wel mogen we aannemen dat de hoogte van het maaiveld nabij de middeleeuwse toegang van het torenrestant (nu baarhuisje), de oorspronkelijk is uit de 13^e eeuw. De 19^e-eeuwse ophogingen zouden dan alleen betrekking hebben op de egalisatie en uitbreiding van de begraafplaats. Hoe de oorspronkelijke terp in de 11e eeuw of 12e eeuw is ontstaan en of deze überhaupt door mensenhanden tot stand is gekomen, weten we nog steeds niet. Dit zal door verder archeologisch onderzoek moeten worden vastgesteld.

Een cruciale oversteeek tijdens en na de oorlog

Renée Blom

1936

Door het groeiende aantal auto's in het begin van de 20e eeuw was het noodzakelijk om een goed wegennet voor het autoverkeer te realiseren. De Lekbrug bij Vianen was in 1936 de zesde overbrugging die in dat kader werd geopend.

Mei 1940

Op 13 mei sloeg bewoners van Buurmalen, die richting het noorden vluchtten, bij het naderen van de Lekbrug de schrik om het hart. Duitse vliegtuigen schoten op de auto's en bussen en gooiden bommen tussen het verkeer. Tot overmaat van ramp legden de Nederlandse militairen bij de brug het verkeer stil. Niemand kon meer een kant op. Dankzij het afweergeschut misten de meeste vliegtuigen hun doel, maar één bom kwam op de Lekdijk tussen een groep voertuigen terecht.

Foto: Archief HKN

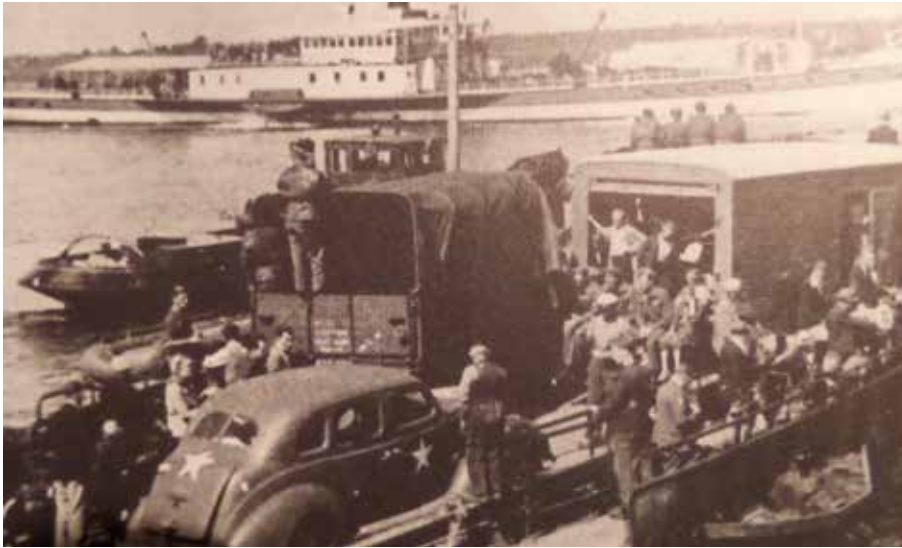

Januari 1945

Het is mooi weer. Van twee kanten vallen geallieerden het Duitse afweergeschut, dat de brug moet verdedigen, aan. Op 8.000 voet zetten de zeven toestellen de duikvlucht in en op 3.000 voet laten ze de bommen los. Volgens vlieger Dave Ince moet het zijn collega Jack Benson geweest zijn - de man die als tweede naar beneden dook - die raak gooide. Zijn bom trof de boog van de Lekbrug bij de zuidelijke rivierpijler. Hij zag net als veel Vreeswijkers hoe het kunstwerk statig in elkaar zakte. Missie volbracht.

Foto: Archief HKN

Januari 1945

De Duitse bezetter wilde dat de verbinding tussen de Lek-oeveren zo snel mogelijk werd hersteld. Twee dagen later lag er een pont, die uit de buurt van Wageningen naar het westen was gesleept. Deze deed dienst tot na de oorlog. In de eerste week na de capitulatie van de Duitsers bleven de in Vreeswijk nog aanwezige Duitsers de pont bedienen en hielpen zo de geallieerden naar de overkant.

Foto: Archief Daan van Dijk

Augustus 1945

Na de bevrijding voerden de Engelsen materiaal aan voor de bouw van de baileybrug EVA over de Lek. De Engelse "Second Dutch Company" en arbeiders van het Werkspoor uit Utrecht hielpen mee met het bouwen van de brug. De spaarzame auto's moesten er heel voorzichtig overheen rijden en de scheepvaart had er erg veel hinder van. Daarom werd tegelijkertijd gestart met het naar boven halen van de vernielde Lekbrug.

Foto: Archief HKN

1948

De firma Werkspoor kreeg de opdracht de Lekbrug te herstellen. In december 1948, toen het verkeer weer gebruik kon maken van de brug, werd de baileybrug verwijderd. De gevorderde dekschuiten die daar ook voor waren gebruikt, gingen terug naar de eigenaren. De geheel herstelde boogbrug werd op 1 juli 1949 weer in gebruik genomen.

Foto (1952): Nationaal Archief, No restrictions, via Wikimedia Commons

Twée dorpen in oorlogstijd, deel 2, vol nieuwe verhalen

Eind april verschijnt deel 2 van het boek 'Twée dorpen in oorlogstijd'. Ook dit boek staat weer vol persoonlijke verhalen van de inwoners van Jutphaas (inclusief Hoograven) en Vreeswijk en van hen die er kortere of langere tijd verbleven. Enkele voorbeelden zijn het verhaal over Cor Lenten en hoe hij in Duinkerken met zijn schip honderden geallieerden redde, maar ook een nieuw verslag van een gezin bij wie in huis op 7 mei 1945 een deel van het 'Trauma van Jutphaas' plaatsvond. En niet minder bijzonder zijn de twee verhalen met herinneringen van de bewoners van Kasteel Rijnhuizen en kasteel Oudegein ten tijden van de oorlog.

Vormgever van zowel deel 1 als 2 is Michiel Ridderikhoff, tevens vormgever van deze Cronyck.

Sinds het verschijnen van deel 1 in mei vorig jaar weten mensen de auteur Renée Blom steeds beter te vinden en lijken zij nog meer bereid hun herinneringen of verhalen uit de familie met haar te delen. Maar ook de historische kringen van Nieuwegein (HKN) en Hoograven (HKTH) verleenden hun medewerking, net als vele andere personen en instanties.

Dit tweede deel is een op zichzelf staand boek, maar samen met het eerste deel geeft het een goed en uitgebreid beeld van de vele kleine en grote gebeurtenissen in de periode van 1940 tot enkele jaren na de bevrijding. Uniek, omdat nog

nooit eerder verhalen uit die periode uit Vreeswijk en Jutphaas samen werden gebracht in één boek.

Renée stuitte tijdens haar onderzoek voor het boek op onderstaand verslag. Het geeft een goed en ontroerend beeld van wat de overgave van Nederland aan de Duitsers met de vele militairen, die op dat moment in Jutphaas en Vreeswijk verbleven, deed.

Verslag van Sergeant Wassenman

Onder kapitein D. Schipper, commandant van I-III-15 R.I., diende sergeant Wassenman.

"We ruiken de kruitdamp. De Hollandse soldaat doet zijn plicht. Dan een bericht: "Torpedo, we trekken terug. 20 Uur verzamelen aan de Schans te Woudenberg". Het is 19.30 uur als we het bericht ontvangen. Tijd om te pakken is er niet. Alles moeten we achterlaten. Dan volgt een mars in volstrekte duisternis, met lege magen en dorstige kelen. Dagen vol spanning in een geforceerde mars naar Bunnik. Allen komen we aan. Zonder verliezen, slechts met één vermiste komen we uit de strijd. 's Morgens vroeg gaan we weer op mars; dinsdag 14 mei 1940. Ons bereikt het bericht: "De Koningin en de regering zijn naar Engeland vertrokken". We voelen het. We staan alleen. Het drama nadert zijn

Gezicht op het Merwedekanaal te Jutphaas, vanaf het viaduct van Rijksweg 12, uit het noorden, met links de Scheepswerf en Machinefabriek De Liesbosch N.V. in de jaren '40. Foto: C.Raue sr. - CC BY 4.0

einde. We marcheren naar Jutphaas, waar ons een terreingedeelte ter verdediging werd aangewezen bij de scheepswerf De Liesbosch. Enkele uren vertoeven we daar. Aan de horizon zien we dikke rookwolken. Daar bereikt ons de jobstijding: "Rotterdam brandt en ligt platgeschoten". De vele Rotterdammers onder ons ontroeren. Wat zal het zijn met vader, met moeder, met vrouw en kinderen? We weten het niet....

Onze kapitein, de anders zo robuuste man, buigt het hoofd. De helmen gaan af. Hij deelt met zichtbare ontroering mee, dat wij moeten capituleren. We staan bij elkaar. Tranen glinsteren in de ogen. Was dan alles voor niets? Neen! Het was niet voor niets.

Eens zal het vrije Holland weer verrijzen. We gedenken de gevallen kameraden van het veldleger, van marine en luchtvloot. Wij hebben ons niets te verwijten. De eer van de Hollandse soldaat, de eer van ons Vaderland is gered."

De kapitein van de 10^e Compagnie schrijft zijn manschappen in september het volgende: "Jongens, de toekomst is nog duister, maar kop-op, achter de wolken schijnt de zon en houdt steeds voor

ogen: Het Vaderland Getrouw!" Tevens spreekt de commandant zijn hoop uit over een politiek thema: "Ik hoop dat de mensen die vroeger riepen 'geen man en geen cent' voor het leger, tot andere inzichten zijn gekomen. Want het is een misdaad onze jongens onvoldoende uitgerust en opgeleid de oorlog in te sturen."

Digitaal archief

Renée startte haar zoektocht naar de verhalen omdat zij er slechts enkele kende. Al snel kwam ze er achter dat de verhalen die al wel eens zijn vastgelegd erg moeilijk zijn te vinden. Daarom heeft zij binnen haar website www.reneebloom-auteur.nl, waar de boeken ook zijn te bestellen, een gedeelte 'Onderzoek' opgenomen. Daarop zijn alle afbeeldingen en documenten uit de twee delen van 'Twee dorpen in oorlogstijd' te vinden, evenals een groot aantal externe links. Met deze website hoopt zij dat de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in Jutphaas en Vreeswijk, nu Nieuwegein, makkelijker vindbaar wordt voor iedereen en met name ook voor de jeugd.

Informatie en bestellen

Voor meer informatie of om te bestellen kijk op de site of stuur een mail naar reeneblom1@gmail.com.

Het boek bevat wederom 176 fullcolour pagina's met heel veel afbeeldingen. Prijs: 19,45 euro exclusief eventuele verzendkosten. Het zal ook verkrijgbaar zijn bij The Readshop in City Nieuwegein en bij boekhandel Bruna op het Muntplein.

Presentatie en lezing

Als de coronamaatregelen het toelaten, overhandigt Renée op 29 april a.s. tijdens de lezing van Ad van Liempt de eerste twee exemplaren aan Van Liempt en aan burgemeester Backhuijs.

Op donderdag 6 mei is Renée Blom digitaal of fysiek te gast bij de Lunchpauzelezing van bibliotheek De tweede verdieping. Daar vertelt zij over hoe de boeken tot stand zijn gekomen en leest zij enkele passages uit de verhalen voor. Zie voor informatie en aanmelding Lunchpauzelezing de website van De tweede verdieping.

Vijandelijke vliegtuigen en aanhoudende stroom evacués

Renée Blom

In de eerste oorlogsdagen vielen ook rond de Lekbrug de eerste bommen, waar evacués uit Tiel het slachtoffer van werden. Ook andere dorpen in de Betuwe werden via de Lekbrug geëvacueerd zoals Geldermalsen en Buurmalsen. De bevolking van Geldermalsen werd met particuliere auto's naar Gouda vervoerd. De mensen uit Buurmalsen hadden die luxe niet. Zij vertrokken op maandag Tweede Pinksterdag op alles wat maar kon rijden richting het noorden, naar Benschop. Iedereen die geen vervoer had, kon mee met tien autobussen van de tramdienst Utrecht – Vianen.

Bij het naderen van de Lekbrug sloeg de inzittende de schrik om het hart. Overkomende vliegtuigen schoten met boordwapens op de auto's en bussen en gooiden bommen tussen het verkeer. Tot overmaat van ramp besloten de Nederlandse militairen, die de brug bewaakten, het verkeer stil te leggen. Niemand kon nog een kant op terwijl de Duitse vliegtuigen, volgens getuigen drie stuks, bleven schieten en bommen gooien. Hierop probeerde het afweergeschut bij de brug de vliegtuigen onschadelijk te maken. Hierdoor misten de meeste vliegtuigen hun doel, maar één bom kwam op de Lekdijk tussen een groep voertuigen terecht.

Getuigen verklaarden dat ze overal paarden zagen liggen en kapotgeschoten auto's. Daar vielen de nodige slachtoffers. Ook viel er nog een bom in de nabijheid van de gracht van het fort Vreeswijk.

Kort na de Duitse inval kreeg het dorp met een enorme stroom vluchtelingen te maken. Ze moesten enige dagen ongeveer 15.000 evacués herbergen. Deze waren afkomstig uit het zwaar gebombardeerde Rotterdam. En uit Veenendaal, dat dicht bij de Grebbelinie lag en waar zwaar gevochten was. Het dorp had opeens bijna vijf keer zoveel inwoners als normaal.

De ongeveer achttien kruideniers, acht manufacturenwinkels, twaalf broodbakkerijen, vijf tagrijnzaken ofwel handelaren in scheepsbenodigdheden, vier kappers, acht groentewinkels, zeven slagerijen, vijf kleinhandelaren in oliën en vetten en drie drogisterijen deden goede zaken.

Op 17 mei arriveerden de eerste Duitsers op bootjes via de Koninginnensluis in Vreeswijk met op hun vlag een hakenkruis. Zij nemen al snel de boomgaard van G. van Eck bij hun huis aan de Prins Hendriklaan 30 in gebruik om daar materieel als auto's etc. te stallen.

De eerste Duitsers arriveren op 17 mei 1940 in Vreeswijk. Het scheepje links op de foto voert de vlag met hakenkruis.

Foto: W. van den Heuvel

Net als in Vreeswijk zag de bevolking van Jutphaas ook honderden vliegtuigen overkomen. Op 13 mei maakte een vrijwel onbeschadigd vliegtuig, een Duitse He-111P, een buiklanding, ergens tussen Jutphaas en Jaarsveld op ongeveer 1 km van de zendmasten te IJsselstein. De vier bemanningsleden werden na een kort gevecht met een patrouille krijgsgevangen gemaakt. In het vliegtuig worden zeer belangrijke documenten gevonden, waaronder een stafkaart waarop zendmasten rood omcirkeld zijn.

Op dezelfde dag werd, zo blijkt eveneens uit de Duitse verlieslijst van de Luftwaffe

Bommenwerper Heinkel HE 111 na noodlanding in weiland aan de Lagedijk. Foto: Utrechts Archief

'Flugzeugunfälle und Verluste', dat er nog een vliegtuig werd geraakt.

"Door het geschut in Jutphaas wordt een bommenwerper getroffen. Hij maakt een zwenking en landt met ingetrokken landingsgestel. Iedereen vuurt. De inzittenden springen uit het toestel na de mitrailleur onklaar te hebben gemaakt. Enigen van hen huilen van angst. De Duitsers worden gevangen genomen". Soldaat A.W. Krijgers, Den Haag

Maar daar bleef het niet bij. Aan de overzijde van de Vaartsche Rijn vielen de eerste bommen waardoor ontelbare ruiten aan de Heerenstraat en Dorpsstraat sprongen. En Jutphaas kreeg te maken met zo'n vier tot vijfduizend gestrande vluchtelingen uit Veenendaal. Het oorspronkelijke plan was dat deze per schip via Rotterdam naar Den Briel zouden worden geëvacueerd.

En vanaf de Grebbelinie trokken ook grote groepen soldaten via Houten richting Jutphaas. Zij bereiken rond 23.00 uur de Batterijen aan de Overeindseweg.

Op 14 mei werd geheel Jutphaas geëvacueerd. Niet alleen het zogenaamde Oude Dorp, maar ook Hoograven moest evacueren. En zo vertrokken de bewoners van Jutphaas, bepakt en bezakt, met de mensen uit Veenendaal per rijwiel, per wagen en lopend richting Woerden. Zieken en ouden van dagen werden zoveel mogelijk per bus vervoerd. Laat in de middag van 14 mei werd echter bekend dat Nederland de wapens had neergelegd. Veel geëvacueerde Jutphasers keerden al op diezelfde dag of een dag later weer terug naar het dorp.

Bron: Boek Twee dorpen in oorlogstijd – Deel 1

Het boerenleven langs de Nedereindseweg in Jutphaas, deel 2

Loes Slooten-Glimmerveen en Bart Jan Damstra

In de vorige editie van de Cronyck de Geyn (januari) beschreven we het boerenleven aan de Nedereindseweg aan de hand van de ervaringen van Ben van Schaik. In dit artikel gaan we opnieuw in op het boerenleven aan de Nedereindseweg; dit keer op boerderij Nooit Gedacht aan de Nedereindseweg 512. We spreken met Truus de Jong-Bontje en haar man Ton. Truus schetst een levendig beeld van het leven op de boerderij in de naoorlogse periode tot aan de jaren zeventig.

De vader van Truus, Jacob Bontje, is in 1921 geboren in Benschop; na een paar jaar verhuisde het gezin naar boerderij Bontje aan de Nedereindseweg 55 in Jutphaas, nabij het huidige winkelcentrum Nedereind (zie artikel “Boerderij Bontje aan de Nedereindseweg 55 in Jutphaas (1924-1964)”, Cronyck de Geyn 2020-1). De moeder van Truus is geboren aan de Nedereindseweg in de Vlierensteeg. Haar vader was boerendaggelder en daarnaast ‘berenboer’. Truus: “Dit betekent dat als er boeren waren die zeugen hadden die ze wilden laten dekken, ze mijn opa Beemer vroegen met de beer (mannelijk varken) naar die boeren toe te komen om de beer zijn ‘werk’ te laten doen. Ook dat bracht weer geld in het laatje”. Daarnaast vertelt Truus dat er een andere berenboer was in de Vlierensteeg, Bertus Groeneveld. Deze Bertus kwam als berenboer bij iedereen en daarnaast had hij als eerste telefoon; dit maakte dat hij altijd op de hoogte was van alle nieuwtjes. “Opa Beemer deed alles waar geld mee te verdienen was; hij was een enorm harde werker. Bij hem werden eerst vijf meisjes geboren, waarvan mijn moeder de middelste was. En in het kraambed van het zesde kindje, dat was het eerste zoontje, is zijn vrouw gestorven. Toen was hij alleen met vijf meisjes onder de 5 jaar. Die vijf meisjes zijn toen bij familie ondergebracht, bij zussen en een broer van hun vader. Zo kwam mijn moeder (Annie Beemer) te wonen in Huize Pia Vota (nu Nedereindseweg 24) schuin tegenover boerderij Bontje, ongeveer op de plek waar vroeger de Rabobank was. En het was recht tegenover het hoekpand waar vroeger “Sigarenmagazijn van Doorn” gevestigd was.” De ouders van Truus hadden al als jonge kinderen contact met elkaar. Zo leerde haar vader haar moeder fietsen en schaatsen. “Later kreeg mijn vader echt het idee ‘met haar wil ik verder’, zoals hij

Afb 1. koeien bij de melkmachine, jaren '60 (foto collectie Truus Bontje)

dat vertelde in zijn eigen woorden. En voor zichzelf heeft hij besloten te wachten tot na de oorlog. Tijdens de oorlog heeft hij nooit iets laten merken. Na de oorlog was het ook gelijk klaar en dat was wederzijds natuurlijk. Ze kenden elkaar al zoveel jaren. In de oorlogstijd heeft mijn vader alles met elkaar maanden onder de vloer gebivakkeerd. Op die manier is hij dus ontkomen aan alle narigheid van de oorlog. Want mijn oma zei altijd als er weer een razzia werd gehouden ‘als ze mijn Joppie maar niet meenemen’. Want Joppie (Jacob) was zo’n tenger ventje. En ze dacht dan dat ze haar zoon dan nooit meer terug zou zien.”

Truus (geboren in 1951) is de oudste van zes kinderen, eerst drie dochters en daarna drie zoons. “Mijn vader was niet zo sterk, het was ook eigenlijk helemaal niet de bedoeling dat hij boer zou worden. Mijn vader was van beroep laborant,

op het melkcontrolestation in de Boterstraat in Utrecht. Na de oorlog was hij één van de velen die wilde trouwen. Er waren geen huizen, het was de tijd van de wederopbouw. Mijn opa Bontje, Jan Bontje van boerderij Welgelegen (ofwel ‘boerderij Bontje’) had gehoord dat boerderij Nooit Gedacht vrij kwam; dat was in 1950. En hij had, zonder mijn vader te polsen, alvast de pachtovereenkomst van de boerderij vastgelegd bij de toenmalige eigenaar voor zijn zoon Jacob. Hij kwam naar mijn vader toe met de mededeling dat mijn vader daar moest gaan boeren.” De koop van de boerderij vond plaats in 1955. Truus vertelt over het boerenbedrijf van haar vader, die hier tot 1968 boerde: “Het was uitsluitend veeteelt. Mijn vader had koeien, varkens, jongvee, kippen en een paar schapen. Het zijn altijd om en nabij 23 koeien geweest. De kippen waren puur voor eigen gebruik. Want als ze geen eieren meer legden: de soep was ook

Afb 2. De hooiberg achter de boerderij, jaren '60 (foto collectie Truus Bontje)

lekker. Op het moment dat de melkprizen niet zo hoog waren dan had hij altijd nog zo'n 15 fokvarkens, volwassen varkens noemden ze dan 'zoggen' (zeugen). Als die biggen geboren moesten worden, dan konden wij als kinderen geld bijverdienen. Want op de één of andere manier kwamen die biggen altijd 's nachts. Ik heb menig dubbeltje verdiend met het vangen van biggen."

De koeien werden iedere keer naar een vers stukje land gebracht, "dat noemden ze verkampen. Daar hielp mijn middelste broer vaak mee. Als het een groot stuk land was dan werd dat verdeeld in stukken en dan werd daar een schrikdraadje neergezet." Truus vertelt over het melken: "mijn vader heeft op een gegeven moment een melkmachine aangeschaft, primitief vergeleken met nu. Nadat de uiers goed schoon gemaakt waren ging die machine er onder. Daarna werd er nagemolken met de hand. Dat melken zorgde ervoor dat ik al op heel jonge leeftijd

enorme kracht had ontwikkeld in mijn handen en in mijn polsen." Bij de boerderij hoorde bijna 21 hectare grasland, dat zich uitstrekte van de boerderij in het zuiden tot aan het achterste kampje land genaamd 'Vinkenburg' aan de Ringkade. "Al het grasland werd benut voor de hooibouw, als hooi en inmaakgras, kuilgras ('inkuilen'), dat ging nat de betonnen silo in en daar gingen grote vaten melassesiroop doorheen en dat ging gisten (fermenteren) en daardoor kwamen

Afb 3. Paard en wagen achter de boerderij, rond 1960. Foto: collectie Truus Bontje

er veel goede voedingsstoffen voor de koeien vrij. Het streven van vader was altijd om op 12 juni, zijn verjaardag, de hooibouw binnen te hebben. En dan was dus de hooiberg gevuld en was die ook geplukt, zodat het allemaal keurig recht was. Dat was een boer zijn trots. Wanneer zijn verjaardag gevierd werd en de familie kwam, noemden ze dat 'bouwen'. Dan gingen de mannen het bedrijf rond: de koeien bekijken, de bouw, de hooibergen, noem maar op. In november lieten de vrouwen de voorraden worst en spek, reuzel en balkenbrij zien, alsook de weckpotten met groenten en fruit in de kelder; dit gebeurde veelal bij de winterse buurtavondjes, want november was immers de slachtmaand."

"Pa had eerst alleen een paard (zie afb. 3), deze had hij te leen van een wetenschappelijk instituut dat onderzoek deed bij paarden. Later kwam de eerste tractor. Daarna de eerste machines om hooi te kunnen schudden, later de wiersmachine. Opraapwagens waren er nog niet. Dan moest het hooi op hopen gezet worden op ruiters (houten stellages) en later op hooiwagens gestoken. Dat was heel zwaar werk."

Truus heeft als oudste, en opmerkelijk kind, veel meegekregen van de zorgen van haar ouders. "Met een moestuin en fruitbomen probeerden we zoveel mogelijk zelfvoorzienend te zijn. Veel geld was er in die tijd gewoon niet. En jaar op jaar kwam er een kind bij. En mijn vader en moeder hebben veel financiële pech gehad. In 1956 hebben ze een bacterie onder het vee gehad, de gevreesde 'abortus beng' waarbij het kalf dood werd geboren. Niet alleen de kalfjes waren ze kwijt maar ook

wekenlang geen melk, want die was besmet. Tegenwoordig wordt zo'n veestapel geruimd, maar dat was toen niet, ze wachtten totdat die koeien weer hersteld waren. En dan gingen ze maar weer gewoon verder." Een jaar later wordt een derde van de veestapel getroffen door 'kopziekte'. "Een hele agressieve ziekte, een tekort aan bepaalde mineralen. Daar was geen kruid tegen gewassen. Deze koeien werden direct geslacht, op die manier kon vader het vlees nog verkopen." In de jaren '60 kwam

er hulp omdat vader tobde met zijn gezondheid. “Er is toen een stagiair van de middelbare landbouwschool uit Valkenburg in die zomer komen helpen. En dat klikte enorm, daar hebben we nog steeds contact mee. En die is later ook nog heel wat keren, maanden lang bij ons op de boerderij geweest om pa te helpen. Maar ja, personeel kostte geld. Het was geen vetpot. En daarom hebben mijn ouders altijd gezegd: ‘we hadden jullie zoveel meer gegund’. Mijn ouders hebben altijd gezegd dat ze voor mij nooit iets geheim konden houden, dat ik het voelde, ik rook het en ik zag het. In die tijd hebben mijn ouders regelmatig zitten zuchten boven de papieren over hoe ze het financieel allemaal rond moesten krijgen. Op mij heeft het heel veel indruk gemaakt in die jaren. En mijn ouders zeiden ook altijd dat wat ze mij geleerd hadden, meteen bij mij in het systeem zat. Dat is dan weer het nadeel; als je handig bent en dingen snel oppikt dan ben je ook altijd de pineut hè. Op mijn negende kwam mijn vader mij al om half 5 uit bed halen. We moesten op tijd weer terug zijn, want de melkrijder kwam tussen 7 en half 8 langs om de melkbussen op te laden; dat was toen mijn vader veel last kreeg van zijn gezondheid.” Tillen van een volle melkbus van zo’n 20kg was zwaar: “je moest boven je macht tillen. Want op die melkbussen daar stond een teems, maar daar zat dus een zeef in en daar werd een wat opgelegd en daar goot je de melk in die dan in die bus liep (zie afb 4). Dat was dus met 9 jaar, je was nog niet zo lang, dus dat was behoorlijk zwaar.”

Vader en moeder Bontje werkten samen om alle werkzaamheden op de boerderij en in huis gestructureerd tot uitvoering te brengen, met de inzet van de kinderen erbij. Er was een vaste taakverdeling. “Het was voor iedereen hard werken. Op zondagavond moest ik het fornuis in het boenhok opstoken. Op maandagmorgen was mijn moeder net zo vroeg op als mijn vader en die ging aan de was. ’s Zomers ging het op ‘de bleek’ en ’s winters kwam het houten wasrekje om de kachel heen staan. Mijn moeder zorgde er altijd voor dat de was die gestreken moest worden ‘ingevocht’ was en dan kon ik ’s avonds de hele gezinswas strijken. Dat deed ik al toen ik 10 jaar was. Op dinsdagavond was de bonte dinsdagavondtrein op de radio. Mijn vader zat dan brieven te schrijven

aan zijn broer in Canada (broer Wim emigreerde in 1948) of Indonesië (broer Cor ging in 1948 als militair). Mijn moeder zat dan achter de naaimachine het grote verstelwerk te doen, zoals nieuwe kniestukken in een broek zetten, kragen omkeren. Kleine gaatjes stoppen, zoompjes die losgingen maken, al dat handwerk was voor mij om te doen. Op woensdagavond werden alle schoenen gepoetst en klaar gezet voor de zondag om naar de kerk te gaan. En de jongens hielpen natuurlijk ook, die hadden ook hun taken. Mijn oudste broer was al op jonge leeftijd ontzettend handig met gereedschap; die deed kleine klussen in huis. Mijn jongste broertje moest altijd zorgen dat de kolenkitten gevuld waren. En ze moesten ook helpen met hooi uitgooien.” Toen Truus in de 3^e klas van de lagere school zat, kreeg ze een ernstige vorm van geelzucht. Van eind september tot maart van het jaar daarna was ze ziek en afwezig van school. Ondanks deze periode van afwezigheid ging Truus over met goede cijfers. Haar meester kwam bij haar ouders om te zeggen dat Truus niet naar de huishoudschool zou moeten gaan, want ze kon te goed leren. “Want ja, dat was helemaal nooit een discussiepunt, alle meisjes van alle boerderijen gingen naar de huishoudschool, heel simpel.” De meester hield vol en Truus ging naar de 4^e klas van de nonnetjesschool in Utrecht aan de Oude Gracht. Daar leerde ze een heel andere wereld kennen. Het niveauverschil was ontzettend groot. Ze kreeg daar bijvoorbeeld ook Franse les. Later ging ze naar de Mulo, ook aan de Oude Gracht. “Ik kwam om half 5 mijn bed uit en moest ervoor zorgen dat om 7:00 uur de melkbussen aan de weg stonden. Dan was het ontzettend rennen om nog een boterham mee te krijgen. Vaak at

Afb 4. Melk wordt in de melkbus gegoten (foto collectie Truus Bontje)

ik die op de fiets, want ik wilde me nog even goed kunnen wassen en schone kleren aan. En dan ging ik op de fiets naar Utrecht, want om 8:00 uur begon school tot 12:00 uur. Dus ik fietste naar huis en dan aten we tussen de middag warm. En ik zorgde dat ik om 14:00 uur weer op school was en om 16:00 uur fietste ik weer terug naar huis. Dus dat was 60 kilometer op een dag ... zo ging dat.” Truus vertelt dat het contact met burens goed was. “De eerste drie jaar van de lagere school zat ik in Jutphaas op school, op de katholieke meisjesschool. Daar had ik contact met heel veel buurmeisjes. Mijn broers ook met de jongens. En de volwassenen hielpen elkaar onderling bij ziekte of ze kochten met elkaar bijvoorbeeld een kunstmeststrooier. En dan was er ook nog het onderling contact tussen de vrouwen. ’s Zondags na de kerkdienst gingen ze koffie drinken bij Rika Kocken. Mijn broer is langere tijd eigenaar geweest van café ‘Het Kruikje’ aan de Herenstraat. Daarnaast was vroeger een bakkerij van Sluis en die had deze overgenomen van Kocken. Van oudsher was de naam Rika Kocken een begrip; ze schonk koffie voor de boerinnen na de kerkdienst. Mijn moeder ging daar naartoe en daar werden allerlei dingen besproken. ‘Goh, hoe is het met jouw wekken? Nou dit jaar was

Boven: De boerderij Nooit Gedacht met links de 'stenen kamer'. begin jaren '60 (collectie Truus Bontje). Onder: 2020 (foto Bart Jan Damstra)

De boerderij in 2020. Foto: Bart Jan Damstra

het niet zo best want er zijn verschillende potten opengesprongen.' Of de prijzen van de kazen werden besproken als die naar de markt gegaan waren. En hoe het met de slacht ging. 'Nou, wat heb jij? Oh, ik heb een varken geslacht. Hoe vet was die? Gos, ik heb zoveel worsten, zo-

veel spek.' Huis-, tuin-, en keukenpraat. Dan hadden de buurvrouwen gezien dat mijn moeder voor de drie dochters dezelfde jurkjes had gemaakt en dan werd er tijdens de koffie gevraagd. 'Goh, vrouw Bontje, ken je ook niet effe zo'n jurkie knippen voor mijn dochter of voor mijn

meiden.' En ja, mijn moeder was daar heel bedreven in en als ze dan het lapje bij zich hadden, dan ging het in haar handtas mee naar huis. Maar er werd nooit over de kinderen of de scholen gesproken." De ouders van Truus waren heel gastvrij. Zo werd er bijvoorbeeld na de dansles op zondagavond (waar Truus en Ton elkaar hadden leren kennen) nog gedanst bij Truus thuis. "En inderdaad, de bekende kokosmat werd opgerold en de stoelen gingen aan de kant, tafel naar het achterhuis. En dan werd er dus een plaatje opgezet en werd er gedanst. ... en het afscheid nemen gebeurde in de gang."

Over boerderij Nooit Gedacht zelf: de boerderij had de naam al in 1950, maar niemand weet waar deze vandaan komt of hoe lang deze al in gebruik is. Het moet al een oude boerderij zijn, gegeven de bouwstijl en de 'stenen kamer' aan de voorkant. Ook blijken er nog oudere bouwdelen aanwezig zijn. "In het achterhuis daar was nog een balk waar het bouwjaar 1411 in stond. Later zijn fundering, bouwwijze en cement onderzocht. Dat was echt uit die tijd. Elke restauratie die gedaan werd, dat was echt een mijl op zeven. Vergunningen van Monumentenzorg waren noodzakelijk; die restauraties waren zeer kostbaar." In de boerderij waren de kaaskamer, pekelbakken voor de kaas en de rookkast te vinden. "Links van de boerderij hadden wij een boomgaard met fruitbomen. Rechts was het 'het zomerhuis'. Op de hoek vooraan werd kaas gemaakt, daar stonden de tobbes, de persen, de kaasvaten. De brede deur aan de zijkant was van de wagenshuur, en daar was ook de voorraad winteraardappelen. En de deur links daarvan daar stond het jongvee of de koeien die droog stonden (koeien die binnen een week of zes/zeven moeten kalven). Rechts van het zomerhuis was onze moestuin. En dan moesten we ook altijd helpen natuurlijk: boontjes plukken, wieden, enz. Vader is in 1968 opgehouden met de boerderij om gezondheidsredenen. Toen is er een 'boelhuis' (verkoop) gehouden." Het bosje achter de boerderij werd in 1975 aangeplant. De boerderij werd in 1984 verkocht en staat er anno nu ook nog goed bij. In 2010 is een grote renovatie afgerond, de boerderij is toen zo veel mogelijk in originele staat gehouden met behoud van de authentieke balken en de rookkast/spek-kast op de zolder.

Oproep: draag ook bij aan de collectie over de Utrechtse Corona-periode

De uitbraak van het Coronavirus heeft ook grote gevolgen voor het leven in Nieuwegein: scholen, sportclubs en veel bedrijven waren gesloten, festivals en herdenkingen gaan niet door en ook hier betreuren we slachtoffers. Tegelijkertijd proberen veel inwoners van de stad en provincie met veel inzet en creativiteit zoveel mogelijk te maken van deze lastige periode. Zo wordt er thuis gewerkt en onderwezen en proberen ondernemers hun omzet met nieuwe diensten op peil te houden. Om de geschiedenis van deze ingrijpende periode goed te kunnen schrijven, roepen we uw hulp in. Heeft u foto's, filmpjes, posters, brieven of andere informatie over het leven tijdens de uitbraak van het Coronavirus in Utrecht, Nieuwegein of in andere steden en dorpen in de provincie Utrecht? Lever deze dan nu in via onze website.

Hoe werkt het?

Stap 1: Ga naar het online inleverformulier. <https://hetutrechtsarchief.nl/vastleggen-van-de-coronacrisis>

Stap 2: Geef aanvullende informatie over uw foto, tekst of andere bijdrage

Stap 3: Verstuur uw materiaal – (maximaal 10 mb per keer)

Over de inzamelactie

Het Utrechts Archief werkt net als andere erfgoedinstellingen aan een (digitale) erfgoedcollectie over de gevolgen van het Coronavirus. Directeur Chantal Keijsper legt uit waarom juist bijdragen van burgers hierbij zo belangrijk zijn: “We bewaren niet alleen eeuwenoude archiefstukken, maar ook de informatie van nu, die we in de toekomst nodig hebben om geschiedenis te kunnen schrijven. Zo vind je in ons archief informatie over belangrijke perioden van voor- én tegenwoord in de Utrechtse geschiedenis. Denk aan het instorten van de Domkerk in de 17e eeuw, grote uitbraken van Cholera in de 19e eeuw, of Utrecht tijdens de Twee-

de Wereldoorlog. Omdat deze periode van het Coronavirus juist zo ingrijpend is voor het persoonlijk leven, hebben we hierbij dan ook in het bijzonder de hulp van de inwoners van de provincie Utrecht nodig.”

Naar welk soort informatie zoeken we?

Naast de archieven van bijvoorbeeld gemeenten, de GGD en het UMC die we al binnenkrijgen, zoeken we informatie van particulieren, van bedrijven en van particuliere instellingen uit alle dorpen en steden in de provincie Utrecht. Denk aan:

- Foto's van de eigen straat, maar ook de huiskamer, tuin of van het balkon die iets zeggen over deze periode. Foto's van informatieborden, spreuken op straat, solidariteitsacties;
- Flyers en poster met mededelingen over Corona-maatregelen;

- Opgetekende persoonlijke ervaringen, filmpjes, briefjes, muziek, aantekeningen en dagboeken met mededelingen over Corona-maatregelen.

Wat we vooral zoeken is de blik op de eigen leefomgeving. Wat is voor u belangrijk in deze tijd? Het zou heel mooi zijn als we kunnen zien hoe alle inwoners van Nieuwegein, ongeacht nationaliteit of afkomst, met deze crisis omgaan. Zien we nog wat drukte op straat, of juist lege straten, parken en gebedshuizen? Wat gebeurt er in de huiskamer, op het balkon, op de begraafplaats? Hoe houden we contact met de maatschappij? Welke initiatieven ontstaan er door deze bijzondere tijd, hoe helpen we elkaar?

De vorm waarin er wordt aangeleverd is vrij - als het de dagelijkse gang van zaken in stad en provincie Utrecht maar weer geeft. Let op: het gaat vooral om papier en digitaal materiaal, niet om spullen. Ook kopieën van foto's, documenten of krantenknipsels zijn niet nodig.

Activiteiten 2021

Historische Kring Nieuwegein

Lezing "1945, jaar van contrasten" door Ad van Liempt

Donderdag 29 april, 20.00 – 22.00 uur

1945 was voor het grootste deel van Nederland het jaar van de bevrijding, maar toch was het geen jubeljaar: daarvoor waren de problemen die na de bevrijding opkwamen te groot en te ingewikkeld. Daarover gaat het boek '1945, de afrekening' van journalist/schrijver Ad van Liempt, en dat is ook het thema van de lezing die hij erover houdt.

Ad van Liempt.

Fotograaf: Mike van Breemen

Het was vooral een jaar van scherpe contrasten. Tegenover de dood van meer dan 20.000 burgers in de steden in het westen tijdens de hongerwinter stonden de reddingsacties die vooral veel kinderen het leven hebben gered. Tegenover de tomeloze vreugde van de bevrijding – de feesten duurden hier en daar weken – stond de arrestatie van vele tienduizenden wegens landverraad en collaboratie met de vijand. Terwijl de Canadezen in ons land als populaire bevrijders de tijd van hun leven hadden, daalde bij de overlevenden langzaam het besef in dat meer dan 100.000 uit het land weggevoerde joden niet zouden terugkeren, dat ze in vernietigingskampen waren vermoord.

Inmiddels begonnen de afrekeningen. Met de collaborateurs, die massaal in kampen werden opgesloten, in afwachting van hun berechting. Met de meisjes en vrouwen die met Duitsers waren omgegaan – hun wachtte publieke vernedering. Er volgden ook maatregelen tegen zwarthandelaren en oorlogsprofiteurs.

De moeilijkheden werden nog groter toen bleek dat er na de capitulatie van Japan in Nederlands-Indië een revolutie uitbrak, die duizenden het leven kostte. De Nederlandse regering besloot op grote schaal troepen uit te zenden, in een wanhopige poging de kolonie te behouden en er rust en orde te bewaren.

Het boek '1945, de afrekening' schreef Ad van Liempt op uitnodiging van het NIOD, Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies. Het boek sluit een zesdelige serie af over de afzonderlijke oorlogsjaren. Het boek verschijnt bij Unieboek/Het Spectrum.

Lunchpauze lezing "50 jaar Nieuwegein" door Bart Jan Damstra

Donderdag 3 juni, 12.15 - 13.15 uur

In 1971 gaan de gemeenten Vreeswijk en Jutphaas op in de nieuwe gemeente Nieuwegein. Een groeikern, of 'new town'. Graag kijk ik met u terug op wat hier aan vooraf ging: wat is de reden, wie nemen het initiatief, welke doelstellingen zijn er en welke plannen worden gemaakt? Vervolgens wordt ingegaan op hoe deze plannen ten uitvoer worden gebracht en hoe dit er op de kaart uit ziet.

Het is onmogelijk om overal diep op in te gaan. Maar door een aantal belangrijke ontwikkelingen te schetsen zal een beeld ontstaan bij de Nieuwegeinse geschiedenis.

Bart Jan Damstra, Historische Kring Nieuwegein

Jutwijk was één van de mogelijke namen die werden genoemd voor de nieuwe stad. Foto: Archief HKN

Deze twee lezingen vinden online plaats of – als de coronasituatie dit toelaat – in de Bibliotheek De tweede verdieping in het Stadshuis. Zie voor informatie en aanmelding de website van De tweede verdieping.

Excursie zaagmolen De Ster in Utrecht

Zaterdag 29 mei, 14.00 - 15.30 uur

Deze activiteit gaat door als de corona-situatie dit toelaat. De dagexcursie naar het Rheinmuseum in Emmerich en de openingen van de wisselexpositie, de kunstexpositie en de foto-expositie zullen later – afhankelijk van de coronasituatie - op een nog te bepalen datum plaatsvinden. Op de website van de Historische Kring Nieuwegein vindt je actuele informatie.

Museum Warsenhoek

MUSEUMWERF

VREESWIJK

DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

HET VREESWIJKS MUSEUM

Uitgave van de
drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein
Jaargang 43 - Nummer 3 - 2021

Cronyck de Geyn

jaar Nieuwegein

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de 3E's: de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

ISSN 1384-7139

Redactie

Renée Blom, eindredacteur
Loes Slooten
Ton Vis
Wolfgang Herrlitz

"Tijdwijzer"

Berna van der Linden

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Foto's voorpagina:

H. van der Kluit

Opmaak

Michiel Ridderikhoff
info@desktop-publisher.nl

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

Niets van deze teksten mag geheel of gedeeltelijk worden vermenigvuldigd, worden opgeslagen in een geautomatiseerd bestand en/of openbaar worden gemaakt op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever (de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein) p/a Geinoord 11, 3432 PE Nieuwegein.
©Copyright de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

Losse nummers € 2,50

Van de redactie

1 Juli 1971 is de officiële datum waarop Nieuwegein is ontstaan. Het zal u dan ook vast niet verbazen dat dit juli-nummer van de Cronyck de Geyn als thema '50 Jaar Nieuwegein' heeft. Dit betekent dat we de net opgestarte serie over de mythes rond het kerkje op Kerkveld geschreven door Eveline de Jong in het oktobernummer pas weer vervolgen.

In dit nummer staan alle artikelen dus in het teken van het gouden jubileum. Zo treft u een bijzonder en persoonlijk artikel aan, dat enkele jaren geleden werd geschreven door Arie van Heiningen, oud-wethouder van Vreeswijk en wethouder in het eerste college van Nieuwegein. Hij beschrijft vanuit het Vreeswijks perspectief hoe de fusie tussen de dorpen Vreeswijk en Jutphaas tot stand kwam.

Ook de rubriek 'Nieuwegein op de kaart' geeft aan de hand van vele afbeeldingen een goed beeld van de ontwikkeling van Nieuwegein met name in de jaren 70. Zelfs onze vaste rubriek 'Tijdljn' laat zien wat er op één specifiek onderwerp in onze stad de laatste decennia is veranderd.

Naar aanleiding van onze herhaalde oproep stuurde Ris van Veenendaal een verhaal met haar herinneringen aan Nieuwegein, waar ze nu al meer dan 49 jaar woont.

Tot slot treft u in deze Cronyck een artikel aan dat later dit jaar in een veel uitgebreidere vorm een rode draad gaat vormen in een heel bijzonder boek over Nieuwegein. Een boek dat vol komt te staan met bijzondere verhalen, interviews en heel veel afbeeldingen samengesteld door een veelzijdige groep schrijvers. Aan de hand van een grote hoeveelheid thema's als geografie, politiek, maatschappij, economie, onderwijs en cultuur wordt een boeiend beeld geschetst van Nieuwegein. Op de achterzijde van deze Cronyck staat meer informatie over dit boek en kunt u zich met een leuke korting ook voorinschrijven op het boek.

Renée Blom
(eindredacteur)

Inhoud

Van de redactie	2
Van Vreeswijk naar Nieuwegein <i>Arie van Heiningen</i>	3
1978 - Jutphase raadstafel via hobbyclub naar museum <i>Ton Vis</i>	9
Bruggen, die verdwenen na 1971 <i>Jaap Boersema</i>	10
Nieuwegein op de kaart: 50 jaar Nieuwegein <i>Bart Jan Damstra</i>	12
Herinneringen aan 49 jaar in Nieuwegein <i>Ris van Veenendaal</i>	17
Nieuwegeinse wijken: veranderingen vanuit de lucht <i>Bart Jan Damstra</i>	18
Activiteiten 2021	23

Van Vreeswijk naar Nieuwegein

Arie van Heiningen

“Begin 1952 werd door het toenmalig college van Burgemeester en Wethouders van Vreeswijk opdracht gegeven aan het “Economisch Technologisch Instituut voor Utrecht” om een sociaaleconomisch rapport op te stellen over de gemeente Vreeswijk. Dat rapport zou niet alleen inzicht moeten geven in de bestaande toestand maar zou ook mogelijkheden moeten aangeven die in de toekomst tot welvaartsvergroting van de bevolking zouden kunnen leiden. Om voor mij onbekende redenen verscheen dat rapport eerst in juni 1954.

In de inleiding van het betreffende rapport stelt het instituut vast dat er sinds 1938 een sterke achteruitgang is geweest in de belangrijkheid van de functie die Vreeswijk had als ravitailleringencentrum voor de binnenscheepvaart en dat er bovendien een sterke achteruitgang is van Vreeswijks functie in de zand- en grindwinning op de Rijn en de Lek door de, van overheidswege ingestelde, contingentering. Voorts constateert men dat het aantal winkelbedrijven sinds 1938 is gehalveerd maar er zijn er nog steeds veel te veel voor een dorp van nog geen 3400 inwoners. En, gezien het feit dat er 436 woonforensen zijn tegen 135 werkforensen is er een duidelijk gebrek aan werkgelegenheid en, zoals het rapport aangeeft, een gebrek aan welvaartsbronnen. Industrialisatie wordt dan ook noodzakelijk geacht.

Het rapport is bijna lyrisch over de mogelijkheden van, aan vaarwater gelegen industrieterreinen maar ziet als belemmering dat Vreeswijk door het “College van Rijksbemiddelaars” in een lagere loonklasse is ingedeeld als b.v. Utrecht. Daardoor zal het voor te vestigen grote bedrijven moeilijk zijn om personeel te werven.

Concrete adviezen zijn: Realisering van een terrein voor grootindustrie aan de Vaartse Rijn; een terrein voor kleinere industrie aan de Parallelweg nabij de rijksweg 26 (de huidige rijksweg 2); aanvraag tot indeling in een hogere loonklasse; het gereed maken van een terrein voor woningbouw zodat aan industrievestigingskandidaten de mogelijkheid van personeelshuisvesting kan worden geboden.

Met het genoemde rapport als basis gaf het gemeentebestuur opdracht aan het stedenbouwkundig bureau Kuiper Gouweter en de Ranitz te Rotterdam tot het maken van een bestemmingsplan.

Even een kleine toelichting: Het roodgekleurde gebied is bestemd voor woningbouw, het paarse voor industrie en het groene voor recreatie.

Ingenieur Kuiper, onze stedenbouwkundige, heeft inderdaad een fors industriegebied aangegeven aan vaarwater maar het idee van industrie aan de Parallelweg onderschreef hij niet. Verder zien we het paarse terrein rond de kalkzandsteenfabriek en rond de jachthaven. U zult zeggen; “een jachthaven valt toch onder recreatie” maar dan moet u weten dat de jachthaven in die tijd door Rijkswaterstaat verhuurd was aan de fa. Boot uit Utrecht die daar een verkooppunt voor boten had gevestigd. Die fa. Boot heeft daar ook de grote nissenhut gebouwd, die daar sindsdien het landschap ontsiert en die binnenkort door de huidige eigenaar, Zeilvereniging de Lek, door een ander gebouw zal worden vervangen.

Het groen aangegeven terrein aan de Lek was het voetbalveld van V.S.V. en dat aan de Wiersdijk was het veld van Geinoord

en daar is in die tijd ook het zwembad Watergein gesticht. Ja mede onder druk van het schippersinternaat had Vreeswijk al in een vroeg stadium een eigen zwembad. Op basis van dit bestemmingsplan zou Vreeswijk in een tijdsbestek van 10 à 15 jaar groeien naar ca 8000 inwoners.

Om tot uitvoering van het bestemmingsplan te komen moest echter eerst nog een ander probleem worden aangepakt en dat was de ontsluiting van het betreffende gebied. De enige ontsluitingsweg naar Vreeswijk-oost en het achterliggende, toen nog agrarische, gebied was door de Molenstraat, over de smalle brug over de Oude Sluis en zo verder over de Wierse-laan. Een eerste belangrijke verbetering ontstond in 1957 toen de Wilhelminabrug werd vernieuwd en een nieuwe brug, de Oranjebrug, werd gebouwd over de Vaartse Rijn.

De brug werd geopend door de commissaris van Koningin, Graaf van Lijnden van Sandenburg, uiteraard in samenwerking met Burgemeester de Geer. Op de foto verder de wethouders Jos Visser en Gert van Eck, en de raadsleden Piet de Wit, Henk Otto en Jan Wagensveld. Foto's: Archief Vreeswijks Museum

Hoe zag in die tijd ons ambtenarenkorps er uit

Wat ontbrak aan ons ambtenarenkorps was een directeur gemeentewerken. Daarvoor was Vreeswijk nog te klein. Er was een afspraak met een plaatselijke aannemer Kees de Graaf, woonachtig in huize "Zandveld" het huis waar later de gebroeders van Zutphen in woonden. Deze Kees de Graaf adviseerde het gemeentebestuur over straatonderhoud en dergelijke.

Jutphaas had echter wel een directeur gemeentewerken, nog overgehouden uit de tijd dat Jutphaas inclusief Hoograven nog een grote gemeente was.

In 1956 ging Vreeswijk met Jutphaas een samenwerkingsovereenkomst aan waardoor hun directeur gemeentewerken dhr. Zonderland voor de helft in dienst kwam van de gemeente Vreeswijk. Deze heer Zonderland zorgde er voor dat ook het oude dorp en de vele onbewoonbaar verklaarde woningen de nodige aandacht kregen.

De sanering van het oude dorp werd rigoureuus, misschien achteraf gezien wel eens te rigoureuus, aangepakt.

Industrialisatie blijft groeien

Op het industrieterrein vestigde zich het eerste grote bedrijf van buitenaf Vliet-Jonge, dochter van Van Leers Vatenfabriek uit Amsterdam. Ook de oorspronkelijke Vreeswijkse bedrijven gingen zich goed ontwikkelen. Het ging toen nog goed met de scheepswerven van v. Zutphen en Buitenweg. Van Loon Zand en grindhandel ging grensoverschrijdend werken.

De meest spectaculaire groei was voor Verstegen Grijpers. Tot na de oorlog

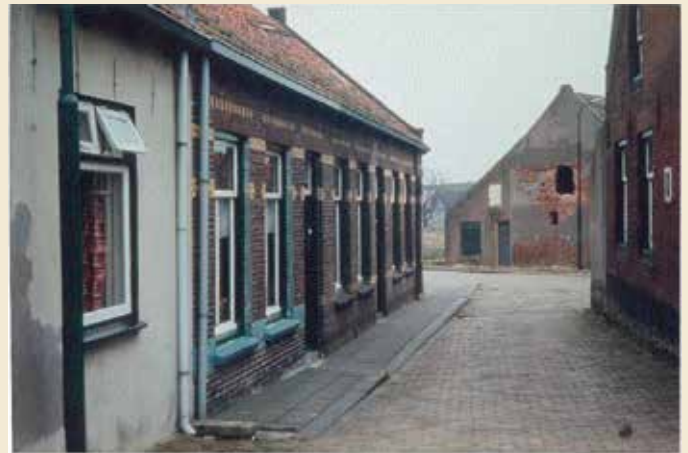
We zien de medewerkster Stieny van Leusden, ambtenaar financiën Theo Meuleman, gemeentesecretaris Kouwenhoven, ambtenaar sociale zaken v.d. Peppel, directeur Gas en Waterbedrijf Jacobs, die we ook al op de vooroorlogse foto zagen, verder de ambtenaar bevolking v. Dijk, de bijna legendarische medewerkster juffrouw Lenten en achter het bureau een tijdelijke kracht van wie ik de naam niet ken. Foto: Archief Vreeswijks Museum

Zandbaggerbeugel uit het Vreeswijks Museum vervaardigd door een Van Merkerk en naar alle waarschijnlijkheid door Dirk Pel van Merkerk. Foto: Archief Vreeswijks Museum

een kleine smederij van Dirk "pis" van Merkerk in de Fortstraat, na de oorlog overgenomen door Jan Verstegen uit Nijmegen. Die begon met grijpertjes te bouwen voor de Vreeswijkse zandschippers. Jan Verstegen overleed plotseling op jonge leeftijd, waarna de 16-jarige zoon Gerrit het bedrijf voortzette en zodanig uitbreidde dat hij moest verhuizen naar het industrieterrein. De groei kwam in een stroomversnelling toen Jacques Visser als econoom de gelederen ging versterken. Thans levert Verstegen Grijpers, dat nu onder leiding staat van de zoons van Jacques Visser, grijpers in alle formaten over de gehele wereld.

Er vestigden zich echter meerdere bedrijven; denk aan Remont constructiebedrijf

*Waarschijnlijk zouden ze nu als monumenten worden aangemerkt maar veel onbewoonbare woningen aan de Leeuwenstraat en het Frederiksoord werden gesloopt, evenals de drie ingebouwde boerderijen die voor de nodige (stank)overlast zorgden.
Foto's: Archief Vreeswijks Museum*

en aan de groei van de transportbedrijven van de gebr. Brouwer. Kortom de groei zat er goed in en we kunnen stellen dat Vreeswijk zich hersteld had van de economische terugslag die was ontstaan door de opening van de Beatrixsluizen.

Nieuwe bouwlocatie

Inmiddels was in 1958 het rapport verschenen van de "Werkcommissie uitbreiding Westen des Lands". In Vreeswijk dacht men aanvankelijk dat men weinig met dat rapport te maken had. Immers dat rapport adviseerde dat er belangrijke vestigingen dienden plaats te vinden in het Noorden van ons land en in Limburg om daarmee de druk op de groei in het Westen te verminderen. Velen van ons herinneren zich nog de succesvolle opstand van de PTT-ambtenaren tegen de verplaatsing van hun bedrijf naar het Noorden. De verplaatsing van het ABP naar Limburg ging wel door.

In dat rapport werd ook geadviseerd om in de provincie Utrecht een nieuwe bouwlocatie te ontwikkelen voor ca. 100 000 inwoners. Daarbij werd gedacht aan het gebied ten Oosten van Houten. Het argument voor die locatie was dat op die hoger gelegen gronden niet geheid zou

rig in behandeling bij Provinciale Staten van Utrecht. Daar kwamen andere argumenten ter tafel. Men vond in die tijd dat de vele kersen-, appel- en perenboomgaarden in Houten, Odijk en Werkhoven economisch erg belangrijk waren en de weidegronden in de zuidwest hoek van de provincie waren voor de agrarische sector veel minder waard. De extra funderingskosten moesten dan maar voor lief worden genomen. De discussies namen geruime tijd in beslag maar in 1960 gaf de provincie als haar mening aan dat er een nieuwe stad voor ca 100 000 inwoners zou moeten worden gebouwd op het grondgebied van Jutphaas, Vreeswijk en IJsselstein. Een structuurschets van het nieuwe woongebied was bijgevoegd. De provincie oefende sterke druk uit en vroeg de drie gemeenten hun standpunt te bepalen uiterlijk in de maand januari 1963. Uiteraard was er veel discussie in de tussenliggende tijd en vooral de wetenschap dat de gemeenten hun zelfstandigheid zouden moeten prijsgeven was een bittere pil. De Vreeswijkse gemeenteraad liet zich uitvoerig voorlichten door haar stedenbouwkundige, Ir. Kuiper. Deze betoogde dat het een slechte zaak zou zijn als de drie gemeenten elk vanuit de ei-

gen kern en met zijn eigen bestuur zou gaan uitbreiden totdat de tussenliggende ruimte zou zijn opgevuld. Op die wijze zou er nooit een goed nieuw centrum ontstaan voor de nieuwe stad en zou het bestaande sociale leven in alle drie de kernen verloren gaan. Naar zijn mening was het beter als er vanaf het begin één gemeentebestuur zou zijn en er als eerste een nieuw centrum zou worden ontworpen van waaruit de nieuwe stad zou kunnen groeien en pas als laatste fase de drie bestaande kernen zouden worden ingekapseld.

Op 30 januari 1963 vond gelijktijdig in elk van de drie gemeenten een raadsvergadering plaats waarin besluiten zouden moeten worden genomen.

De gemeenteraad van Vreeswijk besloot het advies van ingenieur Kuiper te volgen. Zij verklaarde zich achter de plannen te scharen en sprak de bereidheid uit haar zelfstandigheid op korte termijn prijs te geven.

De gemeenteraad van Jutphaas stelde zich ook achter de plannen maar was eerst bereid haar zelfstandigheid op te geven nadat er een goedgekeurd bestemmingsplan zou zijn.

IJsselstein besloot zich met hand en tand te verzetten onder het motief dat zij het centrum waren van de Lopikerwaard en als zodanig een eigen ontwikkeling zouden doormaken. In het vroege voorjaar besloot het provinciebestuur om IJsselstein voorlopig buiten beschouwing te laten en stelde een werkgroep in om een structuurplan te ontwerpen voor

Burgemeester de Geer maakt zijn afscheid bekend in een B&W vergadering.

het grondgebied van Vreeswijk en Jutphaas. De werkgroep stond onder leiding van de gedeputeerde A.C. Verhoef en bestond verder uit de Vreeswijkse stedenbouwkundige Ir. Kuiper, de Jutphase stedenbouwkundige Ir. Leupen, de verkeersdeskundige Ir. Goudappel en de sociologe Hedy d'Ancona. We wisten op dat moment niet dat het zeven jaar zou duren aler er een goedgekeurd bestemmingsplan ter tafel lag. De provincie realiseerde zich waarschijnlijk wel dat daar enige tijd mee gemoeid zou zijn en dat er in die tussentijd ongewenste ontwikkelingen zouden kunnen plaatsvinden en zij verordonneerde dat de beide gemeente mochten doorgaan met uitvoering van de goedgekeurde kleinschalige uitbreidingsplannen doch dat door de afzonderlijke gemeenten geen ingrijpende beslissingen meer mochten worden genomen zonder de andere gemeente daarvan op de hoogte te stellen. Let wel men moest de andere gemeente in kennis stellen; men hoefde zich niks van de mening van de ander aan te trekken. Vanaf dat moment was er één keer per twee weken een gezamenlijke B&W vergadering, waarin veel werd gepraat maar weinig werd gezegd. Er was een stevig wederzijds wantrouwen en geen van de deelnemers was bereid het achterste van de tong te laten zien.

In één van die vergaderingen meldde de Jutphase burgemeester De Smeth van Deurne dat hij vergunning had gegeven aan de projectontwikkelaar Gerard Verveld tot de bouw van Ricks Restaurant aan de Nedereindseweg nabij de afritten van de Rijksweg 26. Van de zijde van Vreeswijk werd daarop verbaasd gereageerd omdat immers bekend was dat de afritten van de snelweg binnen afzienbare tijd zouden worden opgeheven. De Smeth vertelde dat Verveld daarvan op de hoogte was en dat daarom het gehele gebouw van prefab materialen zou worden opgetrokken zodat het probleemloos zou kunnen worden verwijderd. Hij vertelde er niet bij dat er ook sprake was van een benzinstation. Ricks restaurant is daar inderdaad gebouwd en toen het in later jaren door de gemeente Nieuwegein moest worden onteigend is daarvoor een forse schadeloosstelling betaald.

In die periode bouwde Jutphaas de wijk Wijkersloot met het winkelcentrum Makadocenter. Vreeswijk bouwde de wijk Zandveld. Het winkelbestand van Vrees-

Burgemeester Schneiders en zijn echtgenote worden aan de gemeentegrens ontvangen door o.a. Herman Buitenweg en krijgen bloemen aangeboden door de 5-jarige Jacqueline van Heiningen.

Foto: Vreeswijks Museum

wijk was nog groot genoeg om de uitbreiding van de bevolking op te vangen.

Wisseling burgemeesters

Uiteraard werd er zowel door de bestuurders als door ambtenaren nagedacht over de gevolgen van de samenvoeging; niet alleen de gevolgen voor de gemeente maar ook voor henzelf. Voor raadsleden en wethouders was dat geen probleem. Dat waren alleen maar, nauwelijks betaalde, bijbaantjes. Maar dat lag anders voor de burgemeester. Immers er kon maar

Installatie van Burgemeester Schneiders in de raadsvergadering door weth. Van Eck. Verder op de foto raadsleden Otto, Schouten en de Wit, voorts secretaris Kouwenhoven en weth. v. Heiningen (2de van rechts). Foto: Vreeswijks Museum

Borrelen in Lexmond

“Met Goof Pellikaan had ik een wat speciale verhouding. Wij waren beiden lid van dezelfde Rotary club. Bovendien was hij vanaf de oprichting bestuurslid van de Woningstichting Centraal Nederland, waarvoor ik werkte. Pellikaan woonde in Lexmond. Hij reed geen auto; hij werd elke morgen door zijn vrouw naar het gemeentehuis in Vreeswijk gebracht en vrijwel elke middag bracht ik hem naar huis en heel vaak dronken we dan nog een borrel. (In die tijd was er nog geen wettelijke normering voor alcohol in het verkeer). Bij die borrel in Lexmond was ook een aantal keren de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken, Dhr. Henk Beernink, aanwezig. Pellikaan en Beernink waren

Waarnemend burgemeester
Dhr. G.B. Pellikaan. (Goof)

al sinds de middelbare school vrienden. Beiden waren ook leraar geweest op het Twentecollege en beiden waren ook fervente CHU-aanhangers. Beernink kende het ritme van Pellikaan en aangezien hij gewoonlijk met eigen auto op pad was landde hij vaak aan in Lexmond.

Ik zal u vertellen hoe burgemeestersbenoeringen in die tijd gingen. Bij een bepaalde gelegenheid in 1970 vertelde Beernink dat de burgemeester van Almelo, dhr. Rijpstra, benoemd zou worden tot commissaris van de Koningin in Friesland. Het probleem was echter dat hij geen goede CHU-opvolger had voor Almelo. En dat was toch echt belangrijk want Almelo was de enige wat grotere

Minister van Binnenlandse Zaken, Henk Beernink. Foto: Publiek Domein

stad met een CHU-burgemeester. De enige waardige opvolger die hij kon bedenken was Frits Schneiders maar die zat pas twee jaar in Leusden en kon je het dan wel maken om hem nu al zo'n promotie te laten maken. Na enig overleg vond men dat men maar over dat bezwaar heen moest stappen. Frits werd gebeld en die wilde wel. Daarna kwam de toekomstige vacature Leusden aan de orde. Daar wist Goof wel een geschikte kandidaat voor; Luc v.d. Post, de huidige burgemeester van IJsselstein. Die was weliswaar rooms maar het was toch wel een goede vent en bovendien ook lid van de Rotary. Luc v.d. Post werd gebeld en ook die was vereerd met het aanbod.

Na de volgende borrel werd gesproken over de dan vrijkomende post in IJsselstein. Beernink noemde Timmermans die al 17 jaar burgemeester in Harmelen was en al geruime tijd zeurde over nog een promotie voor hij met pensioen ging. Eigenlijk was IJsselstein te groot voor hem, maar in die paar jaar voor hij met pensioen ging kon dat niet zo veel kwaad.

Tenslotte kwam nog tijdens hetzelfde borreluurtje de vrijkomende post Harmelen ter sprake. Deze post werd mij aangeboden doch ik gaf aan niet geïnteresseerd te zijn.”

één burgemeester zijn en het was lang niet zeker dat dat één van de beide zittende burgemeesters zou zijn. De Vreeswijkse burgemeester De Geer wilde die strijd niet aangaan. Hij werd lid van Gedeputeerde Staten en trad af als burgemeester. Omdat er op dat moment in 1963 nog geen uitzicht was op de samenvoeging werd in 1964 een nieuwe burgemeester benoemd: Dhr. Frits Schneiders.

Toen 4 jaar later de burgemeesterspost in Leusden vrij kwam koos ook Frits Schneiders eieren voor zijn geld en vertrok. Omdat de samenvoeging toch wel dichterbij kwam werd voor Vreeswijk geen nieuwe burgemeester meer benoemd. De gepensioneerde burgemeester van Via-

nen Dhr. Pellikaan werd aangesteld als waarnemer.

Er was veel onduidelijkheid en onrust onder de ambtenaren. Vreemd is dat er toen aan de beide ambtenarenkorpsen geen enkele begeleiding van hogerhand werd gegeven over de gevolgen van de samenvoeging. Ik heb begrepen dat Thea den Hartog, als voormalig personeelsfunctionaris van de nu grote gemeente Nieuwegein, begeleiding geeft aan de ambtenaren van Vianen, Leerdam en Meerkerk, die nu met zo'n samensmelting te maken hebben. In die tijd was er zoiets niet. Wel was er soms enig overleg tussen de beide gemeentesecretarissen, maar ook die hadden geen richtlijnen. In die tijd ging de Vreeswijkse gemeentesecretaris met

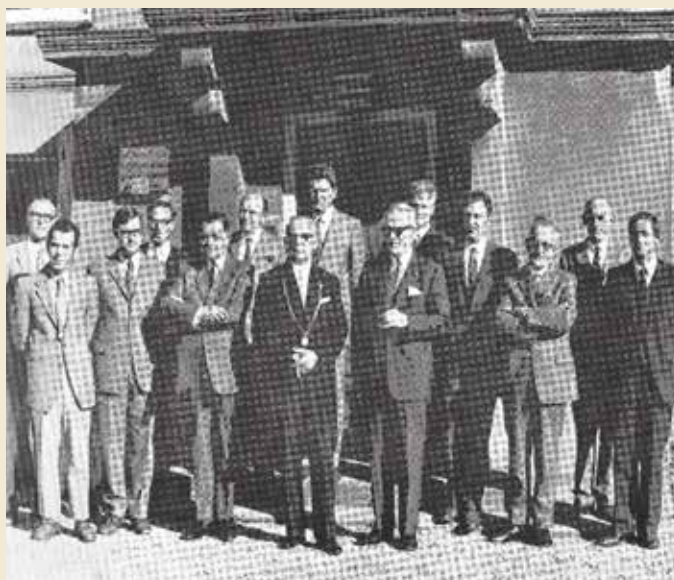
pensioen en Theo Meuleman werd benoemd tot waarnemend secretaris.

Natuurlijk vroeg ook in Vreeswijk elke ambtenaar zich af hoe zijn positie er na de samenvoeging zou uitzien. Betekende het promotie of degradatie? Zou hij straks afdelingshoofd worden of zou hij moeten werken onder zijn Jutphase collega? En hoe lagen de salarisschalen en de werktijden? In Vreeswijk werd een half uur per dag korter gewerkt als in Jutphaas. Zou men dan straks de Jutphase werktijden moeten overnemen zonder salariscompensatie?

Men zegt wel eens dat er rivaliteit bestaat tussen Jutphaas en Vreeswijk. Als dat zo is denk ik dat dat in die tijd is ontstaan. Er waren ook vragen over het verschil in

Deze laatste vergadering werd ook bijgewoond door minister Beernink en de commissaris van de Koningin Mr. Verdam.

Ook de laatste raad van de gemeente Vreeswijk liet zich vereeuwigen met daarbij de minister en de commissaris van de Koningin. Foto: Archief Arie v. Heiningen

de belastingen en bijvoorbeeld over de gas- en waterprijzen. Immers Jutphaas betrok gas en water van de provinciale bedrijven Pegus en WMN. Maar Vreeswijk had, samen met IJsselstein reeds sinds 1911 een eigen gas- en waterfabriek. Al spoedig werd duidelijk dat Vreeswijk ook zou moeten overschakelen op de provinciale bedrijven. Daarom moest Vreeswijk haar aandeel in het IJsselsteinse bedrijf verkopen.. De opbrengst van die aandelen was 750 000, gulden. Maar dat geld was door de Vreeswijkse bevolking bijeengebracht en dan kon het toch niet zo zijn dat dat in de grote pot kwam en dat dus Jutphaas daarvan meeprofiteerde. Daarvoor werd

een oplossing gevonden. Enige tijd daarvoor was de omgeving van de Oude Sluis en de Dorpstraat in het monumentenregister opgenomen als Beschermd Dorpsgezicht. Nu werd een stichting “Behoud Beschermd Dorpsgezicht” opgericht en besloten werd om de bewuste geldsom beschikbaar te stellen aan deze stichting. Echter de richtlijnen voor de verantwoording van de gemeentefinanciën waren vrij strak en zo kwam het bedrag toch gewoon op de positiefzijde van de balans van de gemeente Nieuwegein terecht.

In 1970 waren er in heel Nederland gemeenteraadsverkiezingen en ondanks het feit dat het bestemmingsplan vrijwel ge-

reed was werd ook in Vreeswijk weer een nieuwe raad gekozen.

En zo sukkelden wij door tot eind 1970 het bestemmingsplan “Doorslag” verscheen. Dat verkreeg de goedkeuring van de beide gemeenten en van de provincie waarmee de voorwaarden voor samenvoeging waren vervuld. De definitieve datum werd vastgesteld op 1 juli 1971. De laatste vergadering van de Vreeswijkse gemeenteraad vond plaats op 27 juni 1971.”

Redactie: Dit artikel werd door Arie van Heiningen in mei 2017 geschreven.

Koningin Juliana bezoekt in 1972 het eerste college van Burgemeester en Wethouders van de nieuwe gemeente Nieuwegein. Naast de Koningin: Burgemeester Frans Hermesen, Weth. Arie van Heiningen, Weth. Cor Kievit, Weth. Gerrit Swaan, en de gemeentesecretaris Jan van Os.

1978 - Jutphase raadstafel via hobbyclub naar museum

Ton Vis

In de special van de Cronyck over 100 jaar kiesrecht stond dit object al een keer beschreven, maar in deze special over 50 jaar Nieuwegein mag dit museumstuk toch niet ontbreken. Want wie Museum Warsenhoeck bezoekt en plaatsneemt aan de koffietafel, zal niet vermoeden dat aan deze tafel in de vorige eeuw de gemeenteraad van Jutphaas vergaderde. Toen het Raadhuis van Jutphaas in 1910 aan de Herenstraat werd gebouwd werd de raadszaal ingericht met eiken meubilair. In 1971 werd Jutphaas samengevoegd met Vreeswijk tot de nieuwe gemeente Nieuwegein, en verloor het Raadhuis zijn functie en werd het meubilair overbodig. De raadstafels (toen nog twee) werden geschonken aan de hobbyclub in Buurthuis Kerkveld.

Het zal duidelijk zijn dat het figuurzagen, timmeren en knutselen de tafels geen goed heeft gedaan. Toen het Buurthuis de tafels wilde wegdoen, werden deze geschonken aan de in 1978 opgerichte Historische Kring Nieuwegein, die ze wegens plaatsgebrek een tijdje in opslag had in de kleedkamers van Hockeyclub Rijnhuizen. Toen de Historische Kring in 1990 de be-

schikking kreeg over een eigen museum kreeg één van de tafels, na een grondige restauratie, een plekje in het museum. De tweede tafel was te ver heen om nog gerestaureerd te kunnen worden.

Op de poten van de tafel prijkt het wapen van de Gemeente Jutphaas. Opmerkelijk is dat dit wapen hier in de juiste kleuren

is geschilderd, anders dan het wapen op de gevel van het voormalige Raadhuis aan de Herenstraat, waar de kleuren van de balken in het wapen in verkeerde volgorde zijn aangebracht.

(v.l.n.r.): Achter de raadstafel de raadsleden van de gemeente Jutphaas de heer Prins, C. de Kievit, G. Swaan, A. de Vries in ong. 1960. Foto: Archief HKN

Het wapen op de poot van de raadstafel. Foto: Ton Vis

Bruggen, die verdwenen na 1971

Jaap Boersema

1971

Hier eindigde de Vreeswijksestraatweg bij de akelig smalle brug over de Doorslag. Deze route was een voorloper van de huidige A2. Met een beetje fantasie zie je de koets van Lodewijk Napoleon hierlangs komen om vervolgens langs de Oude Gracht in Utrecht en de Vecht naar Amsterdam te rijden. Rechts de voormalige stoomkorenmolen de Batavier.

Foto: via Martin Reijmerink

Rechts zien we Huis De Doorslag en links de brugwachterswoning en 'de Persil'. Beroepsvaart, die nog van deze vaarweg gebruik maakt en waar nog wel eens voor gewacht moet worden, bestaat vaak uit lege spitsen, die hun vracht veevoederproducten in Hekendorp gelost hebben. Bekende verschijningen zijn de MANNA en de WESTROPA uit Vreeswijk.

1978

De nieuwe Doorslagbrug naar het stadscentrum ligt er en deze oude verbinding staat op de nominatie om te verdwijnen. Aardig om nog eens naar de bebording te kijken. Het Doorslagsluisje zal binnen nu en niet al te lange tijd een grondige opknappbeurt krijgen.

Ongeveer ten noorden van dit bruggetje lagen de Randijk (mogelijk: Rijndijk) en de IJsseldijk, die doorgraven (doorslaan ofwel Doorslag) moesten worden voor een directe verbinding met de Hollandse IJssel. Voorbij het bruggetje en de bebouwing liggen rechts overblijfselen van het stadje het Gein.

Midden onder de brug de contouren van de kinderboerderij IJsselstee. Het zou kunnen dat de naam ontleend werd aan het gegeven dat op de eerste stadsplattegronden Hollandse IJssel stond, waar Doorslag had moeten staan. Het restaurant bij de Geinbrug adverteerde dan ook met: "Terras aan de Hollandse IJssel".

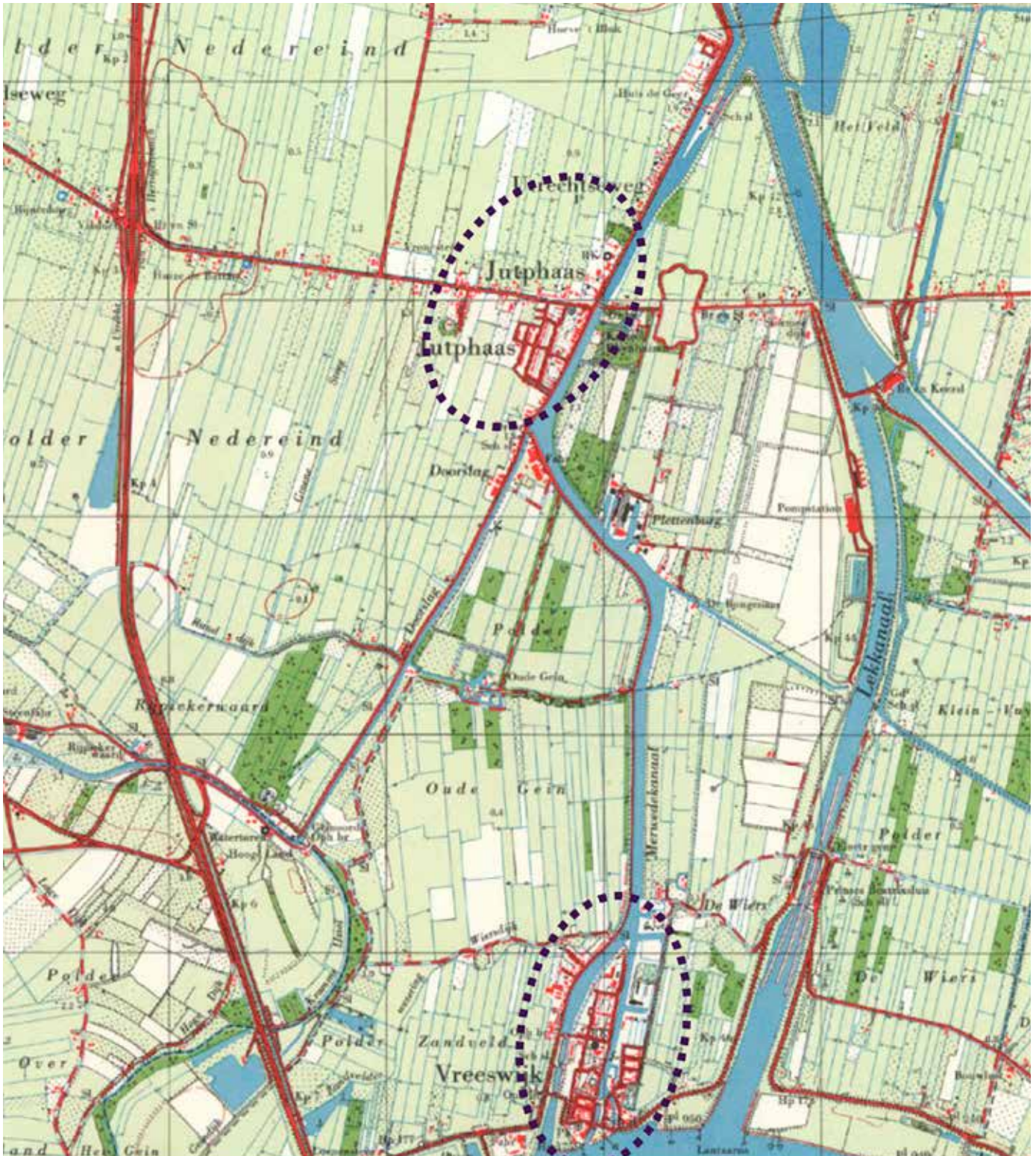
1979

Een van de laatste keren dat het ophaalbruggetje omhoog ging, was voor de VERTROUWEN van schipper Van Dam, die met een lading zand de gekanaliseerde Hollandse IJssel opdraait bij tuincentrum Baars. Ook de TWEE GEBOEDERS van Van Beest kwam hier veel langs met zand voor een bedrijf in Montfoort.

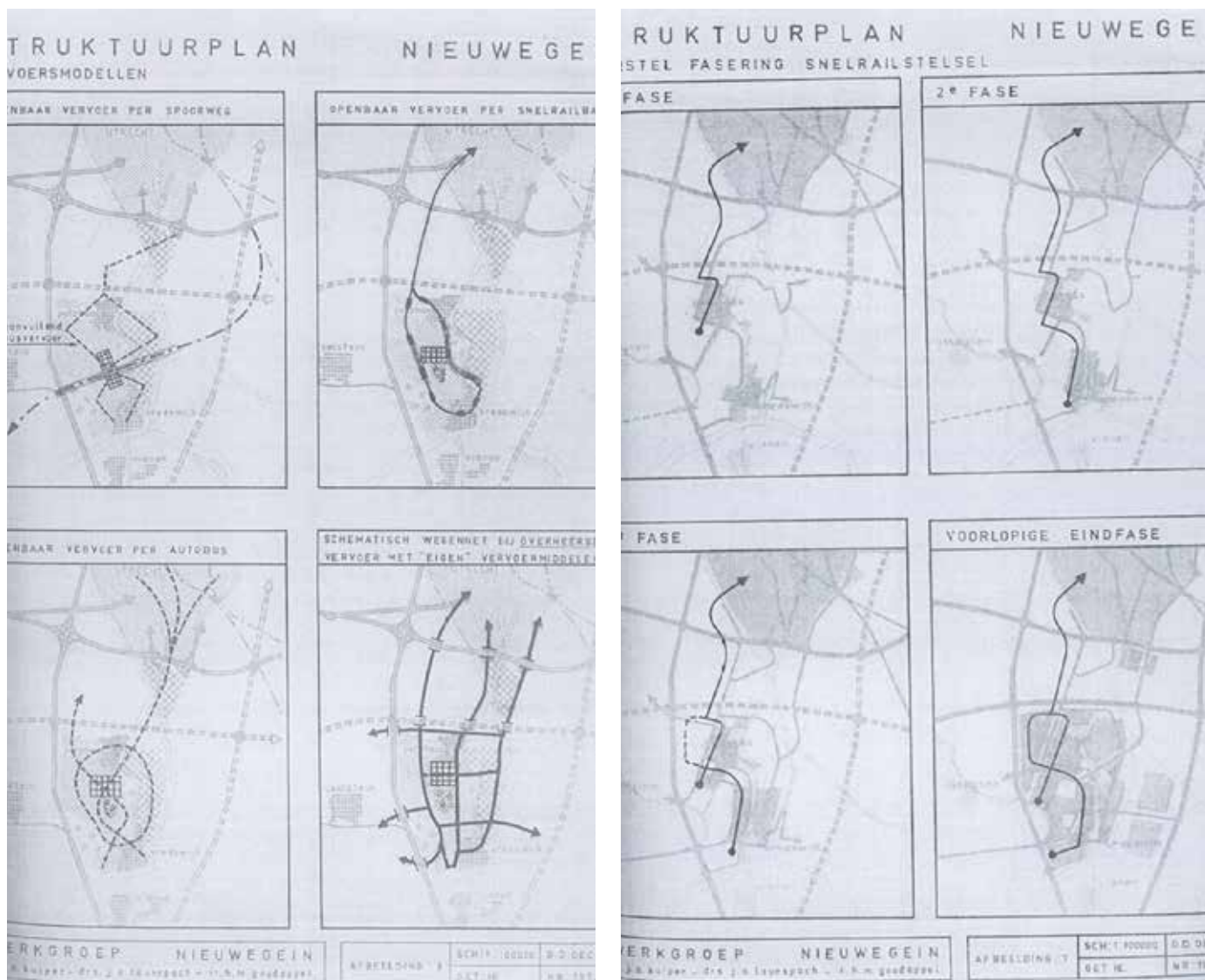
Nieuwegein op de kaart: 50 jaar Nieuwegein

Bart Jan Damstra

In het kader van 50 jaar Nieuwegein deze keer aandacht voor meer dan 50 jaar Nieuwegein op de kaart. Op de kaart is de snelle groei en totstandkoming van de nieuwe stad goed te volgen. De eerste 'Nieuwegeinse' kaarten dateren al van vóór 1971, uit de periode van de planvorming.

Afb. 1: 'Nieuwegein' in 1960 (Bron: topotijdreis.nl; bewerkt door auteur)

Afb 2a en 2b: Vervoersmodellen voor de nieuwe stad en fasering stelrailstelsel. (Bron: Structuurplan Nieuwegein)

'Nieuwegein' in 1960

Allereerst een kaart van 'Nieuwegein' in 1960. Vreeswijk heeft dan ca 3800 inwoners, Jutphaas ca 4200. In totaal 8000 inwoners dus. Op de topografische kaart (afb. 1) is duidelijk te zien dat de bebouwing zich nog concentreert in de beide dorpskernen, op de kaart gemarkeerd met een stippellijn. Buiten de beide kernen is het een open landschap met weiden, bouwland, boomgaarden en grienden, met bomenrijen langs de doorgaande wegen. De nog altijd grotendeels herkenbare wegen- en waterwegenstructuur bleef in de voorgaande eeuwen min of meer gelijk. Zo zijn Vaartse Rijn-Merwedekanaal en De Doorslag goed herkenbaar, net als de Schalkwijkse wetering en het Amsterdam-Rijnkanaal en Lekkanaal. De lokale hoofdwegenstructuur bestaat dan nog uit de Galecopperdijk, Nede-eindseweg, Overeindseweg, IJsselsteinse-

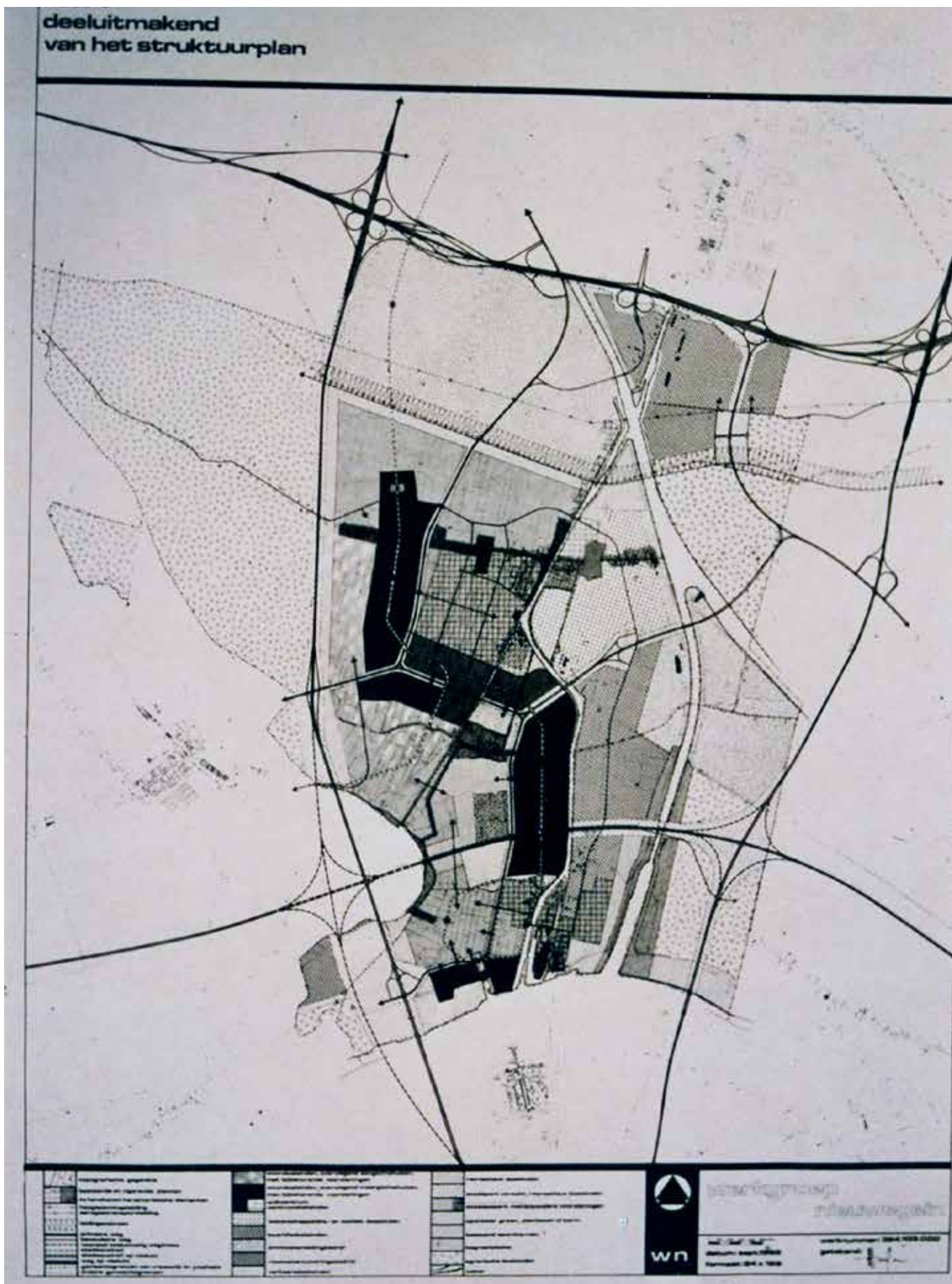
weg, Lekdijk en langs het Merwedekanaal de Utrechtsestraatweg-Vreeswijksestraatweg-Jutphasestraatweg. Vanaf de 1936 verdween het doorgaande wegverkeer langs het Merwedekanaal grotendeels als gevolg van de ingebruikname van de Rijksweg 26 (A2).

'Structuurplan Nieuwegein' 1966

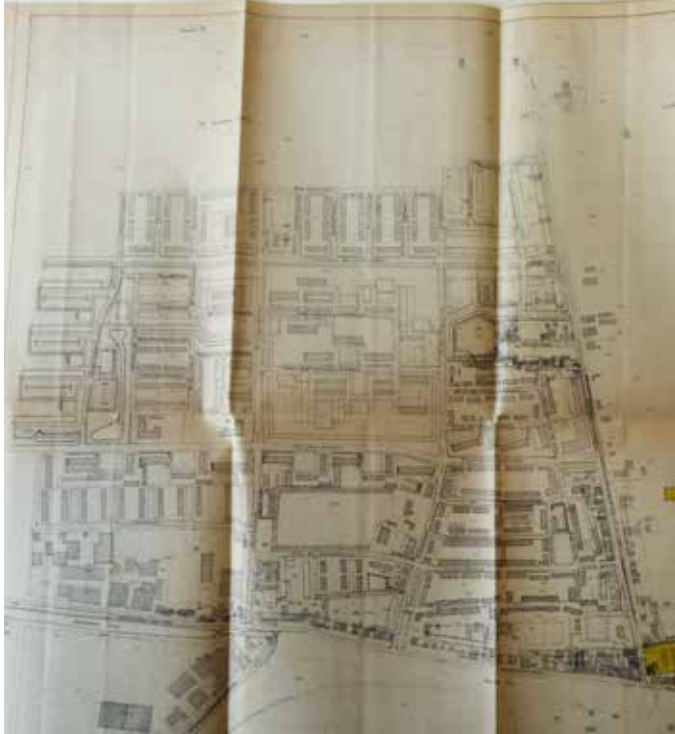
Na de Tweede Wereldoorlog is de behoefte aan woningen groot, ook in de regio Utrecht. Een plan voor 'Groot Houten' sneuvelt. De aandacht verschuift naar de gemeenten Jutphaas, Vreeswijk en IJsselstein, waarbij het plan is dat zij één gemeente zullen gaan vormen. In 1959 wordt op initiatief van de Gedeputeerde Staten van Utrecht als aanjager en initiator een studiegcommissie ingesteld, die het bestuurlijk en beleidsmatig samengaan van de gemeenten moet begeleiden. In

1962 worden de plannen goedgekeurd en er wordt opdracht gegeven tot het opstellen van een Structuurplan. In 1966 volgt het rapport 'structuurvisie Nieuwegein' van de Werkgroep Nieuwegein, die uitkomt in hetzelfde jaar als de uitgave van de Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening. Opvallend is dat de gemeenten Jutphaas en Vreeswijk in eerste instantie nog een afzonderlijke opdracht geven tot het opstellen van een eigen structuurplan. IJsselstein kijkt afwachting toe, maar haakt uiteindelijk af.

Het structuurplan is een visie op de nieuw te ontwikkelen gemeente, waarbij naar de bevolkingsgroei, de economie, sociale -, culturele- en ruimtelijke aspecten wordt gekeken. De aandacht is gericht op werk, wonen, recreatie, voorzieningen en de bestuurlijke consequenties die het samengaan met zich mee gaat brengen. Het uiteindelijke doel is het realiseren

Afb 3: De huidige Nieuwegeinse (infra)structuur is al goed herkenbaar in deze plankaart. (Bron: Structuurplan Nieuwegein)

Afb 5: Jutphaas en de nieuwbouwwijk Jutphaas-Wijkersloot, 1970. Het noorden is rechts. (bron: HUA Toegang 1600 Jutphaas Dorpsbestuur 1930-1970, Inv.771)

Afb 6: Vreeswijk met de nieuwbouwwijken Vreeswijk-oost en Zandveld. Hoog-Zandveld is grotendeels voltooid, het winkelcentrum zou in 1975 geopend worden. De Lekboulevard wordt bouwrijp gemaakt. Deelkaart in de nota Boerderijen van de gemeente Nieuwegein uit 1973 (Bron: HUA Toegang 1651 Nieuwegein 1971-1990, Inv.5046)

van 48 flatwoningen aan de Van Reeslaan en het Raedeckerplantsoen. Daarnaast wordt de Kruiderslaan bebouwd. Eind jaren '60 wordt ook het gebied Mendes da Costalaan-Breitnerlaan-Richterslaan en Israëllaan bebouwd. De dienst gemeentewerken Jutphaas/Vreeswijk verzorgt in 1968 de eerste uitgave van een dorpsplattegrond. In 1970 wordt de bouw van 360 etagewoningen aan het Nijpelsplantsoen afgerond met zijn kenmerkende 'tubeflats'.

Vreeswijk 1973

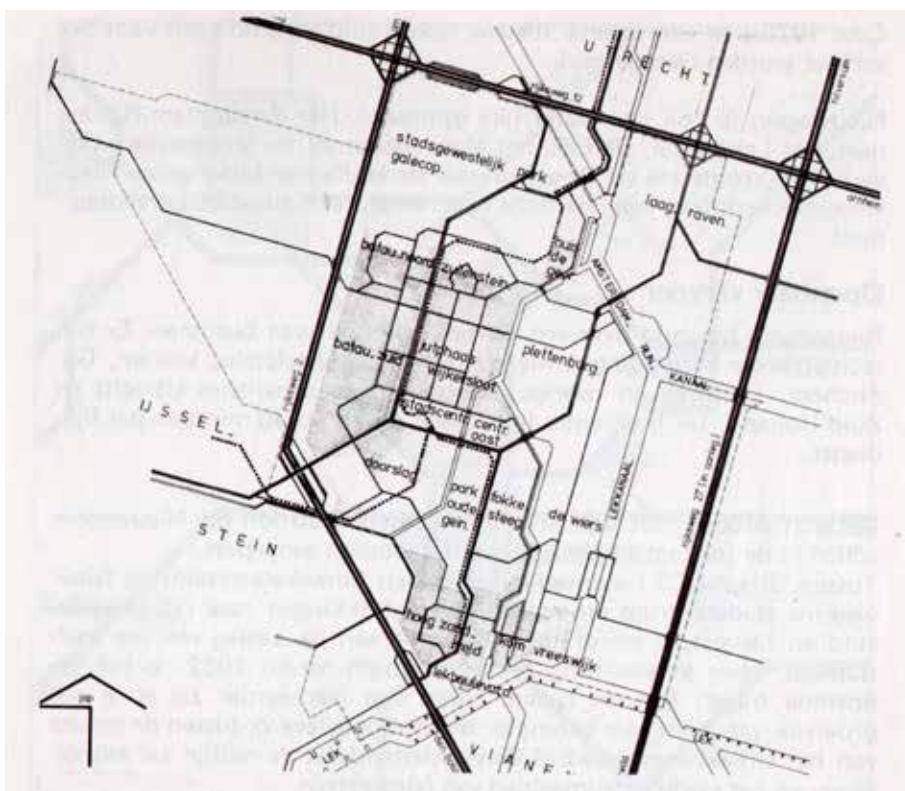
Vreeswijk en Jutphaas bouwen voordat beide gemeenten samengaan elk hun eigen nieuwbouwwijken. In Vreeswijk wordt in de tweede helft van de jaren '60 ten oosten van Wierselaan de wijk Vreeswijk-oost gebouwd. Hier krijgen de straten zeer passende namen, namelijk die van de hoofdwaterwegen.

In diezelfde periode wordt achter de Handelskade gestart met de bouw van de nieuwe wijk Zandveld. Ten westen van de Zandveldseweg wordt de wijk Hoog-Zandveld gebouwd. Kenmerkend voor deze wijken zijn de veelal grondgebonden woningen, rijtjeswoningen met voor- en achtertuin. Daarnaast zijn er nieuwe woonvormen zoals de split-levelwoningen (met 'halve verdiepingen') in de Eikstraat, de drive-inwoningen in de Berkstraat en de maisonnettes in de Lijs-terbesstraat. Het resultaat van deze activiteit is goed te zien op afb. 6 uit 1973.

Nieuwegein 1979

Eind jaren '70 is Nieuwegein volop in ontwikkeling en worden er duizenden woningen gebouwd. De gemeentegidsen en het periodiek NieuwegeinNieuws, dat verscheen in de jaren '70 en '80, lenen zich goed om de ontwikkelingen te volgen met behulp van informatieve teksten, luchtfoto's en plattegronden. Op

de opvallende 'metrokaart' (afb. 7) zijn de wijken en de wegenstructuur te zien. Het kaartje behoort tot een artikel over de Wijkopbouw. De piek in de groei van het aantal woningen en inwoners is in en direct na 1979. Nieuwegein telt eind 1979 zo'n 37.000 inwoners. In 1982 wordt de 50.000^e bewoner verwelkomd. In 1985 zijn dit er al bijna 55.000.

Afb. 7: Nieuwegein in 1979 in de stijl van een 'metrokaart'. (Bron: gemeentegids Nieuwegein 1979)

Herinneringen aan 49 jaar in Nieuwegein

Ris van Veenendaal

“In september 1972 verhuisden we van Utrecht naar Nieuwegein dat toen net 1 jaar bestond. Ons huis stond in de wijk Zandveld in de bocht van de Lekdijk. Aan de voorkant keek ik vanuit het keukenraam de straat uit en daarna was er tot aan IJsselstein helemaal geen bebouwing.

Aan de achterkant was er achter onze tuin een singel en aan de overkant lag de boerderij van boer Huyden. Hij was schillenboer, maar op zijn erf liepen ook koeien. Mijn buurman was daar niet blij mee, want hij had wisselende diensten en moest vaak overdag slapen, maar het geloei hield hem dan wakker. Wij waren wel blij, want koeien geven melk en toen er een keer een melkstaking was, zijn we met een opblaasbootje naar de overkant gevaren om bij de boer melk te halen.

De gemeente had het plan een aantal boerderijen af te breken. Daar hoorde ‘onze’ boerderij ook bij. En dus vertrok boer Huyden naar Tull en ‘t Waal. Uiteindelijk bleef deze boerderij gespaard en in de tijd dat hij leeg stond, heeft hij deel uitgemaakt van een TV-serie die in Vreeswijk speelde.

Daarna kwam er een huisartsenpraktijk in. Het was lastig bereikbaar via de Lekdijk voor patiënten die moeilijk ter been waren of een rolstoel of kinderwagen hadden. Er werd toen een bruggetje aangelegd. Het stond leuk gezien vanuit onze tuin, want het leek net of het bruggetje bij onze tuin hoorde en er kwam zo ook wat meer leven in de brouwerij.

Toen we hier pas woonden, vond ik het best moeilijk. Mijn man en onze kinderen vertrokken iedere dag naar Utrecht. De burens waren ook weg, want die werkten allemaal. Aan de voorkant was niets

te zien en aan de achterkant zag ik ieder half uur over de Lekdijk de bus van Vianen naar Utrecht voorbij komen.

Om in het dorp (zoals Vreeswijk werd genoemd) te komen, moest je een heel eind omlopen over de Lage Brug, maar we kregen een trap tegen de Lekdijk op. Dat scheelde een heel stuk, want via de Hoge Brug waren we nu zo in Vreeswijk.

Op de Lekdijk stond ook een wit gebouw-tje, de balkenloods. Heel lang hebben we niet geweten wat daarin lag. Maar het waren inderdaad balken. Toen er in december 1993 door veel regenval hoog water werd verwacht, werden de balken eruit gehaald en voor de sluisdeuren van de Koninginnensluis geplaatst om ze te beschermen tegen het water. En het hoge water kwam. De Lek trad buiten zijn oevers, de uiterwaarden stonden onder water en van hier tot aan Vianen was het één grote wateroppervlakte.

We hebben ook nog eens een grote overstroming gehad. Aan de andere kant van de Lekdijk werd het land opgespoten voor woningbouw. Een pomp haalde water met zand uit de Lek en een andere pomp pompte het water weer terug. Maar die pomp ging stuk. Het water kon niet meer weg en stroomde de straten in. Onze tuin stond helemaal blank. Ik ging ‘s avonds de deur uit om naar het Bejaardencarnaval te gaan om te helpen, maar kon halverwege de straat niet verder. Het

water stroomde de straat in en een mevrouw op de fiets begon hard te schreeuwen. Ze had de stormvloed in Zeeland meegemaakt.

We hadden in Nieuwegein-Zuid ook een heerlijk zwembad. Lekker dichtbij. Alle kinderen konden er zelfstandig naar toe. Maar in het centrum werd een nieuw zwembad gebouwd en de gemeente besloot om zwembad Watergein op te heffen. Dat veroorzaakte een hevig protest. In 1982 werd er een open dag georganiseerd om dit tegen te houden. Het was groots opgezet met allerlei spelen en een grote optocht. Maar het heeft niet mogen baten. Watergein werd gesloten.

Mijn man wilde nooit naar wintersport. “Dat is me te koud”, zei hij. Maar nu werd er bij de Put van Weber een kunstschip gebouwd. Toen hij klaar was, zijn we er gaan kijken en hebben een proefskiles genomen. Later, toen hij niet meer werkte, zijn we een weekje naar Oostenrijk geweest en daarna nooit meer. Hij vond het nog steeds te koud.

Nu woon ik al 49 jaar in Nieuwegein. Ik heb gezien dat de steenfabriek werd afgebroken. Ik zag hem langzaam in elkaar zakken. Ik heb alles zien bouwen, de S15, City Plaza, de winkelcentra, de buurthuizen, de wijken en de tram die ging rijden. Tot op de dag van vandaag woon ik hier nog steeds met plezier.”

In optocht werd er geprotesteerd tegen de sluiting van Watergein. Foto: Archief Jaap Boersema

De Koninginnensluis bij hoog water. Foto: Archief v. Veenendaal

Nieuwegeinse wijken: veranderingen vanuit de lucht

Bart Jan Damstra

In oktober vorig jaar verscheen het dertiende en laatste deel in de reeks over Nieuwegeinse wijken. In het kader van 50 jaar Nieuwegein enkele grepen uit het rijke fotoarchief waarop belangrijke veranderingen of andere opvallende kenmerken zichtbaar zijn. Veranderingen en bijzondere plekken zijn vaak goed zichtbaar vanuit de lucht. Graag verwijst ik naar het boek 50 jaar Nieuwegein dat later dit jaar zal verschijnen. Hierin zal meer uitgebreid op alle Nieuwegeinse wijken worden ingegaan, want iedere wijk heeft verrassende, soms onbekende kenmerken en aantrekkelijke elementen.

De Lange Laan in Merwestein

Merwestein omvat een woonwijk, kantoorvoorzieningen en andere voorzieningen zoals sportcomplex Merwestein en het Cals College. De wijk wordt in de jaren '70 en '80 aangelegd en staat in de planvormingsfase vanaf 1977 nog bekend als 'Centrum-Oost'. Veel kantoorpanden in het gebied zijn de laatste jaren omgebouwd naar woningen. In de wijk is de 17^e eeuwse voormalige toegangsweg van het Huis Oudegein, de Lange Laan, nog prominent aanwezig. Deze laan is een belangrijk cultuurhistorisch element en is nu een fiets- en wandelpad. Op deze foto uit NieuwegeinNieuws van begin jaren '80 is te zien dat de wijk in aanbouw is. De Lange Laan is herkenbaar als donkere diagonale baan die de wijk van zuid naar noord doorsnijdt. Aan de zuidelijke grens van de wijk wordt het tracé van de Lange Laan onderbroken door de Zuidstedeweg en de trambaan.

Afb. 1: de wijk Merwestein in aanbouw, begin jaren '80 (Foto uit NieuwegeinNieuws)

Van sloot naar singel in Fokkesteege

De woonwijk Fokkesteege is eind jaren '70 aangelegd volgens het 'woonerf-type'. Een deel van het singel- en stratenpatroon volgt desondanks grotendeels het oorspronkelijke (noord-zuid) kavelpatroon. De wijk Fokkesteege bestaat uit twee delen: Fokkesteege-Noord en Fokkesteege-Zuid, met de Graaf Florisweg als grens tussen beide wijken. Op de foto (afb. 2) is te zien dat de bouwactiviteiten even ten noorden van de Graaf Florisweg gestart zijn. De kenmerkende oude wegen, te weten de Fokkesteege (net niet op deze foto) en de Wiersdijk (zuidelijke begrenzing van de woonwijk, wel op de foto) zijn nog prominent en herkenbaar aanwezig. Het gemaal aan de Leusderschans in Fokkesteege-Noord (niet op de foto) bevindt zich op de plek waar eens

de Wierse molen stond en de Molen-vliet is nog te herkennen in het huidige singelpatroon langs de Leusderschans en Beemsterschans. De singel langs de Graaf Dudosingel en die langs de Graaf Albertsingel-Graaf Gerlachsingel in Fokkesteege-Zuid volgen eveneens de tracés van voormalige kavelsloten. Dit is goed te zien op de foto. Daarnaast zijn er nog andere pre-stedelijke elementen zoals een aantal boomgaarden aan de Fokkesteege en een aantal populierenbosjes in de wijk, die aansluiten op de oude landgoedstructuur van de buitenplaats Oudegein.

Centrum als sluitstuk

In rap tempo worden de Nieuwegeinse wijken uit de grond gestampt. Als 'sluitstuk' van dit proces wordt gewerkt aan de ontwikkeling van een Stadscentrum voor

de nieuwe stad. Het plan voorziet in een levendig en gezellig stadscentrum, met 'laagbouw' (maximaal vijf bouwlagen), grachtjes en terrasjes. Voor de Nieuwegeinse bevolking is het belangrijk dat het Stadscentrum voorzieningen en werkgelegenheid gaat bieden. Het nieuwe gemeentehuis wordt in 1976 in gebruik genomen. In 1979 wordt er begonnen met de bouw van het centrale deel van het centrum. Dit deel wordt in het oude ontwerp 'De Plaat' genoemd, naar de betonnen plaat waarop de winkel- en woon-eenheden en de parkeergelegenheden eronder worden gerealiseerd. Begin jaren '80 stagneert de ontwikkeling van het gebied, met name vanwege de economische omstandigheden en daarmee wordt de financiering van het geheel een probleem. In 1983 worden de eerste woningen en

Afb. 2: de wijk Fokkesteeg-Zuid in aanbouw, rond 1980 (collectie Stedebouw gemeente Nieuwegein)

kantoren opgeleverd en geeft staatssecretaris voor Economische Zaken P.H. van Zeil het startsein voor de bouw van het Stadscentrum Nieuwegein. De naam “Cityplaza” komen we in 1985 voor het eerst tegen in de gemeentegids van dat jaar. In 1985 vindt de officiële opening van Cityplaza plaats. Ook wordt het gemeentehuis verrijkt met een carillon (oorspronkelijk op het dak van De Kom bedacht). Naast het winkelcentrum wordt in 1985 ook het ‘Muzisch Centrum’/De Kom geopend. Op de foto (afb. 3) is het uitzicht vanaf het toenmalige gemeentehuis richting het zuiden te zien. De afgelopen 20 jaar veranderde dit beeld drastisch. Van alles wat op deze foto te zien is resteert alleen het

appartementencomplex rechts op de foto aan de Raadstede.

Vee- en Bouwlust en Blokhoeve: omgrachte boerderijen omgeven door nieuwbouw

Voordat het gebied waar de wijken Blokhoeve en Galecop zich nu bevinden bebouwd werd, was de Galecopperdijk (een 11^e eeuwse ontginningsas) en de bebouwing hierlangs prominent aanwezig. De Galecopperdijk is nog altijd goed herkenbaar. Twee grotere boerderijen vallen echter op door hun ligging en karakter. De boerderij ‘Vee- en Bouwlust’ in Galecop, nu bekend als ‘Boerderij Bos’,

werd gesticht in 13^e eeuw. Hiervan is de omgrachting teruggevonden. Het is 400 meter westwaarts van de Galecopperdijk gelegen en omgeven door de afwijkende verkaveling. In de 15^e eeuw krijgt de dan nog houten boerderij een ‘stenen kamer’, een stenen aanbouw. De boerderij, die in de loop van de tijd geheel in steen is uitgevoerd, brandt in 1750 en in 1995 geheel af. Het complex is nu eigentijds opgebouwd.

De ‘Blokhoeve’ of ‘Het Blok’ valt ook op door een ‘afwijkende’ ligging. Zij ligt ten oosten van de Galecopperdijk; de Bloksteeg en de Bloksloot voeren naar deze boerderij. Hier is onder andere aardewerk uit de twaalfde eeuw en een omgrachting

Afb. 3: zicht op een deel van het stadscentrum vanaf het toenmalige gemeentehuis, gezien naar het zuiden. Ca 1985 (collectie HKN)

rond de boerderij aangetroffen. Het behoorde sinds het begin van de 15^e eeuw tot de Ridderlijke Duitse Orde, ook wel 'het Duitse Huis'. Blok verwijst mogelijk naar omsloten / ingesloten (= beloken) land. De boerderij ligt nu opnieuw 'opgesloten', maar nu tussen de bebouwing. Boerderij en land zijn naamgever van het gebied de Blokhoeve.

Beide boerderijen zijn 'versterkte boerderijen'. Versterkte boerderijen waren boerderijen die door één of meerdere grachten waren omgeven. Dergelijke boerderijen komen voor vanaf de 13e tot en met de 15e eeuw.

Op het huidige grondgebied van Nieuwegein zijn vier versterkte boerderijen bekend, te weten: Het Haagje, De Oude Wiers, Blokhoeve en Vee- en Bouwlust. In alle gevallen zijn ze direct bij de grens van twee ontginningseenheden gelegen. De Blokhoeve en Galesloot waren gelegen op de overgang van Galecop naar het

Nedereind. Opvallend is dat deze boerderijen niet direct langs de wegen (ontginningsassen) lagen, maar vrij in het land. Verondersteld wordt dat ze zijn gesticht door de ontginners van de polders en dat zij dienden als centrum van hun bezit. Mogelijk werden de grachten aangelegd om de status uit te drukken, zoals grachten bij een kasteel. Over de vroegste bebouwing bij dergelijke versterkte boerderijen zijn weinig gegevens bekend. De eerste bebouwing zal waarschijnlijk bestaan hebben uit een houten boerderij.

Transitie en schaalvergroting: Het Klooster

Het Klooster maakt deel uit van de Vreeswijkse ontginningen in de 11^e en 12^e eeuw, later deel van de Wierse polder. Het landschap blijft tot in de 20^e eeuw min of meer onveranderd. De westelijke begrenzing ontstaat in 1932, wanneer de werkzaamheden voor de aanleg van

het Lekkanaal, de Beatrixsluizen en de Voorhaven van start gaan. Kanaal en sluizencomplex worden in 1938 in gebruik genomen. Door de aanleg van het Lekkanaal kwam de hoofdweerstandslinie van de waterlinie ten oosten van het kanaalvak te liggen. Er wordt een nieuwe inundatiedijk aangelegd, versterkt met kazematten. Daarnaast wordt een sluisje aangelegd als verbinding tussen het Lekkanaal en de als gevolg van de aanleg van het Lekkanaal doorsneden Schalkwijkse wetting, ten behoeve van afwatering en lokale scheepvaart. Verder naar het noorden in het tracé van het Amsterdam-Rijnkanaal wordt de Plofsluis gerealiseerd.

Een tweede grote verandering in het gebied is de aanleg van de A27 rond 1980. Rond 2000 moet de bebouwing aan de Tiendkade ten oosten van de Beatrixsluis wijken voor de aanleg van de verbindingsweg met de A27 (de Waterliniedok). Plannen uit de jaren '90 voor het vestigen

Afb. 4: links op de voorgrond de wijk Zuilenstein. Aan de overzijde van de trambaan en Symphonielaan, in het midden van de foto is de bedrijvigheid op de Blokhoeve in ontwikkeling, met achter de bebouwing de boerderij Blokhoeve. Bovenin de Galecopperpolder met de Galecopperdijk en in de linkerbovenhoek de boerderij Vee- en Bouwlust. Gezien naar het noordwesten, ca1990 (collectie Stedebouw gemeente Nieuwegein; bewerkt door auteur)

Afb. 5: boerderij Vee- en Bouwlust in Galecop, ca 1990 (collectie HKN)

van een vuilstortlocatie in het noordelijke deel van Het Klooster sneuvelen. Wel komt een groot bedrijventerrein tot ontwikkeling waarmee het gebied drastisch verandert. De Beatrixsluis, de grootste monumentale binnenvaartsluis van Nederland, is opnieuw te klein en wordt een knelpunt. In 2012 volgt het besluit om een derde kolk aan te leggen. Naast de aanleg van een nieuwe kolk wordt ook het Lekkanaal verbreed, onder andere ten behoeve van extra ligplaatsen voor de schepen. Het ontwerp is zodanig dat het vrije zicht op de bestaande sluis (vanwege haar status als rijksmonument) niet wordt aangetast. Rijkswaterstaat spreekt van “een ‘snede’ in het landschap”. De derde kolk wordt uitgerust met roldeuren. De werkzaamheden gingen in 2015 van start en de nieuwe sluis wordt in 2019 in gebruik genomen. Ten behoeve van deze nieuwe kolk worden het Lekkanaal en de Voorhaven aan de oostzijde verbreed, waardoor aan die zijde karakteristieke structuren verdwijnen of worden verplaatst. Drie kazematten, een schutsluis en twee palengroepen die deel uit maken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie worden geraakt door deze plannen en moeten worden verplaatst. Daarnaast moet de Liniedijk bijna honderd meter naar het oosten worden verlegd. Het volledig verplaatsen van de linie is geen haalbare kaart en daarom is in 2017 gekozen om objecten zoals de kazematten als ‘objets trouvés’ op een andere plek in het landschap te plaatsen. Een ander belangrijk aandachtspunt is dat het restant van de Kerkweg ten oosten van de voorhaven van de Beatrixsluis verloren is gegaan. De uiterwaarden ter hoogte van Het Klooster zijn eveneens veranderd; in het kader van het programma “Ruimte voor de rivier” zijn nieuwe geulen gegraven in de waard.

Afb. 6: Het Klooster, met links de Beatrixsluis en het Lekkanaal. In het midden de gloednieuw A27. Gezien naar het noorden, 1982 (collectie Stedebouw gemeente Nieuwegein)

Afb. 7: Het Klooster, waar de Tiendkade inmiddels verdwenen is en de Waterliniedok en de aansluiting op de A27 in aanleg zijn. Gezien naar het noorden, begin 2000 (collectie Stedebouw gemeente Nieuwegein)

Activiteiten 2021

Historische Kring Nieuwegein

Kunstexpositie werken Dolf Schifferstein

Zaterdag 5 juni t/m 12 december in Museum Warsenhoeck

Vanaf 5 juni tot 12 december exposeert in Museum Warsenhoeck een Nieuwegeins kunstenaar, te weten Dolf Schifferstein. De tentoonstelling is een overzicht van werken die hij, gedurende 40 jaar werkzaamheid in Nieuwegein, heeft gemaakt.

TIJDELIJKE EXPOSITIES 50 JAAR NIEUWEGEIN in Museum Warsenhoeck

In 2021 en 2022 besteedt Museum Warsenhoeck met een viertal speciale, tijdelijke exposities aandacht aan aspecten van het dagelijks leven in de vijftig jaar dat Nieuwegein bestaat en natuurlijk ook aan wat diezelfde aspecten betekenden voor de dorpen Vreeswijk en Jutphaas. In de eerste tentoonstelling gaat het over de middenstand en de winkels in de stad van nu en de dorpen van toen. In de tweede tentoonstelling gaat het over het culturele verenigingsleven, de gemeentelijke muziekschool, het Kunstencentrum De Kom, en het theater. En daarna volgt een tentoonstelling over bestuur en beleid en die tentoonstelling eindigt op de dag van de Gemeenteraadsverkiezingen in het jaar 2022.

Expositie "Van buurtwinkel tot winkelcentrum"

Van zondag 3 juli t/m woensdag 19 september in Museum Warsenhoeck

Expositie "Cultuur leeft!"

Van 25 september t/m zondag 12 december in Museum Warsenhoeck

Expositie "De Gemeenteraad van Nieuwegein in 50 voorwerpen"

Van zondag 19 december t/m woensdag 16 maart 2022 in Museum Warsenhoeck

Daarna volgt nog een expositie over bedrijven, kantoren en fabrieken, een tentoonstelling over handel en nijverheid. Daarvoor is nog geen titel vastgesteld.

Kunstexpositie "50 jaar Nieuwegein" door 13 Nieuwegeinse kunstenaars

Zondag 3 juli t/m 19 december in Museum Warsenhoeck

Van 3 juli tot 19 september is in het museum een tentoonstelling te zien van het werk van 13 Nieuwegeinse kunstenaars. Die kunstenaars hebben gereageerd op de oproep om een werkstuk over Nieuwegein in te sturen voor de expositie 50 jaar Nieuwegein. Een professionele jury kiest drie kunstenaars die het beste werk hebben ingeleverd. Zij worden beloond met prijzen: een solo en een duo expositie in het Museum Warsenhoeck.

Lunchpauzelezing "50 jaar Nieuwegein – een bestuurlijk perspectief" door burgemeester Frans Bakhuis

Donderdag 21 oktober,
12.15 uur in bibliotheek
De Tweede Verdieping
in het Stadhuis

Aan: Alle lezers van de Cronyck de Geyn

VOORINSCHRIJVING

Nieuwegein 50 jaar, Gepland Gelaagd Geslaagd

HET JUBILEUMBOEK T.G.V. 50 JAAR NIEUWEGEIN

Op 1 juli 1971 gingen de dorpen Jutphaas en Vreeswijk op in de stad Nieuwegein. Als cadeau ter gelegenheid van het 50 jarige bestaan van onze stad publiceert de Historische Kring Nieuwegein een prachtig boek; *Nieuwegein 50 jaar, Gepland Gelaagd Geslaagd*, waarin de lezer in een groot aantal hoofdstukken wordt meegenomen in een rondleiding door de geografie, politiek, maatschappij, economie, onderwijs en cultuur van Nieuwegein: wijken en wateren, ...

Het boek wordt in een representatief hardcover uitgegeven en bevat veel foto's die het lezen en bekijken tot een plezier voor iedereen maken. Een prachtig cadeau voor familieleden, kennissen en vrienden, voor verjaardagen, Sinterklaas en Kerst. In de voorinschrijving tot 15 augustus 2021 kost het boek € 24,-, uiteindelijk zal de prijs € 29,- zijn. Het boek zal in oktober 2021 verschijnen, dan kunnen alle bestelde exemplaren in Museum Warsenhoek worden opgehaald.

Voorinschrijven voor één of meerdere exemplaren moet voor 15 augustus 2021:

Voor leden en niet-leden HKN: per email (met de voor de bon (zie hieronder) gevraagde gegevens) aan secretaris@museumwarsenhoek.nl

OF

voor leden HKN:

Door onderstaande bon te zenden aan Museum Warsenhoek/secretaris Geinoord 11, 3432 PE Nieuwegein

De kosten van € 24.00 per besteld exemplaar zijn vooraf over te maken op
NL52 INGB 0004 4198 59 t.n.v. Historische Kring Nieuwegein, met vermelding:
Voorinschrijving Nieuwegein 50 jaar, Gepland Gelaagd Geslaagd.

Naam: _____ Telefoon: _____

Adres: _____

bestelt _____ exemplaren. Een bedrag van € _____ is overgemaakt op
rekening NL52 INGB 0004 4198 59 t.n.v. Historische Kring Nieuwegein.

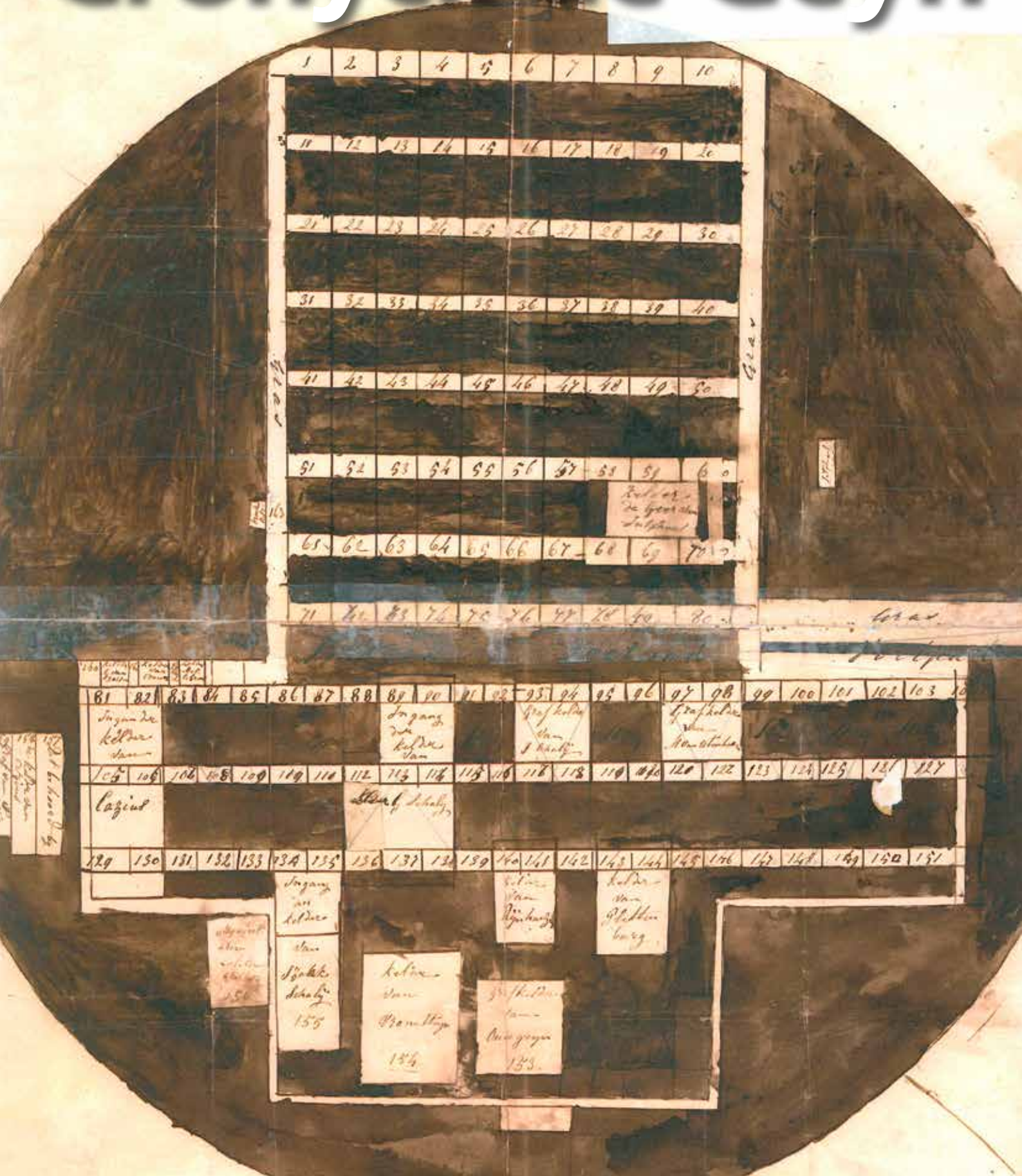
Museum Warsenhoek

MUSEUMWERF
VREESWIJK
DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

Uitgave van de
drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein
Jaargang 43 - Nummer 4 - 2021

Cronyck de Geyn

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de 3E's: de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

ISSN 1384-7139

Redactie

Renée Blom, eindredacteur
Loes Slooten
Ton Vis
Wolfgang Herrlitz

"Tijdwijzer"

Berna van der Linden

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Voorpagina:

De intrigerende foto op de voorzijde van deze Cronyck is een plattegrond uit 1860 van de begraafplaats aan het Kerkveld. Zie artikel beginnend op pagina 20; Mythes ontrafeld, verder onderzoek naar de middeleeuwse kerk op de begraafplaats Kerkveld

Opmaak

Michiel Ridderikhoff

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

Niets van deze teksten mag geheel of gedeeltelijk worden vermenigvuldigd, worden opgeslagen in een geautomatiseerd bestand en/of openbaar worden gemaakt op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever (de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein) p/a Geinoord 11, 3432 PE Nieuwegein.
©Copyright de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

Losse nummers € 2,50

Van de redactie

Ook deze Cronyck de Geyn staat weer vol met artikelen over uiteenlopende onderwerpen. De redactie is blij te merken dat het steeds weer lukt om van verschillende en steeds vaker ook nieuwe auteurs een bijdrage te krijgen. Maar natuurlijk kunt ook u onderwerpen aandragen of in overleg met de redactie een artikel aanleveren.

Gezocht eindredacteur

De Cronyck verschijnt 4 keer per jaar en wordt gemaakt door een redactie van vrijwilligers. Vanwege mijn vertrek eind maart is de redactie op zoek naar een nieuwe eindredacteur (vrijwilliger). Tijdsbesteding max. 4 x 10 uur per jaar.

Wat moet je kunnen:

- Je werkt graag samen in een team
- Je bent punctueel en georganiseerd
- Je beschikt over goede communicatieve vaardigheden en hebt ervaring als journalist en/of (eind)redacteur
- Je bent geïnteresseerd in de geschiedenis van Nieuwegein

Meer informatie:

Informatie over de inhoud van de functie bij mij, 06-46800775.

Solliciteren bij: Addy Neijmeijer, tel: 030 6043451 of mail

info@museumwarsenhoeck.nl

Renée Blom
(eindredacteur)

Inhoud

Van de redactie	2
Een reactie op 500 jaar Anna van Rijn (1) <i>Els van Mourik</i>	3
500 jaar Anna van Rijn (2) <i>Els van Mourik</i>	4
Tochten over eeuwenoude waterwegen	7
(Bijna) verdwenen erfgoed: erfgoed van de Dorpskerk te Vreeswijk <i>Bart Jan Damstra</i>	8
Oude Sluis Buitenkolk westzijde <i>Jaap Boersema</i>	12
Wandelen langs de Vaartsche Rijn rond 1750 <i>Sietje Meijer</i>	14
Cronyck de Geyn heeft een index	17
Oudste 'monument' van Nieuwegein! <i>Jacques Lemmink</i>	18
Mythes ontrafeld, verder onderzoek naar de middeleeuwse kerk op de begraafplaats Kerkveld (2) <i>Eveline de Jong</i>	20
1,5 Kilometer Nieuwegeins archief <i>Jacques Lemmink</i>	23
"50 jaar Nieuwegein, gepland, gelaagd, geslaagd"	24

Een reactie op 500 jaar Anna van Rijn (1)

Meer over het vermeende portret van Anna van Rijn

Els van Mourik

In het januarinummer van De Cronyck (2021) verscheen het artikel 500 jaar Anna van Rijn (1). Een hoofdrol in dit artikel was weggelegd voor een vermeend portret van Anna van Rijn dat op Rijnhuizen gehangen heeft. Het portret was afgebeeld op de omslag van de Cronyck. Kort na de publicatie van het artikel ontving ik via de redactie een leuke reactie van de heer M. J. van der Molen. Een iets bewerkte versie van zijn reactie is, met zijn toestemming, hier opgenomen.

'Aan het verhaal over de dame op de omslag van de laatste Cronyck, kan ik nog het volgende toevoegen.

Als laatste particuliere bewoner van Rijnhuizen heb ik vele jaren tegen deze dame mogen aankijken. In 1958 [toen Rijnhuizen verkocht werd] hebben wij haar meegenomen en kwam zij bij ons thuis, in Enschede, te hangen. Ik weet niet beter dan dat in de tijd dat ik op Rijnhuizen opgroeide altijd t.a.v. het schilderij gesproken werd over Anna van Rijn. Anna was destijds op Rijnhuizen voor ons nog geen familie, en een donker schilderij. Zij had dan ook geen ereplaats. Wanneer men de trap opging naar de slaapverdieping, was er halverwege die trap een klein overlooppje. Volgens mij hing ze daar, niet

zichtbaar voor de doorsneebezoeker van het huis.

Pas in de jaren zeventig van de vorige eeuw vertelden mijn ouders mij dat het Isabeau de Halingue moest voorstellen, de grootmoeder van 'de Grote' Louis de Geer, de kanonnenkoning. Maar het zou evengoed haar zuster kunnen zijn. Een zoon van Louis de Geer [eveneens Louis geheten], kwam als eerste De Geer op Rijnhuizen te wonen.

Daar geen van mijn kinderen in hun huis, en waarschijnlijk ook niet in de toekomst, dit grote schilderij zou kunnen ophangen, namen wij contact op met de Stichting Comenius in Naarden. De Geer had destijds de filosoof Comenius, gevlucht uit Tsjechië, onderdak geboden in zijn Huis

met de Hoofden op de Keizersgracht in Amsterdam. Na zijn overlijden is Comenius begraven in Naarden en nog later is daar een Museum gesticht ter zijner nagedachtenis. Daar wij al enkele schilderijen van de De Geers van Rijnhuizen daar heen hebben laten brengen, leek het ons zinvol dat ook dit oudste familieportret daar zou komen te hangen. Zo hebben wij dit portret dan ook afgelopen najaar aan de Stichting Comenius gegeven, alwaar het meestal te bezichtigen is. Waarschijnlijk is dit het originele portret en is het portret in het Rijksmuseum een kopie. Wij vinden 'onze' versie ook beter, veel doorleefder.

Het Museum bevindt zich in de Kloosterstraat 33 in Naarden.'

Correctie

De mailwisseling met de heer Van der Molen leverde ook een correctie op. In het artikel (deel 1) schreef ik op blz. 22 dat de nakomelingen van Louis de Geer het huis Rijnhuizen tot 1958 in bezit hebben gehad en (veelal) ook bewoond. Dat is niet helemaal correct.

De laatste afstammeling van Louis de Geer die Rijnhuizen in bezit had en bewoonde, was Ada Mathilda baronesse de Geer van Rijnhuizen. Zij overleed in november 1943. Haar erfgenamen verkochten Rijnhuizen aan de heer Meindert Repke van der Molen, de vader van de heer M.J. van der Molen. De echtgenote van Meindert Repke van der Molen, jkvr. Ada Mathilda Rutgers van Rozenburg, was een kleindochter van Ada Mathilda de Geer van Rijnhuizen. De literatuur over Rijnhuizen vermeldt vaak dat zij het huis erfde, maar dat is niet het geval. Het gezin Van der Molen bewoonde Rijnhuizen tot 1958, en daarmee werd het huis wél tot 1958 bewoond door nakomelingen van Louis de Geer.

Het portret van, naar men toen nog dacht, Anna van Rijn verlaat in 1958 Rijnhuizen. Links Henriëtte Elisabeth b-sse van Hardenbroek van Lockhorst, rechts jhr. Louis Rutgers van Rozenburg, de grootouders van moederszijde van de heer Van der Molen. Mevrouw is op Rijnhuizen opgegroeid. Collectie familie Van der Molen.

500 jaar Anna van Rijn (2)

Els van Mourik

Begravenis

Op 11 oktober 1607 luidde de doodsklok van de Utrechtse Domkerk om het overlijden van Johanna van Rijn kenbaar te maken. Kort daarop werd ze in Jutphaas begraven.

Johanna had in haar testament laten opnemen dat ze in de kerk van Jutphaas 'in mijn ouders grafstede' begraven wilde worden. Net als elders in de Republiek was ook in Jutphaas de katholieke kerk na de reformatie overgenomen door de gereformeerden. Op het eerste gezicht lijkt het vreemd dat de katholieke Johanna begraven wilde worden in een gereformeerde kerk, maar in die tijd was dat de normale gang van zaken. Er waren geen katholieke kerken meer en wie in de kerk begraven wilde worden, was aangewezen op de publieke, ofwel gereformeerde kerk. Alle gezindten mochten daar begraven worden. De keerzijde was dat religieuze uitingen bij begravenissen (officieel) niet meer toegestaan waren.

Johanna zal voor Jutphaas begripen ongetwijfeld een indrukwekkende rouwstoet hebben gehad. Haar begravenis in

de kerk moet, conform de gewoontes van haar tijd, een relatief eenvoudige, neutrale plechtigheid geweest zijn.

De oude ambachtsvrouw werd begraven in de Nicolaaskerk op het Kerkveld. Haar nagedachtenis werd in die kerk door verschillende monumenten in ere gehouden.

De Monumenta

Het zal ca. 1608 geweest zijn toen de Utrechtse oudheidkundige Aernout van Buchel (1565-1641) de kerk van Jutphaas bezocht. In zijn beroemde Monumenta handschrift schreef hij 'Onlangs is in de kerk Johanna van Rijn begraven, van wie deze vier wapens zijn.' Naast haar wapens zag hij haar grafzerk en een gedenkbord. Het gedenkbord, eigenlijk een lofdicht, vermeldt duidelijk zichtbaar het jaartal 1603. Het hangt tegenwoordig in de Dorpskerk aan de Nedereindseweg en werd afgebeeld in deel 1 van dit artikel.

Johanna wilde in de 'grafstede' van haar ouders begraven worden. Deze formulering suggereert een familiegraf. Het was gebruikelijk om op een familiegraf een wapen op te nemen en dat vinden we

inderdaad op de zerk terug. Van Buchel tekende een schildvormig (mannelijk) alliantiewapen (een gecombineerd wapen van een echtpaar) met links (heraldisch rechts) het familiewapen Van Rijn en rechts (heraldisch links) het familiewapen van Johanna's moeder, Lucia van Eijll (afb.2).

Is dit alliantiewapen een logisch wapen op een familiegraf? Ik heb deze vraag voorgelegd aan de heraldicus Ad de Jong. De Jong liet weten dat een mannelijk alliantiewapen inderdaad gangbaar was op familiegraven.

Afb. 2 - Wapen en inscriptie op het graf van Johanna van Rijn volgens Aernout van Buchel.

Bron: Kees Smit e.a., Aernout van Buchel (Buchelius), Monumenta, blz. 271.

Afb. 1 - 'De kerk te Jutphaas', H. Spilman, prentje, midden 18de eeuw, naar een tekening van Jan de Beijer uit ca. 1745.

Bron: [200591]/ collectie Het Utrechts Archief.

Boven het wapen is op een sierlijk banderol (tekstlint) de tekst: 'Joff[rou] Johanna van Rijn van Jutphaes 1603' aangebracht. Dit is opmerkelijk, want Johanna overleed in 1607 — en Van Buchel wist dit. In zijn genealogie van het geslacht Van Rijn van Jutphaes noteerde hij dat Johanna in oktober 1607, 'over de 80 jaeren out synde', te Jutphaas op haar huis Rijnhuizen was overleden. Het klopt precies. Waarom staat er dan 1603? Is hij in de war gebracht door het jaartal op het lofdicht?

Het is bekend dat de wapentekeningen van Van Buchel in het algemeen betrouwbaar zijn, maar dat hij wel eens een foutje maakte in de teksten. Een vergissing is dus mogelijk. Maar het is niet uit te sluiten dat er daadwerkelijk 1603 op de steen gestaan heeft: er zijn meer voorbeelden van graven in de kerk van Jutphaas waarbij het jaartal op de steen niet overeenkomt met het overlijdensjaar van de persoon die op de steen vermeldt wordt.

Als de oorspronkelijke grafzerk van haar ouders gebruikt is, moet de banderol later (in 1607, of toch 1603?) zijn toegevoegd.

Van Engelen

Ongeveer een eeuw na Van Buchel bezocht de Utrechtse arts Engelbert van Engelen (ca. 1660-1723) de kerk van Jutphaas. Van Engelen kende de Monumenta. Hij maakte er een afschrift van en legde bovendien vast wat hij in zijn tijd aan grafmonumenten en heraldische bijzonderheden aantrof.

In de 'aanvullingen' van Van Engelen vond ik tekeningen van Johanna's wapenbord en grafzerk, en de tekst van een aan haar gewijd gedenkbord. Allemaal anders dan in de Monumenta. Het tweede gedenkbord is eveneens bewaard gebleven en in de Dorpskerk aan de Nedereindseweg te bezichtigen.

Van Buchel tekende op Johanna's wapenbord alleen haar vier familiewapens (zie de afbeelding in deel 1). Bij Van Engelen is er tussen de wapens een merkwaardige, ongeklede vrouwelijke schildhouder verschenen. Ze draagt een ruitvormig wapenschild (een vrouwenwapen) met het alliantiewapen Van Rijn/van Eijll (afb. 3). In een eind 18^e-eeuwse versie van dit wapenbord is de schildhouder veranderd in een keurig geklede dame (afb. 4). Helaas is het wapenbord niet bewaard gebleven, dus we kunnen niet meer vaststellen welk van de afbeeldingen de werkelijkheid het meest benaderde.

Afb. 3 - Het wapenbord volgens Van Engelen.

Bron: E. van Engelen, *Grafs en wapen der kerken van Uytrecht*, dl. III, blz. 18.

En dan de zerk. Volgens Van Engelen was op de steen een ovaalvormig alliantiewapen (een vrouwenwapen) Van Rijn/Van Eijll aangebracht, met daarboven, verdeeld over twee regels, de woorden,

Afb. 4 - Het wapenbord anno 1791, getekend door M.L. van Hangeest d'Yvoy.
Bron: CBG, inv.nr. GHS 50D31, blz. 35.

Afb. 5 - Wapen en inscriptie op de zerk, zoals afgebeeld door Van Engelen.

Bron: E. van Engelen, *Grafs en wapen der kerken van Uytrecht*, dl. III, blz. 27.

'Juffrouw Johanna van Rijn van Jutphaes (sic)' en eronder het jaartal 1599 (afb. 5). Een andere schildvorm, een andere vorm en plaats van de tekst en een ander jaartal dan we bij van Van Buchel zagen. Nu staat Van Engelen niet bekend om zijn nauwkeurige tekenwerk, maar de verschillen zijn wel erg groot. Het kan bijna niet om dezelfde steen gaan.

Johanna's zegel en huwelijk

Wat voor wapen gebruikte Johanna eigenlijk zelf? Er is een schitterende afdruk van haar zegel bewaard gebleven, waarop duidelijk te zien is dat zij een ruitvormig wapenschild met alléén het wapen Van Rijn voerde (afb. 6). De schildhouder wijkt af van de schildhouder die op het wapenbord in de kerk prijkt: het is geen vrouw maar een engel. Waarom men op het wapenbord de engel en het door Johanna zelf gebruikte wapen niet aangehouden heeft, is onduidelijk.

Ad de Jong wees er op dat Johanna in haar zegel haar familiewapen niet gecombineerd heeft met het wapen van wijlen haar echtgenoot, jonker Wouter van Baexen. Getrouwde vrouwen en weduwen kozen daar vaak voor, Johanna

Afb. 6 - Johanna's zegel anno 1573. Ze werd dat jaar ambachtsvrouw en het zegel was nog nieuw.

Bron: HUA, *Bewaarde archieven II*, inv.nr. 1445-4.

niet. Een mogelijke verklaring hiervoor is de bijzonder korte duur van haar huwelijk. Van Baexen was, aldus wederom Van Buchel, maar 'weynich tijts' bij Johanna omdat hij kort na hun huwelijk overleed. Wouters eerste echtgenote, Petronella van Echteld, overleed op 28 augustus 1557. Een jaar later, 17 augustus 1558, vinden we de eerste vermelding van het huwelijk tussen Johanna en de Gelders edelman. Van Baexen overleed op 17 maart 1559, Johanna bleef als kinderloze weduwe achter.

Meer vermeldingen van de steen met het jaartal 1599

Rond 1758 kreeg de kerk opnieuw bezoek van een oudheidsvorser. Ene J.G.L. trof op het koor van de kerk Johanna's wapenbord aan, en 'op een zerk daar digte bij':

*Joffrou Johanna van Rijn
van Jutphaas
1599*

Afgezien van een spellingsvariant in de woorden 'joffrou' en 'Jutphaas' komt dit exact overeen met de tekst op de tekening van Van Engelen.

De zerk lag dus op of vlak bij het koor van de kerk, de plaats waar de belangrijkste grafkelders lagen. Over de locatie van de in 1608 getekende zerk is helaas niets overgeleverd. Gezien de status van het geslacht Van Rijn van Jutphaes is het aannemelijk dat ook deze steen vlak bij het altaar gelegen heeft. De oude Nicolaaskerk werd in 1820 gesloopt; een aantal historische grafkelders uit de kerk zijn bewaard gebleven en in 1860 op een plattegrond ingetekend. Een zerk met daarop de naam 'Johanna van Rijn' werd toen

niet aangetroffen. Op de plattegrond is te zien dat een van de graven op het koor, grafnummer 152, ontbreekt. Misschien heeft de steen daar gelegen.

De steen blijkt rond 1910 toch nog op het kerkhof aanwezig te zijn. Rientjes schreef in *Het kerspel Jutfaas* (versie 1910/1911): 'Haar graf op het kerkhof wordt door eene zerk gedekt, waarop haar wapen, diep gebeiteld, nog duidelijk kenbaar is. Een half vergaan en moeilijk leesbaar opschrift zegt ons, dat daar ligt:

JONKVROUW JOHANNA VAN RIJN
VAN JUTFAES
1599'

De steen die Rientjes op het kerkhof zag, is dus identiek aan de steen die Van Engelen en J.G.L. eerder in de kerk aantroffen. Omdat het opschrift al moeilijk leesbaar was, is het begrijpelijk dat hij 'jonkvrouw' schreef in plaats van 'juffrou'.

Een vondst bij Rijnhuizen

Bij werkzaamheden aan de Vaartsche Rijn in het park Rijnhuizen werd in 1985 een grote leisteek gevonden. De steen lag op zijn kop en men vermoedt dat hij als aanlegsteiger is gebruikt. Het bleek het onderste deel van een oude zerk te zijn. In 2019 werd in de Cronyck aandacht besteed aan de steen. De auteur vroeg zich onder meer af wat de inscriptie op het ontbrekende fragment geweest kan zijn. Om die vraag te beantwoorden, is het goed om eerst nauwkeurig te kijken wat er op het gevonden deel staat.

Het wapen op de steen is nog vrij goed te herkennen als het onderste deel van een alliantiewapen Van Rijn/Van Eijll. Onder het wapen is vaag een jaartal leesbaar: 1599 (afb. 7 en 8). Zorgvuldige bestudering van het jaartal wees uit dat er 1599 gestaan moet hebben. De gevonden steen komt qua tekst (1599), tekstvorm (jaartal recht onder het wapen) en wapen (alliantiewapen Van Rijn/van Eijll) overeen met de onderste helft van de steen die door Van Engelen, J.G.L. en Rientjes is gezien. Op basis van hun aantekeningen is het mogelijk de inscriptie op het bovenste deel te reconstrueren:

*Joffrou(w) Johanna van Rijn
van Jutphaes*

Als we de steen in detail vergelijken met de schematische tekening van Engelen,

Afb. 7 en 8 - Detailafbeeldingen van de gevonden steen. Collectie HKN.

lopen we tegen het probleem aan dat illustraties in wapenboeken vrijwel nooit een correct beeld geven van de daarin afgebeelde grafmonumenten. Het zijn geen foto's. Over de tekst hoeft geen twijfel te bestaan, die is drie keer overgeleverd. De vorm van het wapen is een andere kwestie. Het wapenschild op het gevonden fragment is omgeven door een cartouche, een rond/ovale omlijsting. Op de tekening van Engelen ontbreekt dit. De vorm van het wapenschild op de steen is moeilijk met zekerheid vast te stellen. Mogelijk ovaal, maar schildvormig is niet uit sluiten. Rechts boven het jaartal 1599 is ondersteboven het restant van een ander getal te onderscheiden: 15??. Wat dat betekent is nog niet bekend. Een deel van een grafnummer?

Hoe en wanneer de steen in het park van Rijnhuizen terecht is gekomen, is een raadsel. Wist men er op Rijnhuizen iets van? De heer J.M. van der Molen, die opgroeide op Rijnhuizen, antwoordde op mijn vraag of hij ooit iets gehoord had over een steen/aanlegsteiger in het park: 'Dat was zeker bij mijn ouders niet bekend. Ook van een aanlegsteiger was in onze tijd geen sprake en zeker mijn moeder zou het een vorm van heiligschennis hebben gevonden daar een deel van een grafsteen voor te gebruiken.'

Op monumentendag 2019 kwam er een einde aan de zwerftocht van de steen. Het hervonden fragment is teruggebracht naar de Algemene Begraafplaats Kerkveld en op de locatie van het voormalig koor herplaatst.

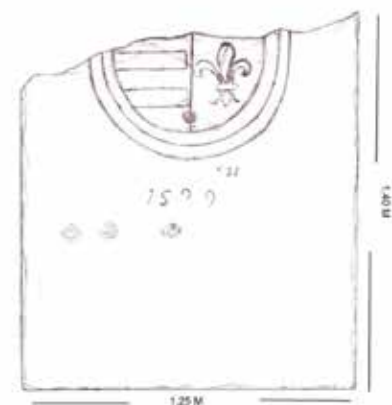
Vragen en overwegingen

De steen met het jaartal 1599 roept een aantal vragen op. Allereerst de vorm van het wapen. Van Engelen tekende, zoals we zagen, een ovaalvormig wapenschild. Een ovaalvormig alliantiewapen is volgens

De Jong minder voor de hand liggend als wapen op een familiegraf dan een schildvormig wapen. Daar komt bij dat ovaalvormige wapenschilden pas in het begin van de 17de eeuw in zwang kwamen. In de 16de eeuw gebruikten vrouwen als regel een ruitvormig wapenschild. Een ovaalvormig wapenschild met het jaartal 1599 is op het eerste gezicht dan ook opmerkelijk. We hebben het ontbrekende deel van de steen nodig om echt zekerheid te hebben over de vorm van het wapen.

Biedt het jaartal een aanknopingspunt? Nee, het jaar 1599 is tot nu toe op geen enkele manier zinvol in verband te brengen met Johanna of andere leden van de familie Van Rijn/Van Eijll.

Tenslotte de vraag of deze steen al in 1608 in de kerk aanwezig kan zijn geweest. Van Buchel was niet volledig, hij liet graven onvermeld, maar aangezien begraven in de kerk duur was en families vaak in hetzelfde familiegraf begraven werden, zijn twee zerken met een wapen Van Rijn/Van Eijll niet direct te verwachten. Maar zekerheid daarover is er niet.

Afb. 9 - Tekening van het gevonden fragment. Tekening René van der Mark.

Conclusie

Met de kennis die we nu hebben is het chronologisch, qua jaartal en heraldisch lastig om de gevonden steen te duiden als de originele grafzerk van de ambachtsvrouw Johanna van Rijn van Jutphaes. De steen die Van Buchel kort na haar begrafenis tekende, komt daar meer voor in aanmerking.

Er zijn inmiddels al vele hypothesen de revue gepasseerd om het raadsel rond de steen te verklaren. Is de oorspronkelijke steen beschadigd en is Johanna op enig moment herbegraven? Of moeten we de oplossing in een andere richting zoeken?

Het lijkt verstandig om definitieve conclusies nog even op te schorten: de puzzel is nog niet gelegd.

Mocht u de steen willen bewonderen, wacht dan niet te lang: de inscripties vervagen snel.

Nawoord

De 500ste verjaardag van Johanna van Rijn van Jutphaes en de herziening van de canon van Nieuwegein, waarin zij genoemd wordt, vormden de aanleiding om een aantal recente vondsten rond haar persoon en grafmonumenten onder de aandacht te brengen. Het onderzoek naar

het geslacht van Rijn van Jutphaes is nog niet afgerond. Dit artikel weerspiegelt de huidige stand van zaken.

Om naamsverwarring te vermijden heb ik in dit artikel, in navolging van de gebruikte bronnen, de naam 'Johanna' aangehouden, maar ik ben opgegroeid met de naam 'Anna', en zo denk ik ook aan haar. Die naam is al zo lang ingeburgerd, dat moeten we maar gewoon zo laten.

Met dank aan Ad de Jong voor heraldisch advies en René van der Mark en Nathalie Vermin voor hun commentaar op eerdere versies van dit stuk.

Belangrijkste bronnen (zie ook deel 1):

- Engelen, Engelbert van, *Grafs en wapen der kerken van Uytrecht*, dl. III, Utrecht [begin 18de eeuw], blz. 18 en 27.
- Hangest d'Yvoy, M.L. van, *Grafschriften, Rouwborden en Kerkglazen in verscheidene plaatsen in Utrecht, Holland, Gelderland etc. nageteekend in de jaren 1776-1815*. (Centraal Bureau voor Genealogie in Den Haag, inv.nr. GHS 50D31, blz. 35.)
- Hoeven, van der L.M. en K.A. Reuvers, *Genealogie van het geslacht Van Malburg. Dordrecht, Bommelerwaard, Utrecht, Gorinchem*. deel 3 (slot), in DNL, 128 (2011), blz. 110-123, ald. blz. 120 (Van Baexen).
- Lemmink, Jacques, *Graf-, dek- of sluitsteen? De zerk van (Anna?) van Rijn herplaatst op het Kerkveld*, in: Cronyck de Geyn 41 (2019), blz. 77.
- Mudde, C.J., *Rouwen in de marge: de materiële rouwcultuur van de katholieke geloofsgemeenschap in vroegmodern Nederland*, proefschrift (2018), blz. 66 en 347.
- Smit, Kees, e.a., *Aernout van Buchel (Buchelius), Monumenta*, Utrecht, 2002, inleiding en blz. 271.
- HUA, familie Grothe, inv.nr. 156 (melding uit 1758), met dank aan Casper van Burik.
- HUA, Gemeentebestuur van Jutphaas 1814-1929, inv.nr. 3900.
- Universiteitsbibliotheek Utrecht, Hs. 8 F 28, fol. 92b en Hs. 8 F 29, fol. 61 (genealogieën van Aernoud van Buchel).

Tochten over eeuwenoude waterwegen

Onze stad viert met heel veel activiteiten, groot en klein, haar 50ste verjaardag. Een bijzonder succesvolle activiteit is het initiatief van de Museumwerf rondvaarten te doen met de kagenaar Hoop en Vertrouwen en het Romeinse schip Fiducia vanaf Museumwerf Vreeswijk. De tochten met de historische schepen gaan over de eeuwenoude waterwegen. In juni en juli waren deze gratis, als cadeautje aan de inwoners van onze jarige stad, maar ook daarna bleven de boekingen binnenstromen. In juli hadden al ruim 750 mensen onze stad vanaf het water bekeken en de aanmeldingen bleven maar komen bij organisator Ton Vermeulen van de Museumwerf. Eind september stond de teller al voor-

Foto: Museumwerf Vreeswijk

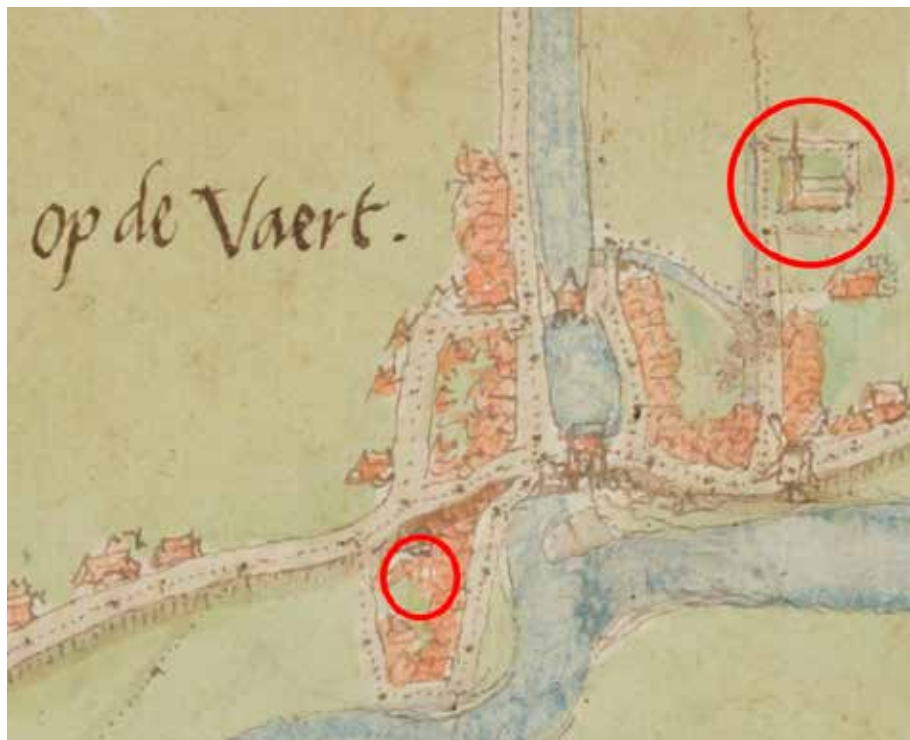
bij de 1600. "De mensen komen zelfs uit Zaandam, Den Bosch en Lelystad. Ze komen overal vandaan." Al snel bleek dat één boot onvoldoende was en dus werd een tweede bootje inge-

zet. Er zijn een paar routes die gevaren worden. Het begon met de tocht van de Museumwerf naar Jutphaas en dan via het Natuurkwartier weer terug. Maar inmiddels wordt er ook alleen richting Jutphaas en weer terug naar Vreeswijk gevaren en is er nog een tocht die alleen de oude kern van Vreeswijk aandoet. Daarbij kunnen de passagiers vanaf het water genieten van al het moois dat onze stad te bieden heeft. Eind september zijn de rondvaarten gestopt, maar als het aan Ton ligt gaan ze volgend jaar zeker weer varen en komt er misschien nog wel een schip bij. Meer informatie en start nieuwe vaarseizoen, zie www.museumwerf.nl

(Bijna) verdwenen erfgoed: erfgoed van de Dorpskerk te Vreeswijk

Bart Jan Damstra

In de rubriek ‘(Bijna) verdwenen erfgoed’ een combinatie van bijna verloren en onbekend erfgoed. In de jaren '60 zijn bij de “restauratie” van de Dorpskerk veel historische elementen verdwenen en konden ternauwernood objecten gered worden uit de container. We mogen van geluk spreken dat deze objecten nog altijd te bewonderen zijn. Gelukkig is daarnaast ook het nodige bewaard gebleven. In dit artikel een greep uit de geschiedenis van het kerkgebouw en enkele bijzondere objecten.

Afb. 1 - Vreeswijk op de kaart van Jacob van Deventer, ca 1562. De kerk bevindt zich dan nog op het huidige kerkhof aan de Gildenborglaan (rechtsboven). Links is de huidige locatie van de kerk aangegeven.

Kerkgebouw en locatie

De huidige locatie van de Dorpskerk aan de westzijde van de Oude Sluis is niet de eerste locatie van de kerk. De eerste vermelding van een kerspel (een dorp met eigen kerk) Vreeswijk dateert van 1217. Het is onbekend waar deze kerk, vermoedelijk gewijd aan St. Barbara, stond. Mogelijk meer noordelijk in het Wiersdijk-Kerkweg. Verondersteld wordt dat het oudste Vreeswijk zich hier heeft bevonden. In 1373 wordt een eerste (houten) sluis ter plaatse van de huidige benedencolk van de Oude Sluis aangelegd. De bewoning zal zich vanaf dat moment hier concentreren. In 1426 vindt nieuwbouw plaats van de kerk. Het is onduidelijk of deze

werd gebouwd op de plek van de oude kerk, of dat hierbij een nieuwe locatie wordt gekozen. Deze nieuwe kerk stond ter plaatse van de huidige begraafplaats aan de Gildenborglaan. Daarmee is ook verklaard waarom de begraafplaats zich nu juist daar bevindt. De toegangsweg tot de kerk, min of meer de huidige Fortweg, werd ook wel als Kerkweg aangeduid. Bij de gevechten in 1585 tussen Staatse en Spaanse troepen tijdens de Grote Opstand ging de kerk verloren.

De termen hervormd en gereformeerd zijn dan nog niet zo eenduidig als tegenwoordig. De hervormde kerkgemeenschap wordt tot in de 19^e eeuw aangeduid als de ‘Nederduitsch Gereformeerde kerk of gemeente’. In Vreeswijk werd relatief

vroeg overgegaan tot de hervorming. Het schippersdorp had nauwe banden en contacten met het Duitse achterland vanwege de scheepvaart en houthandel waardoor de hervorming hier vrij vroeg kon wortelen. De eerste predikant, Petrus van Berck, wordt in 1587 aangesteld. Op dat moment beschikt de kerkelijke gemeente niet over een kerkgebouw. Zij behelpen zich door gebruik te maken van andere ruimten.

Vanaf 1630 zijn voldoende financiële middelen beschikbaar voor de bouw van een nieuwe kerk. Op last van de stad Utrecht dient deze kerk aan de westzijde van de Oude Sluis en de Vaartse Rijn te worden gebouwd; de Vaartse Rijn wordt namelijk nog steeds gezien als een verdedigingslinie tegen vijandelijke troepen komend uit oostelijke richting. Vreeswijk en de Oude Sluis zijn van vitaal belang voor de stad Utrecht. De stad krijgt het gerecht Vreeswijk in de 16^e eeuw in pandschap en in 1677 wordt het gerecht Vreeswijk zelfs eigendom van de stad. De bouw van de kruiskerk ter plaatse van de huidige Dorpskerk start in 1638 en in 1641 wordt de kerk in gebruik genomen. Deze kerk had mogelijk twee smalle ramen in de vier kopse kanten van het gebouw. Niet lang na de bouw gaat dit gebouw alweer verloren. In het rampjaar 1672 gaat een groot deel van het dorp waaronder de kerk in vlammen op bij de gevechten tussen Prinselijke en Franse troepen.

In 1682-1683 vindt nieuwbouw plaats op het grondplan van het gebouw uit 1641. Het gebouw met de plattegrond van een Grieks kruis is specifiek gebouwd op de nieuwe leer en invulling; de kansel staat centraal. Het is gebouwd in de op dat moment in de mode zijnde enigszins sobere classicistische stijl. Kenmerkend zijn de strakke bouw en Romaanse boogramen. Ook nu is de stad Utrecht aanjager en

Afb.2 - De gedenksteden in de gevel aan de Dorpsstraat. Links het wapen van de stad Utrecht en het jaartal 1682 in Romeinse cijfers. Rechts de namen van de beide Utrechtse burgermeesters. Foto's: Wietske Damstra, 2021

medefinancier. Hiervan getuigen ook de twee gedenksteden in de oostelijke gevel boven de hoofdingang, met daarop het stadswapen van de stad Utrecht en de namen van de twee toenmalige "burgermeesters" (zie afb.2). Tot begin 19^e eeuw waren de inkomsten uit de provinciale tol bedoeld voor financiering van de kerkbouw. De kerk wordt op 4 mei 1683 in gebruik genomen. Het kerkhof rond de kerk is niet in gebruik genomen als begraafplaats, hiervoor bleef het oude kerkhof in gebruik.

"Restauratie"

Mede met een financiële bijdrage van Monumentenzorg worden interieur en exterieur van de kerk in 1963-1965 onder leiding van de restauratiearchitect W. Stooker ingrijpend gerestaureerd en gewijzigd. Hierbij gingen vele historische elementen verloren. Zo werden de gietijzeren ramen met visgraatmotief vervangen door de huidige houten uitvoering en het eiken plafond werd vernieuwd. De galerij met 78 zitplaatsen werd verwijderd. Ook werden doophek en banken verwijderd evenals het klankbord boven

Afb.3 - Interieur vóór de restauratie in 1963, met doophek, oude banken en galerij. Foto: Rijksdienst Cultureel erfgoed

de kansel. Het hout van de banken en galerij waren aangetast door houtmoolm. De bruin geschilderde schotten aan beide zijden van het orgel werden verwijderd en het orgel werd wit geschilderd. Recent is gebleken dat ook tenminste één oude grafzerk is verwijderd. Tot 1811 werd, naast het begraven op het kerkhof aan de Gildenborglaan, eveneens begraven in de kerk zelf. Begraven worden in de ondiepe graven in de kerk was voorbehouden aan de rijkere. De uitdrukking "rijke stinker" is treffend. Begravingen in de Dorpskerk werden vanaf 1737 systematisch geadmistreerd. Tussen 1737 en 1811 blijken 228 mensen te zijn begraven in de kerk. Momenteel zijn nog twee grafstenen zichtbaar. Links van de kansel het graf (grafnummer 42 en 43) van contrarolleur, commies én kerkmeester Barend de Harder, begraven in 1762. Rechts het graf van Jan Gerhard Wichers, oud Gouverneur van Suriname en bewoner van Huis De Wiers, begraven in 1808. De oudste grafsteen op het kerkhof aan de Gildenborglaan dateert van 1613.

Luidklok Sinte Agniet

De klok in de dakruiter is een van de twee kleinere klokken, die in de 16^e eeuw in de toren van de Utrechtse Buurkerk hangt en dateert van 1522. De klok wordt

bij de ingebruikname van de nieuwe kerk voor 230 gulden en 10 stuivers aangekocht. Het opschrift luidt: "Sinte Agniet is mijn naem; Mijn gheluit is voer God bequaem; Jan Tolhuis me fecit 1552". De klok is bijna verloren gegaan: in 1943 werd de 384 pond zware klok gevorderd door de Duitsers ten behoeve van de wapenindustrie. De klok werd bij deze gelegenheid gefotografeerd (zie afb.4). Na de oorlog wordt de klok op de Groningse gemeentewerf teruggevonden en teruggebracht naar Vreeswijk. In 2002 heeft de Stichting Luidklokkenfonds Stad Utrecht een poging gedaan de klok te verwerven. Hier is afwijzend op gereageerd; de klok hangt immers al langer in de Vreeswijkse Dorpskerk dan dat deze in de Buurkerk heeft gehangen. In de consistorie bevindt zich ook de oorspronkelijke klepel van de klok. Deze kon in 1963 ternauwernood gered worden uit de afvalcontainer.

17^e eeuwse grafzerk

Een ander object waarop '(Bijna) verdwenen erfgoed' van toepassing is, is een fragment van een 17^e eeuwse grafzerk. Onlangs is deze weer teruggekeerd in de Dorpskerk. Ook dit fragment kon in de jaren '60 ternauwernood uit de container gered worden. Het graf heeft vermoedelijk in de noordelijke arm van de kerk ge-

Afb.4 - De 16^e eeuwse luidklok Sinte Agniet. Foto: collectie Hervormde Gemeente Vreeswijk

Afb.5 - De oorspronkelijke klepel van de luidklok Sinte Agniet. Foto: auteur, 2021

Afb.6 - Restant van een 17^e eeuwse grafzerk. Foto: auteur, 2021

Afb.7 - Geschilderde plattegrond van de kerk uit 1742. Foto: auteur, 2021

legen. Er is een deel van een randschrift te zien en een deel van een familiewapen, of meer specifiek: een alliantiewapen. Het rechter deel van het wapen (heraldisch: links) kon, met dank aan Kees van Schaik voor de identificatie en nadere duiding, al snel geïdentificeerd worden als het wapen van de familie Pothuijsen: een zilveren schild, een blauwe keper met daarop een zilveren vis en drie rode plompebladen. Leden van de familie Pothuijsen behoorden in de 17^e eeuw tot de meest aanzienlijken van het dorp, waaronder een burgermeester en houtkopers. In Vreeswijk was een compagnonschap van houtkopers actief. Daartoe behoorde ook een Van Diemen. Deze families waren via huwelijken aan elkaar gelieerd. Anthonie Aerts van Diemen was gehuwd met Geertruida van Pothuijsen (dochter van Cornelis Adriaens van Pothuijsen). Mogelijk kunnen we het omschrift dan ook lezen als 'Van Diemen'. Het linker deel van het wapen waarop een ossenkop te zien is kan echter (nog) niet geïdentificeerd worden.

'Stoele lijst' 1742

Kenmerkend voor het kerkgebouw is de kruisvormige plattegrond. In de consistorie bevindt zich een in 1742 door de schoolmeester Jacob Leen vervaardigde plattegrond (zie afb.7). Dit erfgoed wordt niet bedreigd, maar dreigt ten onrechte relatief onbekend te zijn. Van de hierop afgebeelde situatie zijn tegenwoordig alleen de kansel en de betimmering daarachter nog aanwezig. Met het doophek werd een zogenaamde dooptuin omsloten. De lezenaar is behouden gebleven. Achter de wandbetimmering bevindt zich de consistorie, in deze ruimte komen de kerkenraad en predikant bijeen. Verder zijn vooral de 'herenbanken' aangegeven. Zo behoorde de bank "De Wierst" in de zuidelijke arm van de kerk (links) tot de bezittingen van de eigenaren van het Huis De Wiers. Daarnaast is de bank van de stad Utrecht te zien, herkenbaar aan het rood-witte stadswapen. Aan beide zijden van het doophek zijn de banken voor "Kerkeraat" en "Kerkm[eesters]" te zien. Daarachter enkele banken voor de toenmalige notabelen van het dorp: de families Bonnet en Van Kesteren. In de noordelijke arm (rechts) banken voor de

Afb.8 - De beide zilveren avondmaalsbekers, geschonken in 1651. Foto: auteur, 2021

notabelen families Kalden, afkomstig uit Duitsland, en Van Kuylenburch, schepenen. In de hoek daaronder, tegenover de bank van de stad Utrecht, de bank van het Vreeswijkse gerechtsbestuur met het toenmalige wapen van Vreeswijk (wit-rood-groen-rood-wit). De overige plekken zijn voor het ‘gemeen’, de overige mensen zonder eigen bank.

Avondmaalsbekers

Tot de andere bijzondere bezittingen behoren een tweetal avondmaalsbekers. Deze twee prachtige en verfijnd gegraveerde zilveren bekers zijn 18 cm hoog en zijn in 1651 geschonken aan de kerk. De eerste beker bevat aan de onderzijde een merkteken met schild en drie wezels, het stadskeur van Wezel (Duitsland) en merkteken van Peter Maiss, uit de periode 1589-1621. In de bovenrand staat de tekst “WER GOTTES WORDT GLAVBET DER ACHTET DIE GEBOTT VND WER DEN HERREN VERTRAWET DEM WERT NICHTS MANGELN + SYRACH 33”. Vier ovale medaillons be-

vatten personificaties van de vier elementen Terra, Aqua, Aer en Ingnis. De kleine ovalen bevatten bustes van mannen en vrouwen, en verder zijn voluten, bladwerk, vogel, eekhoorn, slak, konijn, steenbok, hond, ooievaar, bloemen en vruchten afgebeeld. De later toegevoegde inscriptie daaronder luidt: “Wilhemken de Banck weduwe van Johan Pothuysen Burgem[eeste]r tot Vreeswijk heeft desen beker aen kerck aldaer gemaect [=vermaakt] bij testament op den XIII Octo[ber] MDCLI”. (Nb. Tussen blokhalen is ter verduidelijking aanvullende tekst toegevoegd. Nb2. De Romeinse cijfers zijn in werkelijkheid met alternatieve schrijfwijze aangebracht, waarin is gewerkt met stilistische halve cirkels en verticale strepen, zie ook rechtsonder op afb.9.) Aan de onderzijde is een alliantiewapen van de beide families Pothuysen en De Banck aangebracht. De tweede beker is een latere kopie van de eerste beker. Wel zijn er afwijkende verschillen in de graveringen en inscriptie. Hier staat in de bovenrand de tekst “STEEN IS SWAER

Afb.9 - Detail eerste zilveren avondmaalsbeker.

ENDE SANT IS LASTICH MAER DES SOTTEN TOERNICHHEYT IS SWAERDER DAN BEYDE SPRVECKEN SALEMONIS CAP.27 VEERS 3”

Oude Sluis Buitenkolk westzijde

Jaap Boersema

1896

Op de hoek van de Molenstraat is het café van Piet van Loon. Schippers konden hier ook jaagpaarden bestellen. Piet van Loon en zijn compagnon G. Verschoof schaften een sleepboot aan. Na 1888 stopte deze samenwerking en ging Verschoof alleen verder. Van Loon ging verder als sleepvaartagent en bevrachter. Hier de stoomsleepboot RIJN & LEK feestelijk voor de wal.

1901

Vanaf de Lekdijk zien we het katholiek kerkje, dat hier in 1806 werd gebouwd. Het kerkje werd overbodig na de bouw van de Barbarakerk en is pas rond 1929 afgebroken. Daarvoor in de plaats verrees het parochiehuis, later het verenigingsgebouw en dorps huis de Sint Jan. Na een verbouwing werd het een restaurant. In 2020/2021 worden er appartementen in aangelegd.

1926

Bedrijvigheid in de Bovenkolk. De Benedenkolk lijkt vol te zijn... V.l.n.r.: een geladen zandscheepje, dat op de zeilen naar Vreeswijk kwam, een kleine luxe motor, die daar weer voor gaat aanleggen en rechts een drijvende bok behorende bij de werf van Smit aan de Kinderdijk (foto: Albert de Vries)

1938

De sleepboot BO lag vaak met sleepschip ZWERVER van E. Hazewindus bij De Tol. Wat meteen opvalt: de aanwezigheid van een openbaar toilet. Zou het voor de wachtende schippers bij de schippersbeurs van Kleijn geweest zijn?

1965

Het is laag water op de Lek en dan komt zo'n lelijk stuk kademuur in beeld; maar het Dafje en de kever maken veel goed. In de jaren tachtig krijgt de kolk een grondige opknappbeurt en wordt dan definitief afgesloten van de Lek. Het middelste pand is dat van boekhandel Kleijn, waar opticiens Rob Swart met zijn Robtiëk eind vorige eeuw zat. Daarnaast zien we de voormalige Kruidenierswinkel van Jochems.

Rond 1970

Helemaal links de voormalige mastenmakerij van Van Dijk. Daarnaast café 'Het Bierhuis' van Siem van der Sluizen. Het is nu het verenigingsgebouw van de Hervormde kerk. Rechts zat ooit een sigarenmaker. Wennekus en later Baars hadden er een meubelzaak, annex - werkplaats, later N. Schouten met behang, glas en verfwaren. Eind zeventiger jaren een Van Dijk, gevolgd door Jan Monster, een van onze dorpsgidsen.

Wandelen langs de Vaartsche Rijn rond 1750

Siety Meijer

Op een mooie donderdagmorgen loop je langs de Oude Gracht in Utrecht. Vandaag ga je op bezoek bij een vriend in Vianen. Je was van plan met de trekschuit te gaan, maar omdat het zulk prachtig weer is besluit je te gaan lopen.

In de verte kun je het logge gebouw van de Tolsteegpoort al zien staan. Daarvoor ligt de brug en, nauwelijks zichtbaar, de waterpoort in de stadsmuur. Een boer vaart met een kleine vlet een stapel knollen de stad in. De gracht stinkt; de geur van afvalwater vermengd met de uitwerpselen van je stadsgenoten. Je houdt een hand voor je neus, maar dat helpt weinig. Hoog tijd dat ze de sluis bij Vreeswijk open zetten om de grachten door te spoelen.

Afb.1 - Het zuidelijke gedeelte van de Oudegracht, met achter de brug de Tolsteegpoort. Pieter Jan van Liender, 1773.

Dan komt de Bijlhouwerstoren in het zicht. De molen op de toren steekt af tegen de helderblauwe lucht, de wieken traag draaiend in de wind. Bij de Tolsteegpoort is het een komen en gaan van mensen. Je zoekt je weg door de drukte en loopt de poort door, de stad uit.

Afb.2 - De Tolsteegpoort met in het midden de toegang tot de Oudegracht. Daarboven het stadswapen. Links de molen op de Bijlhouwerstoren. Louis Phillippus Serrurier (± 1730)

Op de brug blijf je staan en je kijkt uit over de stadsgracht. Met je blik volg je de stadsmuur tot het bastion Manenburg, bewaker van de zuidoosthoek van de stad. Hier buigt de stadsgracht naar het noorden en verdwijnt hij uit het zicht. Schuin tegenover het bastion voegt het water van de Kromme Rijn zich bij dat van de stadsgracht. Een zwaar beladen wagen met twee paarden ervoor volgt de zuidoever van de rivier, op weg naar Bunnik of nog verder.

Afb.3 - De stadsmuur tussen Manenburg (rechts in de voorgrond) en Sterrenburg met de Tolsteegpoort en de molen op de Bijlhouwerstoren. Jan de Beijer, 1744

Bij het aflopen van de brug passeer je het accijnshuisje en het nieuwe toegangshek. Dit hek gaat 's avonds dicht, net als de poorten van de stad. Voor je ligt nu de Vaartsche Rijn, het kanaal dat Utrecht verbindt met de IJssel en de Lek. Het is gegraven toen de Rijn, die door Utrecht stroomde, in 1122 bij Wijk bij Duurstede werd afgedamd. Dankzij de Vaartsche Rijn behield de stad haar handelsroutes. Wat zal het een hels karwei zijn geweest, dat kilometerslange kanaal dwars door de zware kleigronden.

Bij de Oosterkade liggen boten op de helling. Een paar mannen zijn druk aan het schaven, timmeren en teren. Je steekt rechts de brug over en loopt over de Westerkade naar het zuiden.

Afb.4 - De weg langs de Vaartsche Rijn. Detail van een kaart van de stad Utrecht uit 1757 (Uitg: Isaak Tirion, A'dam)

Even verderop passeer je het Vaartsche Veerhuis, de plek waar de trekschuit naar Jutphaas en Vreeswijk vertrekt. Reizigers en schippers kunnen hier overnachten. Voor je de Jeremiebrug oversteekt, kijk je nog even om. Het is rustig op de kade. Er ligt een schuit klaar, maar zo te zien gaat die voorlopig niet vertrekken. Bij de herberg staan twee passanten te keuvelen alsof ze alle tijd van de wereld hebben.

Afb.5 - De herberg Jeremie of Vaartsche Veerhuis, 1757 (Utrechts Archief, 35427)

Een vogel fluit en je zet je tocht voort. Aan je rechterhand liggen nu geen huizen meer, maar groene weiden met een enkele molen of boerderij. Aan de andere kant van het water zie je de markante vorm van het huis Rotsoord met zijn steenbakkerij. Daarachter de molens van de houtzagerij. Een neef van je is er voorman, dus je kijkt of je hem ziet. Niet dus. Je zal hem er eens op aanspreken dat hij de kantjes er niet moet aflopen.

Afb.6 - De Jutfaseweg en de Vaartsche Rijn. Het grote huis is Rotsoord. Johannes van Hiltrop, 1782.

Na de zaagmolens en de Wetering ligt aan de overkant het Gerecht. Aan de galg bungelt het lichaam van een man. Zo laat de stad bezoekende reizigers weten dat ze korte metten maakt met criminaliteit. De aanblik is ronduit gruwelijk. Gelukkig blaast de wind uit het westen, zodat de stank je bespaard blijft.

Eenmaal op het grondgebied van het gerecht Westraven draai je je om. Je negeert de galg en richt je blik op de molens en de torens van de stad. Rechts van je dartelt een aantal jonge kalveren door de wei. In een boom zingt een leeuwerik het hoogste lied.

Afb.7 - De Vaartsche Rijn in de richting van de stad gezien. Jan de Beijer, 1737/1739.

Net voorbij een oude ontginningsdijk passeer je het huis De Liesbosch. De dijk langs de vaart maakt hier een omtrekken-

de beweging om het meertje De Waaij, een overblijfsel van een eerdere dijkdoorbraak. Ernaast ligt tapstede de Sambre. Het is er rustig, dit uur van de dag.

Afb.8 - De Vaartsche Rijn en Rijn dijk ter hoogte van Jutphaas (kaart Bernard du Roy, 1696).

Hier zijn enkel nog weilanden. Het gezoom van insecten benadrukt de stilte. Je neuriet een lied. Ter hoogte van de Galesloot, waar het gerecht Jutphaas begint, paseer je een man met een varken aan een touw. Aan je rechterhand bevindt zich Huis de Geer. De ramen staan open en in één van deze slaat een meid haar stofdoek uit. In de moestuin staat een knecht te spitten.

Iets verderop zit een man op de dijk. Op een vel papier heeft hij met vlotte streken

het uitzicht geschetst: de Vaartsche Rijn, de ophaalbrug met het Brughuis en de huizen met uiterst rechts huis Zwanenburg. Het is een prachtig gedetailleerde tekening.

Afb.9 - Het dorp Jutphaas, 2 mei 1750, of de Jutphase brug. (RU Bibliotheek Leiden)

Aan het begin van het dorp bevindt zich een tol. Hier heft de stad Utrecht belasting voor het onderhoud aan de Rijndijk. Je betaalt met een paar munten. De weg langs de Vaartsche Rijn vanaf dit punt bestraat. Wat een heerlijke luxe!

Bij de brug kruist de Rijndijk met de Jutphase Dijk, een oude ontginningsdijk die is opgeworpen bij het graven van de er-naast gelegen Jutphase Wetering. Je kunt hier oostwaarts naar Houten reizen of westwaarts naar Montfoort en Oudewater. Een sluisje verbindt de wetering met het kanaal.

Op de hoek van de kruising staat een brouwerij, de Zevenstar. De geur van hop waait door de open ramen naar buiten. Je weerstaat de verleiding om in de tegenover gelegen herberg De Zwaan wat te drinken en vervolgt je weg.

Aan de overkant van het water ligt huis Rijnhuizen van de familie De Geer er heel fraai bij. Ook de kade bij het Brughuis is goed onderhouden en de beschoeiing ziet

Afb.10 - De Jutfasebrug en Brughuis vanuit het zuiden. Aan de overkant Rijnhuizen. Jan de Beijer, 1744.

er nieuw uit. Een schuit naar Utrecht ligt aangemeerd en een dame stapt met enige moeite uit. Een heer steekt halfhartig een hand uit om haar te helpen.

Afb.11 - Gezicht van de Doorslag tussen Utrecht en Vreeswijk. Johannes Janson, 1770.

Dan eindigt de bebouwing en gaat straatsteen over in zand. Je passeert de korenmolen die op dat moment volop in bedrijf is. Even verderop bij de brug over de Doorslag loopt een vrouw behoedzaam met twee volle emmers. Een man zit te vissen met zijn zoon. In de verte nadert een schip, voortgetrokken door een paard met ruiter.

Afb.12 - De Vaartsche Rijn en Rijndijk tussen Jutphaas en Vreeswijk (kaart Bernard du Roy, 1696).

Oorspronkelijk liep de Vaartsche Rijn hier bij de brug rechtdoor, naar de Hollandse IJssel. Die werd echter in 1285

afgedamd, zodat er een nieuwe vaarweg naar de Lek moest komen. Het nieuwe tracé volgt eerst de Schalkwijkse wetering naar het oosten en buigt dan zuidwaarts af richting Vreeswijk.

Hier staat ook huis De Doorslag, waar tol wordt geheven en reizigers kunnen overnachten. Als je de brug oversteekt kom je langs de plek waar de Fransen in 1672 een schans hadden aangelegd. Vanaf de schans konden ze het verkeer van en naar Utrecht beheersen. Nu ligt er enkel een boomgaard en oogt het er vredig.

Je passeert de Lange Laan, een weg die naar het voorname Huis Oudegeyn leidt. Even verderop koestert buitenplaats de Bongenaar zich in de zon. Vanaf de steiger vertrekt een roeiboot met enkele dames als passagiers. Een groepje ganzen vliegt met luid gegak op. De dames schrikken er van.

Afb.13 - Gezicht over de Vaartsche Rijn op het huis De Bongenaar bij Jutphaas (Utrechts Archief, 201126).

Na de bocht in de weg is de omgeving minder onderhoudend. Geen huizen, alleen maar een lange, rechte dijk en uitgestrekte weilanden. Je stapt stevig door. Bij de boerderij aan de Focker steeg is de boerin in de moestuin bezig. Naast haar prikt een peuter met een stok in de aarde. De hond ziet je en begint te blaffen. De boerin kijkt op. Je steekt een hand op ter begroeting. Ze knikt even en roept iets tegen de hond. Die gaat liggen, maar houdt je nauwlettend in de gaten.

Op het kanaal glijdt een schip langzaam voorbij, het zeil bollend in de lichte bries. De schipper aan het roer kauwt genoeglijk op zijn pruimtabak. Na verloop van tijd zie je in de verte de omtrek van Huis de Wiers, de poortwachter van Vreeswijk, opdoemen. Eigenaar is Joan Jacob van Westreenen, de heer van Lauwerecht.

Eenmaal op gelijke hoogte met het buiten gekomen blijf je staan om het huis en zijn goed onderhouden tuin te bewonderen. Wat een prachtig gezicht!

Afb.14 - Huis de Wiers anno 1729 (Bron: datacollectie).

Iemand roept. Als je opkijkt zie je een boerenkar hortend je kant op komen. De weg is hier breed, maar de man op de bok wuift dat je aan de kant moet gaan. Je doet een paar stappen opzij. Een schonkig paard, waarschijnlijk een schimmel maar er zit teveel modder op zijn vacht om het met zekerheid te zeggen, kijkt je in het voorbijgaan met een lege blik aan. Eén van de wielen zakt weg in een diepe kuil en heel even lijkt het beest halt te houden. Na een tik van de voerman sjokt het weer verder. Je vervolgt je weg en loopt het dorp Vreeswijk binnen.

Afb.15 - Gezicht op Vreeswijk vanuit het noorden, 1751 (Utrechts Archief, 200893).

Rond de sluizen van het dorp heerst bedrijvigheid. Er worden schepen geschut en sluisgelden geïnd. Op de helling wordt een schip te water gelaten. Mensen blijven staan om toe te kijken.

Afb.16 - Vreeswijk met op de achtergrond de sluis. W. Writts, 1745, naar J. de Beijer.

Achter je staan twee mannen te praten over de slechte toestand van de weg. Te zwaar beladen wagens hebben het wegdek kapot gereden. Vreeswijk heeft de stad Utrecht om reparaties gevraagd, maar die wil dat het dorp meebetaalt. Volgens de laatste geruchten zal er nu aan alle lokale huiseigenaren op basis van een taxatie een 'vrijwillige bijdrage' gevraagd worden.

Na genoeglijk bij de sluis rond te hebben gehangen verlaat je het dorp in westelijke richting. Je passeert de kerk en de molen, dan ineens eindigt de bebouwing en kijk je uit over de uiterwaarden. Je neemt het

Afb.17 - Gezicht over de Lek over de dorpen Vreeswijk (links) en Vianen. Jan de Beijer, 1744.

pad naar de waterkant, waar een schip van het pinnemakersveer al klaar ligt. Je betaalt de schipper en laat je overzetten.

Afb.18 - Het dorp Vreeswijk. H. Spilman, ca. 1750 (Utrechts Archief 200892).

Vanaf de Viaanse kant kijk je terug over de Lek. Het is druk op het water. De domaniale pont brengt een koets met paard en al naar de overkant. Achter je slaat de klok van Vianen één uur. Met een beetje geluk ben je precies op tijd voor de lunch.

Literatuur

- Wilmer, C.C.S, Kipp, A.F.E. (2016). De getekende Stad. Utrecht in oude tekeningen 1550 – 1900.
Dommerholt, J. (1992). Alle wegen vrij.
Noordam, C.G.M. (1989). De Resolutieboeken van Vreeswijk, deel IV.

Cronyck de Geyn heeft een index

In onze Cronyck de Geyn wordt aan heel veel onderwerpen aandacht besteed. Ook komen diverse personen met enige regelmaat aan het woord of in worden in teksten genoemd. Inmiddels zijn we toe aan de 43^e jaargang ons blad. Op de website zijn gescande nummers te vinden; en die zijn met de toetsencombinatie control+F wel doorzoekbaar. Maar dan moet je wel het juiste nummer voor je hebben. En hoe vind je die? Daar is nu een index voor. Jaargang 1 tot en met 42 van de Cronyck de Geyn en enkele nummers van Tijdwijzer zijn in de index verwerkt. Bijna 3500 trefwoorden zijn opgenomen en geven een verwijzing naar een combinatie van jaartal/bladzijde(n). Dat moet het zoeken in de vele nummers makkelijker kunnen maken. Tip: lees voor de zekerheid eerst de handleiding die aan het begin van de index staat. Bij sommige jaargangen en/of nummers loopt de nummering iets anders. Daardoor moet ook de verwijzing worden aangepast.

Waar is die index te vinden?

Ga naar de website van museum Warzenhoeck en klik op "Archief Cronyck de Geyn". Direct verschijnt een groene balk "HKN INDEX CRONYCKEN". Daarna is het een kwestie van openen. De index is doorzoekbaar met de functiecombinatie control+F. Er is met de nodige zorgvuldigheid gewerkt, maar een foutje ligt bij deze hoeveelheid aan trefwoorden en getallen al

snel op de loer. Daarom een verzoek: constateer je een spelfout in de tekst, een verkeerde verwijzing, of heb je een verwijzing gevonden die nog niet in de index staat? Geef het door aan: Henk Valkenet (hlmvalkenet@gmail.com) De aanvullingen/wijzigingen zullen in de eerstvolgende update worden verwerkt.

Oudste 'monument' van Nieuwegein!

Jacques Lemmink

De Open Monumentendag op 11 en 12 september 2021 had als motto 'Mijn monument is jouw monument'. Het thema is zeker van toepassing op twee woningen aan de Vredebestlaan. Ze komen dan misschien niet in aanmerking om op de gemeentelijke monumentenlijst te worden geplaatst, bijzonder zijn ze wel; zeker dit jaar waarin het vijftigjarig bestaan van de gemeente Nieuwegein wordt gevierd. Het zit namelijk zo.

Op 19 augustus 1971 werd door het college van B&W van Nieuwegein voor de eerste keer een bouwvergunning afgegeven voor een geheel woonhuis, of beter gezegd voor twee woningen. Het B&W-besluit werd getekend door gemeentesecreta-

ris A. Veenhuysen (1971-1972 maart) en waarnemend burgemeester A.G. van Heiningen (wethouder 1971-1973). De bouwaanvraag was eerder al op 17 juni 1971 ingediend door bouwondernemer Fa. Gebr. van Rooijen (Nedereindseweg

36). Dat deed de bouwondernemer nog in de secretarie van het gemeentehuis van Jutphaas.

Het ontwerp was van de hand van bouwkundig bureau C. Faas, Schoolstraat 48, Vleuten. Het ging om een dubbel woonhuis aan de Emmalaan (kadast. gemeente Jutphaas sectie B, nr 1433). Het bouwplan was weliswaar strijdig met het vigerende uitbreidingsplan-in-onderdelen 'het dorp Jutphaas', maar het was geheel in overeenstemming met het nieuwe ontwerp-bestemmingsplan 'Jutphaas-Wijkersloot'. De totale bouwkosten werden geschat op f. 110.000; omgerekend in euro's zou dat bedrag in 2020 neerkomen op € 215.869,84 voor het gehele bouwproject.

Aangezien er in oud-Vreeswijk sinds 1928 al een Emmaweg bestond, werd de Emmalaan (1963) in oud-Jutphaas bijna een jaar na indiening van de bouw-aanvraag op 1 april 1972 omgedoopt tot Vredebestlaan.

De Emmalaan, op Koninginnedag 1965, gezien in de richting van het Merwedekanaal. De woningen aan deze weg in de gemeente Jutphaas waren al gerealiseerd in de jaren tussen 1954 en 1969. Uiterst rechts is nog een gedeelte zichtbaar van het schoolplein van de in 1962/1963 gebouwde Openbare Lagere School. Dit schoolgebouw werd in december 1963 officieel in gebruik genomen. Bron: fotocollectie gemeente Nieuwegein, nr 4390

Gezicht op het bouwrijpe terrein voor de nieuwbouwwijk te Jutphaas, vanaf de kruising van de Emmalaan (voorgrond) en de Sluyterslaan (links), uit het noordoosten.

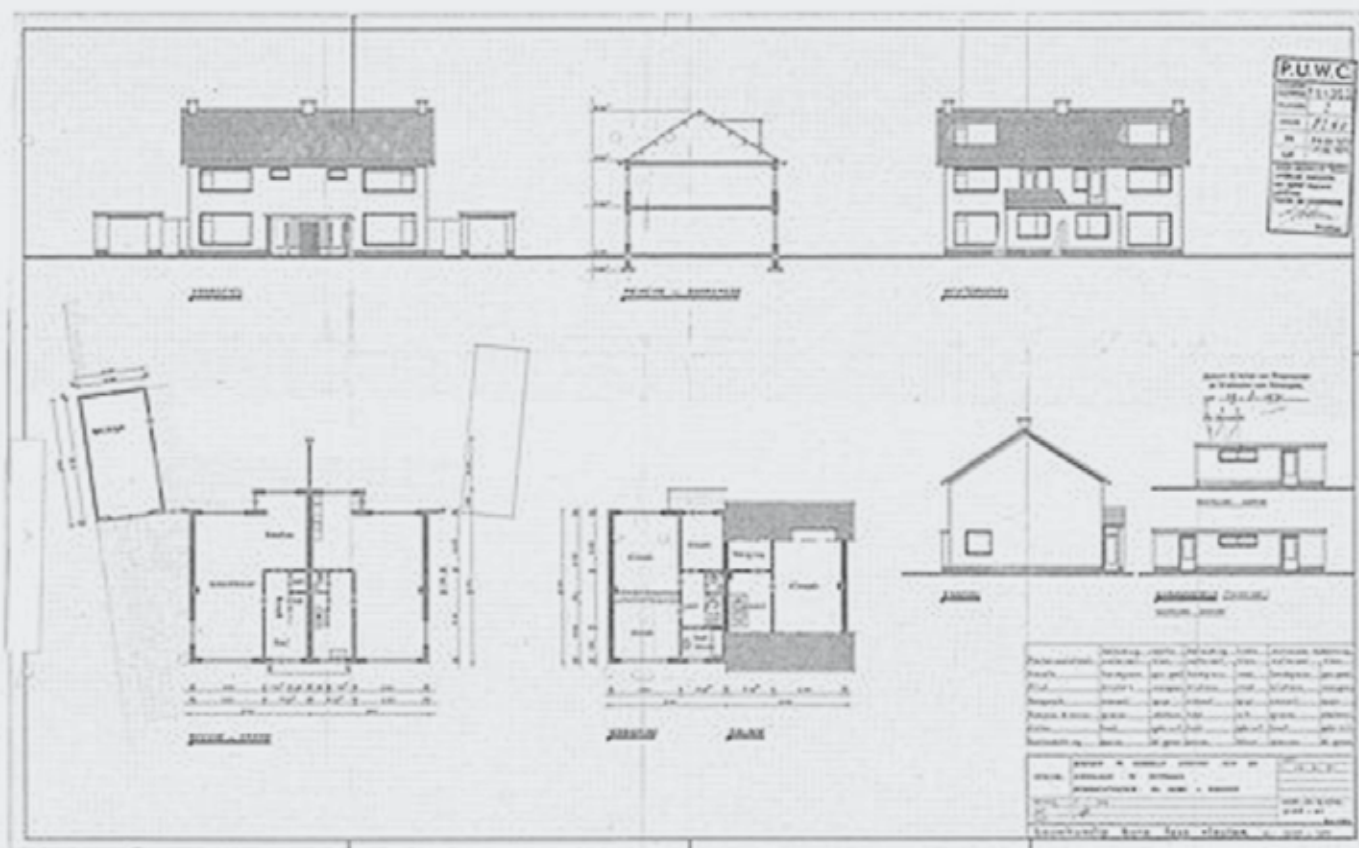
Links op de achtergrond de flatgebouwen aan de Van der Veenlaan.

Fotograaf: L.H. Hofland, november 1966.

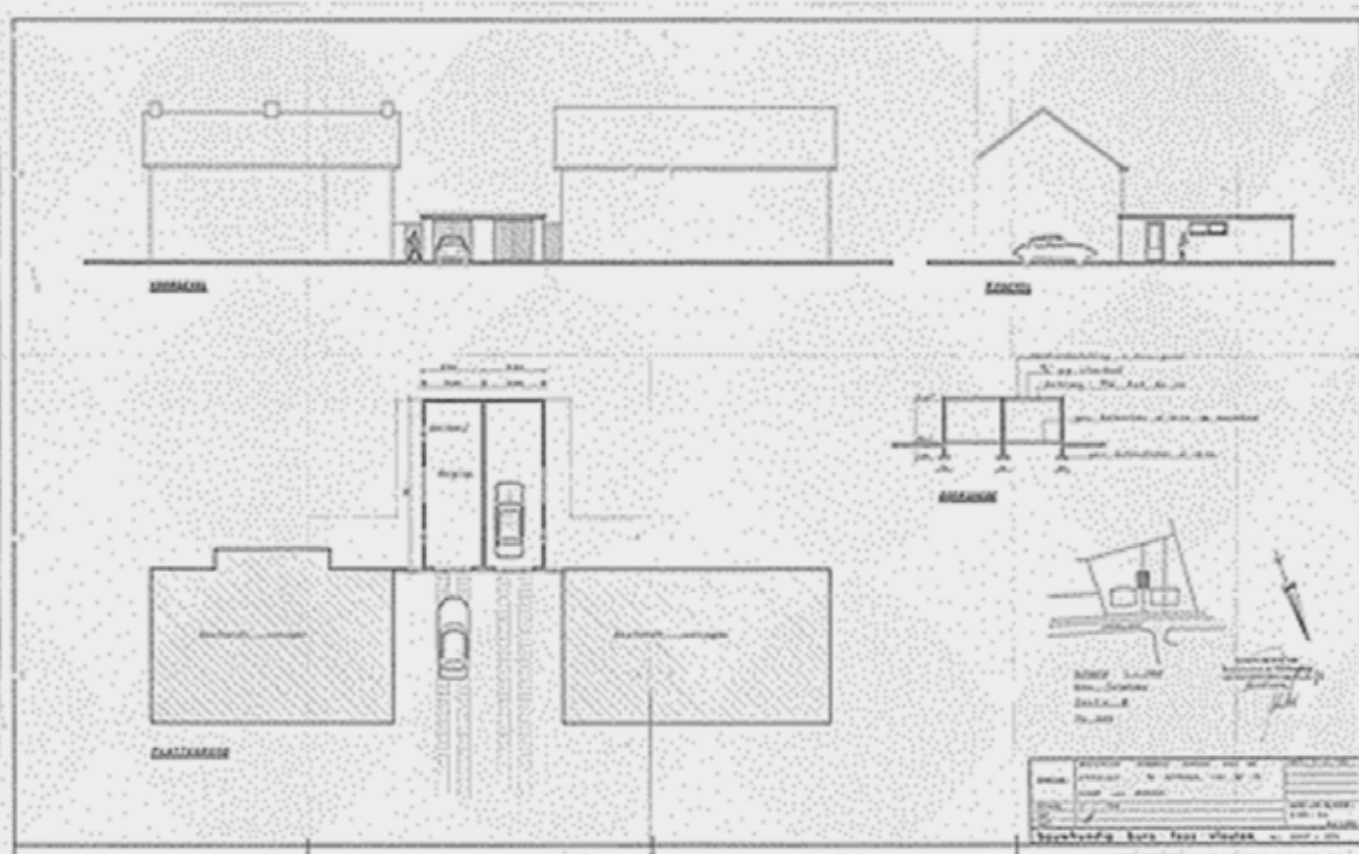
Bron: <https://hetutrechtsarchief.nl/collectie/C18EE27F02BA5FAFB59CFBDC6460A5E4>

Vredebestlaan 3-3A, situatie 2021. Bron: Funda

Bron: gemeente Nieuwegein, bouwvergunning nr 110.029

In 1972 werd naast de westelijke woning Vredebestlaan 3A een garage gebouwd in een ietwat andere opstelling dan oorspronkelijk gepland. Bron: gemeente Nieuwegein, bouwvergunning nr 110.029

Mythes ontrafeld, verder onderzoek naar de middeleeuwse kerk op de begraafplaats Kerkveld (2)

Eveline de Jong

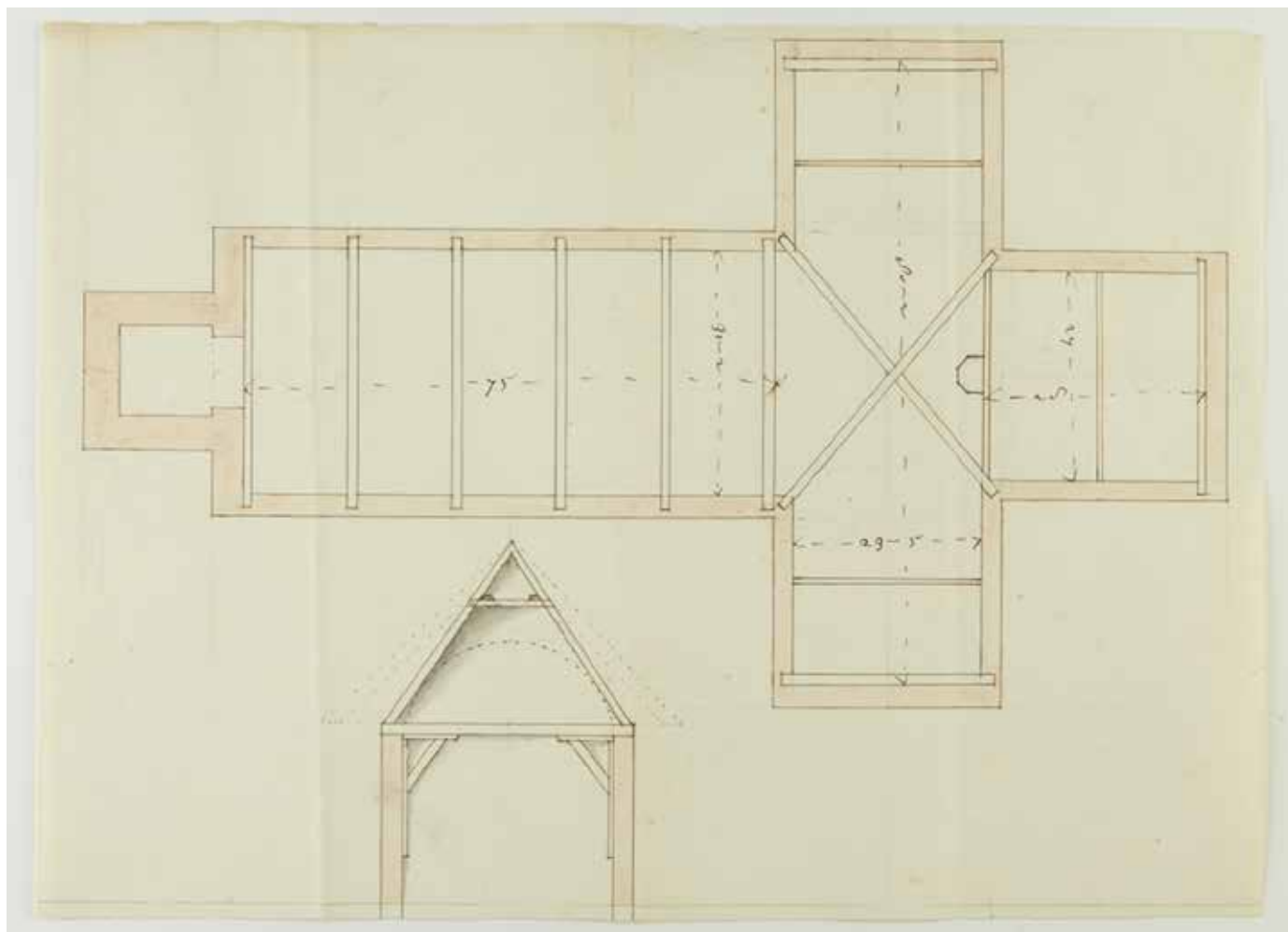
In het oktobernummer 2019 van het tijdschrift Vitruvius is door René van der Mark een artikel gepubliceerd onder de titel "Begraafplaats Kerkveld; een levend monument". Het artikel gaat over het onderzoek naar de aard en ontwikkeling van de middeleeuwse kerk en de begraafplaats op het Kerkveld van Jutphaas. Dit heeft tot nieuwe inzichten geleid t.o.v. bestaande publicaties. Een samenvatting van dit onderzoek wordt in drie artikelen in Cronyck de Geyn beschreven. In deze aflevering wordt uitgebreider ingegaan op de maatvoering, plattegrond en de ligging van de kerk.

Wat is de maatvoering en de plattegrond van de kerk?

Als er één mythe ontrafeld moet worden, is het wel die van de afmeting van de kerk. Om dicht bij huis te beginnen, wordt eerst de bestaande literatuur geraadpleegd. Zo is er in Het Kerspel van Jutphaas (Rientjes & Böcker) uit 1947 sprake van een kerk met kruisvormige

plattegrond, toren, schip, koor en transeptarmen, waarbij de kerk een lengte heeft van 20 meter en een breedte van 8 meter. Deze maatvoering komen we ook tegen in 'Jutphaas Verleden Tijd' van de Historische Kring Nieuwegein (1983) en 'Fafianie', Rijntjes en Van der Wiel in 'Monumenten Inventarisatie Provincie Utrecht, Nieuwegein' uit 2002. Jan

Schut publiceert in 1995 'Vier eeuwen geschiedenis van de Dorpskerk in Jutphaas', waarbij de kerkzaal 30 x 9,5 meter breed is plus een koor van 9 x 8,5 meter, waardoor de lengte van de kerk op 39 meter wordt gesteld. In al deze publicaties worden de afmetingen in meters vermeld. We weten dat de beschrijving in het Kerspel is gebaseerd op de notulen van de

Afb1 - Opmetingstekening uit 1706. (Bron Utrechts Archief)

kerkraad uit 1810. In deze notulen worden de maten echter in voeten vermeld, t.w. lengte schip van 96 voet en lengte koor van 28 voet. Het lijkt erop dat in eerdere publicaties hier uitgegaan is van een Rijnlandse voet van 0,314 meter.

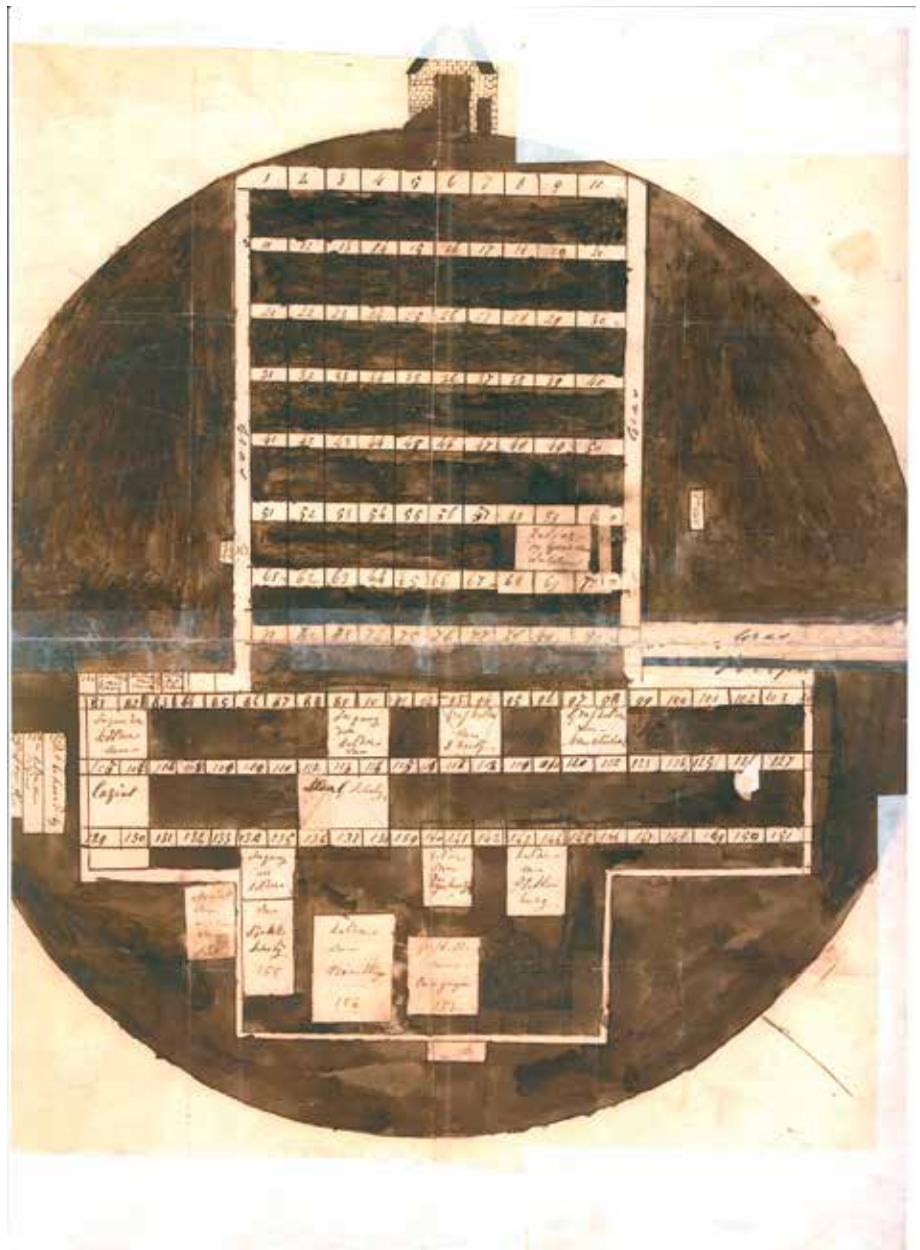
Echter in 1810 gebruikt men in Jutphaas de Utrechtse voet van 0,265 meter. Als we deze gaan omrekenen dan wordt de lengte van het schip van 96 voet x 0,265 = 25,44 meter en het koor van 28 voet x 0,265 = 7,42 meter. Opgeteld wordt de totale lengte schip mét koor 32,86 meter. Hierbij valt meteen op dat er nog een fout in de tekst van het Kerspel is geslopen, waarbij men spreekt van een kerk lengte van 20 meter, terwijl men eigenlijk alleen de maten van het schip vermeld.

Er is nog een tweede bron naast de kerknoutulen uit 1810. Zo is er een visitatierapport uit 1706, waarbij een opmetingstekening zit met de maatvoering in voeten van de kerk, onverdeeld in schip, koor en zijbeuken (zie afbeelding 1). Als we deze maten van lengte schip van 98,5 voet (26,1 meter) en lengte koor van 27 voet (7,42 meter) omrekenen, komen we uit op een totale lengte van 33,52 meter. De breedte van het koor wijkt wel iets af ten opzichte van de kerknoutulen van 1810. Tussen de lengte van de kerk uit de notulen van 1810 en het visitatierapport uit 1706 zit een verschil van 0,66 meter. Dit kan verklaard worden doordat in 1810 uitgegaan wordt van de binnenmaten van de muren en in 1706 de buitenmaten vermeld worden. Uit onderzoek is bekend dat de muurdiktes van soortgelijke kerken tussen de 0,6 en 0,8 meter liggen.

Waar ligt de kerk op de begraafplaats?

Als je thans de begraafplaats op loopt zie je een structuur van paden en een menigeling van historische- en nieuwe graven. Vooral in het oostelijke deel zien we de meeste historische graven in de vorm van rijen steentjes, grafzerken en tombes. Een deel van deze graven dateert nog uit de tijd dat de kerk er nog stond. Daarnaast zien we aan de westzijde het baarhuisje. Dit is eigenlijk het restant van de toren van de kerk en heeft een afmeting van 5,2 bij 5,65 meter.

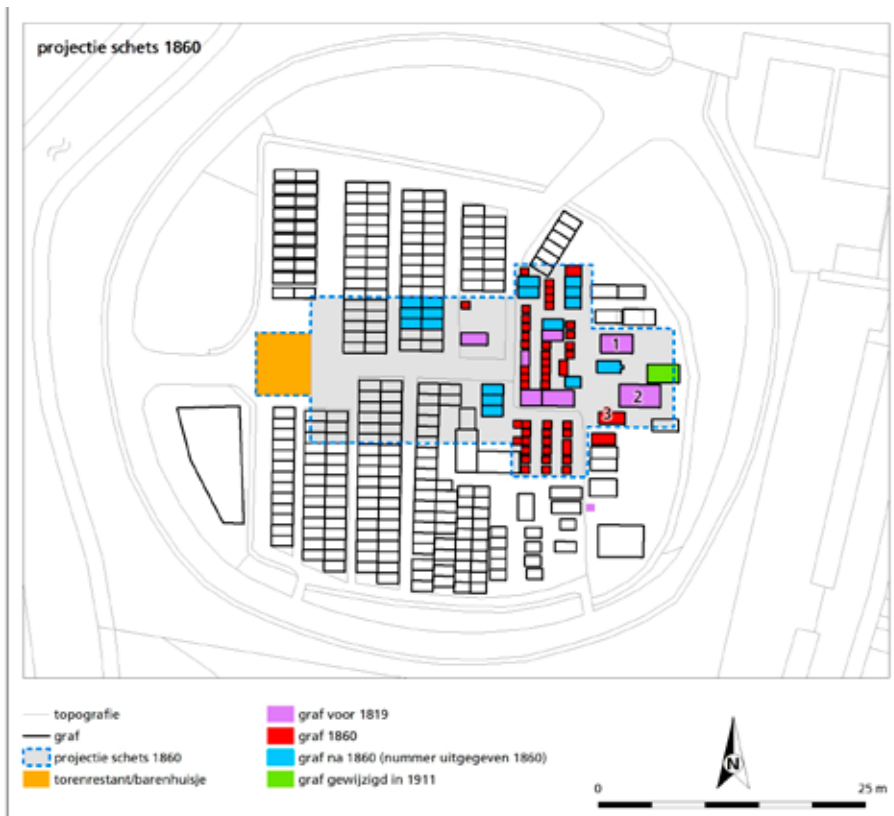
Om de plaats van deze historische graven te duiden en te plaatsen binnen de voor-

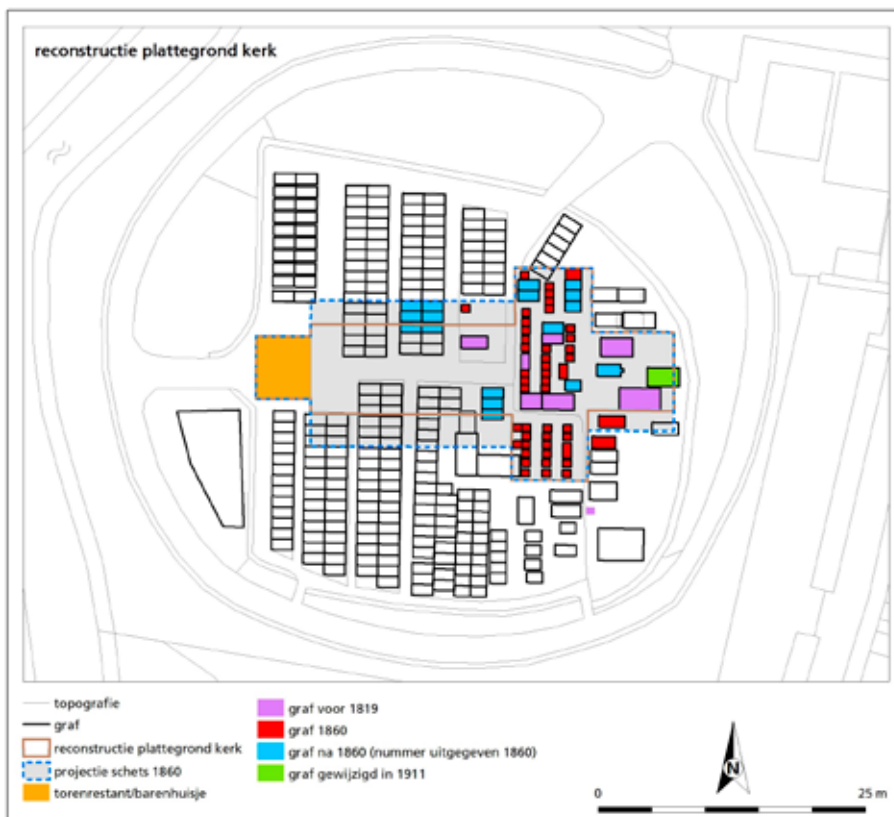
Afb2 - Situatie begraafplaats anno 1860. (Bron Utrechts Archief)

malige kerk is een recent ontdekte schets (zie afbeelding 2) van de begraafplaats uit 1860 van belang geweest. Op deze primitieve schets zonder maatvoering is te zien dat er een begraafplaats is ingericht binnen een kruisvorm, die doet denken aan de plattegrond van de kerk. Ook zijn er een aantal elementen te zien, die we nu nog terug kunnen vinden op de begraafplaats, zoals het baarhuisje en een aantal graven. Tevens zijn er nummers te zien van graven, die nog moeten worden uitgegeven. Deze worden gemarkeerd door hardstenen genummerde plaatjes en zijn voor een deel ook nog terug te vinden, met name ter plaatse van de voormalige transeptarmen.

Als we deze schets projecteren op de huidige begraafplaats, zien we dat de historische graven van Nicolaas de Malapert uit 1615 (zie afbeelding 3 onder nr. 1) en Adriaan de Waal van Vronestein uit ca. 1562 (nr. 2) prima binnen het koor van de kerk liggen. Deze graven hebben ook een oostwest oriëntering, die destijds gebruikelijk was bij begravingen in een kerk. De lengte en breedte van het koor wijken wel erg veel af ten opzichte van de eerdere opmetingen. Dat is o.a. te zien bij het graf van Isaack Schalijs uit 1844 (nr. 3), die op de schets opgenomen is in het koor, terwijl deze oorspronkelijk buiten het koor lag. Het lijkt erop dat na de sloop van de kerk in 1819 men grotendeels binnen de contour van de gesloopte kerk verder is

Afb3 - De schets van 1860 geprojecteerd op de huidige plattegrond van de begraafplaats.

Afb4 - Reconstructie van de plattegrond van de kerk op de huidige begraafplaats.

gegaan met het uitgeven van graven. Dit verandert na 1875 wanneer de begraafplaats wordt heringericht en uitgebreid buiten de contour van de kerk.

Op basis van de kaart van 1860 kon in 2018 een veldmeting op de begraafplaats zelf verricht worden. Deze meting komt uit op een totale kerk Lengte van 33 meter, zoals ook te zien is op de kaart uit 1706. Er kan nu met al deze gegevens een plattegrond gereconstrueerd worden, die geprojecteerd kan worden op de huidige begraafplaats (zie afbeelding 4), waarbij ook de nu nog herkenbare elementen van de schets uit 1860 zijn opgenomen.

Conclusie

Dat de kerk op de begraafplaats heeft gestaan, staat niet ter discussie. De eerdere vragen waar de kerk nu precies lag én nog belangrijker wat de afmetingen van de plattegrond van de kerk (schip, koor en transeptarmen) waren, kunnen we nu wel beantwoorden. De vondst in het archief van de opmeting uit 1706 (zie afbeelding 1) en de schets uit 1860 (afbeelding 2) zijn hierbij van belang geweest om de ligging en de afmetingen van der kerk beter te kunnen plaatsen op de huidige begraafplaats.

Als we alle documenten, waar afmetingen vermeld worden op een rijtje zetten, vallen er twee zaken op. De maten in voeten, die vermeld worden in 1706 en 1810, komen grotendeels overeen. De schets uit 1860 daarentegen wijkt weer heel erg af, op de lengte van de kerk na. Komen we bij de latere publicaties, dan zien we nogal wat verwarring ontstaan met het omrekenen van de afmetingen van voeten naar meters. Ook ontstaat er de nodige verwarring in de teksten met begrippen als lengte van de kerk, lengte schip met of zonder koor, die nogal eens door elkaar gehaald worden. Als keer op keer de foutieve maatvoering in publicaties wordt overgenomen, ontstaat er wel een verkeerd beeld van de kerk, die met dit onderzoek is recht gezet. Zo is er weer een mythe ontrafeld dat de kerk niet 20, maar 30 meter lang is.

1,5 Kilometer Nieuwegeins archief

Jacques Lemmink

Jaarverslag gemeentearchivaris 2020

Wist u dat de Nieuwegeinse papieren historische archieven volgend jaar bijna 1,5 km zullen omvatten. Als de dozen niet op de kopse kant maar in de lengterichting achter elkaar worden gezet, kunnen met een lint van 4,4 km de historische gemeentehuizen van Jutphaas en Vreeswijk via het eigentijdse Stadhuis in City met elkaar worden verbonden!

Op 1 juli jl. bestond de gemeente Nieuwegein 50 jaar. Twee dagen ervoor werd het 'Jaarverslag 2020 van de gemeentearchivaris' door het college van Burgemeester en Wethouders (B&W) vastgesteld. Dat gebeurt elk jaar.

Sinds 2011 worden de historische archieven beheerd in de archiefbewaarplaats in Het Utrechts Archief (HUA). Daarnaast houdt de gemeentearchivaris toezicht op de archieven die nog niet formeel zijn overgedragen. Deze archieven worden nog dagelijks gebruikt door de ambtenaren van onze gemeente.

Ieder jaar worden de historische archieven aangevuld met overheidsarchieven, maar ook met enkele particuliere archieven. Al die archieven samen vormen de basis voor historisch onderzoek door wetenschappers, historisch-geïnteresseerde burgers, studenten en leerlingen. Ondanks de coronapandemie (2020) werden in de studiezaal van HUA in dat jaar toch nog altijd 270 raadplegingen uitgevoerd. Daarnaast werden de Nieuwegeinse archieven wel 114.972 keer online ingezien!

Nieuwsgierig geworden? Kijk eens op de site: www.hetutrechtsarchief.nl.

Hotspotmonitor 2017-2021

Gelijk met het jaarverslag van de gemeentearchivaris werd ook de 'Hotspotmonitor 2017-2021' door het college van B&W vastgesteld.

Hotspots zijn acht belangwekkende onderwerpen die zijn vastgesteld door het college van B&W en waarvan alle (digitale) informatie voor eeuwig zal worden bewaard.

Sinds 2017 is de gemeente verplicht een hotspotmonitor vast te stellen. Dit is een systeem om lokale overheidsarchieven te

waarderen (vernietigen of bewaren) en particuliere archieven te verwerven.

En elke drie jaar worden de huidige acht hotspots aangevuld met nieuwe hotspots in de geschiedenis van Nieuwegein.

De volgende acht hotspots zijn vastgesteld:

1. Herdenkingen MH17 gehouden in Nieuwegein
2. Ava & Inge. Informatie over opgravingen in Het Klooster
3. Bouw/opening derde kolk Beatrixsluizen
4. Windpark Rijnenburg burgerinitiatief protest etc.
5. Wi-Fi uitvinding in Nieuwegein 1987
6. Rijnhuizen: uniek voorbeeld van kantoortransities in Nederland
7. Coronajaar 2021
8. Nieuwegein 50 jaar

Acquisitiebeleidsplan particuliere historische archieven

Bij het vaststellen van de hotspotmonitor werd ook het 'Acquisitiebeleidsplan particuliere historische archieven' door het college van B&W vastgesteld. Het Acquisitiebeleidsplan is van toepassing op de particuliere archieven, die een relatie hebben met de acht hotspots, maar ook op de verwerving van andere particuliere archieven en collecties.

In het Acquisitiebeleidsplan staan de voorwaarden waaraan een archief moet voldoen om te worden opgenomen in de Nieuwegeinse archiefcollectie.

Oproep

Indien u archiefmateriaal, digitaal of op papier, heeft over één of meerdere hotspots, dan heeft onze gemeentearchivaris daar mogelijk interesse in.

U kunt meer informatie opvragen via: hotspotmonitor@nieuwegein.nl.

Via dit emailadres kunt u ook meer informatie opvragen over de hotspotmonitor en het acquisitiebeleidsplan.

Zie ook: <https://www.nieuwegein.nl/inwoner/in-en-om-nieuwegein/erfgoed>

"50 jaar Nieuwegein, gepland, gelaagd, geslaagd"

Dankzij een grote groep schrijvers en een ijverige redactie is het nu zover; op 21 oktober verschijnt het boek "50 jaar Nieuwegein, gepland , gelaagd, geslaagd".

Het boek telt ruim 250 bladzijden, heeft een representatief hardcover en bevat veel foto's die het lezen en bekijken tot een plezier voor iedereen maken. Een prachtig cadeau voor familieleden, kennissen en vrienden, voor verjaardagen, Sinterklaas, Kerst of zomaar.

De illustraties zijn gemaakt door Ton de Gruijter.

De verhalen gaan over het ontstaan van je eigen wijk, de wateren in onze stad, politiek, maatschappij, geografie, onderwijs, cultuur, economie en gezondheidszorg van onze jarige stad. Een prachtig boek om van voor naar achteren te lezen of gewoon lekker door te bladeren. Een boek over jouw stad Nieuwegein!

Het boek is tot stand gekomen op initiatief van de Historische Kring Nieuwegein. Tijdens een feestelijke bijeenkomst op 21 oktober zal vanaf 12.15 uur bij bibliotheek De tweede verdieping de burgemeester het eerste exemplaar in ontvangst nemen. Ook zal hij een terugblik geven over Nieu-

wegein in de afgelopen 50 jaar. Voor meer informatie over wel/niet aanmelden houd de agenda van De tweede verdieping in de gaten.

Bestellen via HKN

De voorinschrijving met korting liep tot 15 augustus 2021. Op moment van verschijnen van deze Cronyck is nog niet bekend bij welke boekhandels het boek verkrijgbaar zal zijn. Wel is het vanaf nu verkrijgbaar via HKN. De prijs is € 29,95. De bestelde exemplaren kunnen na 21 oktober tijdens openingsuren in Museum Warsenhoek worden opgehaald.

Je kunt het bedrag overmaken naar NL52 INGB 0004 4198 59 t.n.v. Historische Kring Nieuwegein, onder vermelding van: Boek 50 jaar.

BELANGRIJK: En stuur een email met je naam, adres, telefoonnummer en het aantal exemplaren naar secretaris@museum-warsenhoek.nl

Beschik je niet over internet, gebruik dan onderstaande bon en stuur deze aan:

Museum Warsenhoek/secretaris
Geinoord 11,
3432 PE NIEUWEGEIN

Naam: _____ Telefoon: _____

Adres: _____

bestelt _____ exemplaren van het boek "50 jaar Nieuwegein, gepland , gelaagd, geslaagd".

Een bedrag van € _____ is overgemaakt op rekening NL52 INGB 0004 4198 59 t.n.v. Historische Kring Nieuwegein.

Activiteiten 2021

Kunstexpositie werken Dolf Schifferstein

Zaterdag 5 juni t/m 12 december
in Museum Warsenhoeck

Vanaf 5 juni tot 12 december exposeert in Museum Warsenhoeck een Nieuwegeins kunstenaar, te weten Dolf Schifferstein. De tentoonstelling is een overzicht van werken die hij, gedurende 40 jaar werkzaamheid in Nieuwegein, heeft gemaakt.

Tijdelijke exposities 50 jaar Nieuwegein in Museum Warsenhoeck

In 2021 en 2022 besteedt Museum Warsenhoeck met een viertal speciale, tijdelijke exposities aandacht aan aspecten van het dagelijks leven in de vijftig jaar dat Nieuwegein bestaat en natuurlijk ook aan wat diezelfde aspecten betekenden voor de dorpen Vreeswijk en Jutphaas. In de eerste tentoonstelling ging het over de middenstand en de winkels in de stad van nu en de dorpen van toen. In de tweede tentoonstelling gaat het over het culturele verenigingsleven, de gemeentelijke muziekschool, het Kunstencentrum De Kom, en het theater. En daarna volgt een tentoonstelling over bestuur en beleid en die tentoonstelling eindigt op de dag van de Gemeenteraadsverkiezingen in het jaar 2022.

Expositie "Cultuur leeft!"

Van zaterdag 2 oktober t/m zondag 19 december
in Museum Warsenhoeck

Expositie "De Gemeenteraad van Nieuwegein in 50 voorwerpen"

Van zondag 19 december t/m woensdag 16 maart 2022
in Museum Warsenhoeck

Daarna volgt nog een expositie over bedrijven, kantoren en fabrieken, een tentoonstelling over handel en nijverheid. Daarvoor is nog geen titel vastgesteld.

Kunstexpositie "50 jaar Nieuwegein" door 13 Nieuwegeinse kunstenaars

Zaterdag 26 juni t/m 19 december in Museum
Warsenhoeck

Van 26 juni tot 19 september is in het museum een tentoonstelling te zien van het werk van 13 Nieuwegeinse kunstenaars. Die kunstenaars hebben gereageerd op de oproep om een werkstuk over Nieuwegein in te sturen voor de expositie 50 jaar Nieuwegein. Een professionele jury kiest drie kunstenaars die het beste werk hebben ingeleverd. Zij worden beloond met prijzen: een solo en een duo expositie in het Museum Warsenhoeck.

Fotoexpositie "Monumenten II"

Tot het einde van 2021 in Museum Warsenhoeck

Boekpresentatie van het boek "50 jaar Nieuwegein – Gepland, Gelaagd, Geslaagd" met lezing door burgemeester Frans Backhuijs

Donderdag 21 oktober, 12.15 uur in bibliotheek
De tweede verdieping in het Stadhuis

Tijdens een feestelijke bijeenkomst wordt een bijzonder boek gepresenteerd. Een boek vol afwisselende en boeiende verhalen voorzien van veel foto's over de geschiedenis van Nieuwegein geschreven door een groot aantal Nieuwegeinse.

Lezing "Middeleeuws water uitgediept: het zwaard van Nieuwegein in context" door Roosje de Leeuwe en Tim Beerens

Donderdag 28 oktober, 20.00 uur in bibliotheek De tweede verdieping in het Stadshuis

Op 28 oktober start om 20:00 uur in de bibliotheek van het Stadshuis een lezing gegeven door Roosje de Leeuwe (RAAP) en Tim Beerens (BAAC) over de opgraving van de middeleeuwse vindplaats van het Klooster. De topvondst, die in oktober in het echt te zien is in het Stadshuis, zal worden toegelicht samen met andere mooie vondsten van de bijzondere vindplaats. De opgraving op het Klooster werd vorig jaar oktober afgerond en heeft niet alleen bijzondere vondsten opgeleverd, maar ook veel informatie over het middeleeuwse verleden van Nieuwegein.

Vanaf de achtste eeuw werd de locatie intensief gebruikt voor visvangst. Het scala aan activiteiten is zichtbaar aan de grote variëteit aan sporen en vondsten, die afkomstig zijn uit de vulling van een toenmalig binnenwater op het Klooster. De locatie werd niet uitsluitend voor visserij gebruikt. Enkele wapens, waaronder het zwaard, zijn hiervan getuige. Door intensief onderzoek zijn we al meer over het zwaard te weten gekomen, maar wat het deed op deze plek blijft nog een mysterie. Antwoord kan komen uit de bestudering van de context. Dat het mogelijk was om de hele context op te graven, is één van de redenen die specifiek dit zwaard zo bijzonder maken. Hierover meer op 28 oktober.

Kunstexpositie "Keramik" door vier Nieuwegeinse kunstenaars

Zondag 19 december tot eind februari 2022 in Museum Warsenhoeck

De viering van 50 jaar Nieuwegein op de Kunstzolder van Museum Warsenhoeck sluiten we af met een expositie van vier Nieuwegeinse kunstenaressen die "in de ban van klei" zijn. Het zijn:

- Pien Mandersloot - in haar werk combineert ze meestal handvormen en draaien. Het werk wordt hierdoor "een combinatie van glad en met structuur."
- Meriam Schinkel - Haar keramische werk is een samenspel van kleur en vorm. De themas worden realistisch weergegeven en knipogen ook vaak naar de fantasie!
- Jacqueline Tijssen - De rode draad in haar keramiek is altijd het huis, De ultieme vorm, symbool voor veiligheid en intimiteit. Overal ter wereld leven mensen anders en toch hetzelfde.
- Aleksandra Govers-Zielinska - Wat haar raakt, maakt ze tastbaar. Dan schildert ze en maakt ze keramische beelden. Vaak zet ze werken bij elkaar in installaties.

De expositie wordt feestelijk geopend op zondag 19 december 2021 om 15.00 uur.

Aanmelden en informatie

Voor aanmeldingen voor lezingen zie de website van de bibliotheek De tweede verdieping; voor actuele informatie (ook in verband met corona) zie de websites van de Historische Kring Nieuwegein en van Museumwerf Vreeswijk.